

ЕРИХ МАРИЯ РЕМАРК НОЩ В ЛИСАБОН

Превод от немски: Донка Илинова, 1981

chitanka.info

I

Взирах се в кораба. Ярко осветен, той бе пуснал котва в реката Тежу недалеч от кея. Вече цяла седмица се намирах в Лисабон и все още не бях свикнал с безгрижната светлина на този град. Там, откъдето идвах, градовете чернееха нощем като рудници и един фенер в тъмнината бе по-опасен от чумата в средновековието. Аз идвах от Европа на двадесетото столетие.

Корабът, който товареха, беше пътнически. Знаех, че на следващата вечер трябваше да отплава. Под острата светлина на голите електрически крушки хвърляха товари с месо, риба, консерви, хляб и зеленчук; работници влачеха багаж на борда, а един кран тъй безшумно мятеше нагоре бали и сандъци, сякаш бяха без тегло. Паракордът се стягаше за път, като че ли бе Ноевият ковчег по време на потопа. Той беше Ноев ковчег. Всеки кораб, който през тези месеци на 1942 година напускаше Европа, бе Ноев ковчег. Америка беше Арарат, а стихията нарастваше с всеки ден. Заляла бе отдавна Германия и Австрия и проникнала дълбоко в Полша и Прага; погълнати бяха вече Амстердам, Брюксел, Копенхаген, Осло и Париж, градовете на Италия изпускаха отвратителната ѝ воня. И Испания не бе сигурна вече. Португалският бряг стана последно убежище на бегълците, за които справедливост, свобода и толерантност значеха повече от родина и живот. Който оттук не успееше да стигне обетованата земя Америка, бе изгубен. Той трябваше бавно да гине сред джунглата на отказаните входни и изходни визи, недостижимите разрешения за работа и за пребиваване, лагерите за интернирани, бюрокрацията, самотата, чуждата страна и потресаващото всеобщо равнодушие към съдбата на отделния човек — неизбежна последица от война, страх и мъка. По това време човекът не бе вече нищо; един редовен паспорт — всичко.

Следобеда бях в казиното на Есторил. Все още имах приличен костюм и ме пузнаха да вляза. Това бе последният, отчаян опит да подкупя съдбата. Разрешението ни за пребиваване в Португалия изтичаше след няколко дни, а Рут и аз нямахме друга виза. Паракордът в

Тежу бе последният, с който във Франция се бяхме надявали да стигнем до Ню Йорк; ала от месеци вече всичко бе разпродадено и освен входната виза за Америка щяха да ни липсват над триста долара за път. Бях опитал да се сдобия поне с парите по единствения все още възможен тук начин — чрез комар. Безсмислено беше, защото дори и да спечелех, трябваше да стане чудо, за да се доберем до парахода. Когато човек бяга в отчаяние и опасност, той се научава да вярва в чудеса; иначе не би преживял.

От шестдесетте и два долара, които ни бяха останали, загубих петдесет и шест.

Кеят бе почти пуст в късната нощ. Забелязах все пак след време един човек, който обикаляше безцелно, после спря и като мен втренчи поглед в парахода оттатък. Предположих, че и той е един от многото корабокрушенци и не му обърнах повече внимание, додето не усетих, че и той ме наблюдаваше. Страхът от полицията не напуска, беглеца никога, дори и на сън, дори и когато няма от какво да се бои, затова, привидно отегчен, аз веднага се обърнах и бавно напуснах кея като човек, който няма от какво да се страхува.

Малко след това чух стъпки зад себе си. Продължих, без да избързвам, докато обмислях как мога да съобщя на Рут, ако ме задържат. Заспали като пеперуди в нощта, пастелно боядисаните къщи в края на кея бяха още твърде далеч, за да прибягна до тях и да изчезна в улиците без риск да стрелят по мен.

Сега човекът ме настигна. Беше малко по-дребен от мен.

— Немец ли сте? — попита той на немски.

Поклатих глава и продължих.

— Австриец?

Не отговорих. Погледнах пастелните къщи, които се приближаваха твърде бавно. Знаех, че има португалски полицаи, които говорят немски много добре.

— Не съм полицай — каза човекът.

Не му вярвах. Беше цивилен, ала колко пъти цивилни полицаи ме бяха задържали в Европа. Наистина, сега имах документи за самоличност, изработени доста добре в Париж от един професор по математика от Прага, но бяха малко нещо подправени.

— Видях как гледахте парахода — каза той, — затова помислих, че...

Плъзнах по него безразличен поглед. Не приличаше на полицай; но и видът на последния жандарм, който ме спипа в Бордо, будеше съжаление, като Лазар след трите дни, прекарани в гроба, а се бе оказал най-безмилостният от всички. Макар да знаеше, че немските части след един ден са в Бордо, той ме арестува и щях да бъда загубен, ако след няколко часа един милостив директор на затвора не ме бе пуснал на свобода.

— Бихте ли искали да отидете в Ню Йорк? — попита човекът.

Не отговорих. Трябваша ми само двадесет метра още, за да го поваля и да избягам, ако се наложи.

— Това са два билета за парахода отсреща — каза човекът и бръкна в джоба си.

Погледнах билетите. Не можах да ги разчета на слабата светлина. Вече бяхме напреднали достатъчно. Можех да рискувам да спра.

— Какво ще рече всичко това — запитах на португалски. Знаех няколко думи.

— Мога да ви ги дам — каза човекът, — не ми трябват.

— Не ви трябват? Какво значи това?

— Те не ми трябват повече.

Втренчих се в човека. Не го разбирах. Наистина не изглеждаше да е полицай. Нямаше защо да си служи с такива изтъркани трикове, за да ме арестува. Но ако билетите бяха истински, защо не ги използва... И защо ги предлага на мен? За да ги продаде? Нещо у мен затрепера.

— Не мога да ги купя — накрая отвърнах аз на немски. — Струват цяло състояние. В Лисабон има богати емигранти, ще ви платят за тях колкото поискате. Сбъркали сте адреса. Аз нямам пари.

— Не искам да ги продавам — каза човекът.

Пак погледнах билетите.

— Истински ли са?

Подаде ми ги, без да отговори. Пропуснах да ги взема, а аз, истински бяха. Да ги притежава човек беше равно на разликата между гибел и спасение. Дори и да не можех да ги използвам — нямах американски визи, срещу тях можех да опитам още утре преди обед да се сдобия с тези ценни хартийки или най-малкото щях да продам

билетите. Това означаваше шест месеца живот повече. Не разбирах що за човек беше този.

— Не ви разбирам — рекох аз.

— Мога да ви ги дам — отвърна той. — Без нищо. Напущам Лисабон утре преди обед. Имам само едно условие.

Отпуснах ръце. Знаех, че не можеше да е истина.

— Какво?

— Не бих искал тази нощ да остана сам.

— Искате да я прекараме заедно?

— Да. До утре сутрин.

— Това ли е всичко?

— Това е всичко.

— Друго нищо?

— Друго нищо.

Погледнах човека недоверчиво. Впрочем бях свикнал хора като нас понякога да рухват; да не издържат самотата; да ги обзема постоянната тревога, че за тях вече никъде, няма място; ала още и че един другар в нощта, па макар и непознат, можеше да предпази някого от самоубийство; тогава беше естествено да си помагаме, но не се поставяха условия. И то такива.

— Къде живеете? — попитах аз.

Той махна с ръка.

— Не желая да отивам там. Няма ли кръчма, в която още може да се седи?

— Предполагам, че ще се намери нещо.

— Няма, ли кръчма за емигранти? Нещо като „Кафе дьо ла Роз“ в Париж?

„Кафе дьо ла Роз“ ми бе известно. Бяхме нощували там с Рут две седмици. Съдържателят разрешаваше, ако си поръчаш кафе. Донсяш си няколко вестника и лягаш на земята. Никога не бях спал върху масите; от пода не се пада.

— Не знам — отвърнах аз. Знаех една; но човек, който иска да подари два параходни билета, не се води там, където хората биха дали едното си око, за да ги притежават.

— Тук познавам само един локал — каза човекът, — нека опитаме. Може да е отворен още.

Той махна с ръка на едно самотно такси и ме погледна.

— Добре — казах аз.

Качихме се и той даде на шофьора някакъв адрес. На драго сърце бих предупредил Рут, че няма да се върна през нощта. Ала внезапно, когато се качих във вонящото, тъмно такси, такава дива, безумна надежда ме връхлетя, че почти се олюлях. Може би всичко това бе истина; може би животът ни още не бе свършил и невъзможното — нашето спасение — ставаше действителност. Не се решавах вече да оставя непознатия и за секунда сам.

Заобиколихме театралните кулиси на „Прача до Комерцио“^[1] и след известно време попаднахме в лабиринт от стълби и задънени улички, които водеха нагоре. Не познавах тази част на Лисабон; както винаги познавах главно църквите и музеите — не защото обичах бог или изкуството толкова много, а просто защото в църквите и музеите не искат документи. Пред разпнатия и пред майсторите на изкуството все още бяхме човеци — не индивиди със съмнителна самоличност.

Слязохме от таксито и се заизкачвахме по стълбите и криволичещите улички. Миришеше на риба, чесън, нощни цветя, на мъртво слънце и на сън. Отстрани, под изгряващата луна, в нощта израсна параклисът „Свети Георги“, а светлината като водопад се лееше по стълбите надолу. Извърнах се и погледнах към пристанището. Там долу бе реката, а реката бе свободата, бе животът — тя се вливаше в морето, а морето бе Америка.

Спрях се.

— Надявам се, че не се шегувате с мен — подхвърлих.

— Не — отвърна човекът.

— Искам да кажа, че не се шегувате за параходните билети. — На кея той отново ги бе прибрал в джоба си.

— Не, не се шегувам — каза той и посочи към едно малко място, оградено с дървета.

— Оттатък е локалът, който имам пред вид. Още е отворен. Няма да бием на очи. Посещават го предимно чужденци. Ще ни вземат за хора, които утре заминават. Както другите, които празнуват там последната си нощ в Португалия и утре се качват на парахода.

Локалът беше нещо като бар с малък четвъртит дансинг и тераса — заведение за туристи. Чуваше се звън на китара, а в дъното се виждаше една певица на „фадо“^[2]. Няколко маси на терасата бяха заети от чужденци. Сред тях — една жена във вечерна рокля и мъж в

бял смокинг. Намерихме място на края на терасата. Долу се виждаха Лисабон, църквите в бледата светлина, осветените улици, пристанището, доковете и параходът — Ноевият ковчег.

— Вярвате ли, че животът продължава след смъртта? — попита човекът с билетите.

Вдигнах очи. Последното, което можех да очаквам. Въпросът беше твърде ненадеен.

— Не знам — отвърнах накрая. — През последните години бях прекалено много зает да продължа живота преди смъртта. Когато стигна в Америка, на драго сърце ще размишлявам над това — прибавих аз, за да му напомня, че ми е обещал билетите.

— Аз не вярвам — каза той.

Отдъхнах си. Бях готов да изслушам един нещастник, но не ми се спореше. Липсваше ми спокойствие за това. Долу стоеше параходът.

Човекът седя известно време, сякаш спеше с отворени очи. После, когато китаристът дойде на терасата, той се пробуди.

— Казвам се Шварц — представи се той. — Това не е истинското, а името от паспорта ми, но свикнах с него и за тази нощ ще е достатъчно. Дълго ли бяхте във Франция?

— Докато бе възможно.

— Интерниран?

— Още щом избухна войната. Като всички други.

Човекът кимна.

— Ние също. Аз бях щастлив — внезапно каза той тихо и бързо, свел глава, отместил поглед. — Бях много щастлив. По-щастлив, отколкото можех някога да си представя.

Обърнах се изненадан. Той положително нямаше такъв вид. По-скоро приличаше на обикновен, малко свит човек.

— Кога? — запитах аз. — Да не би в лагера?

— През последното лято.

— Трийсет и девета година? Във Франция?

— Да. Лятото преди войната. Още не проумявам как стана. Затова трябва да го разкажа на някого. Тук не познавам никого. Ако заговоря за него, то ще се върне. Ще ми се избистри напълно. И ще остане. Трябва само още веднъж... — гласът му секна. — Разбирате ли? — след известно време попита той.

— Да — отговорих аз и добавих предпазлива: — Не е трудно да се разбере, господин Шварц.

— Изобщо не е за разбиране! — ненадейно буйно и поривисто продължи той. — Тя лежи там долу в една стая със затворени прозорци, в един отвратителен дървен ковчег, мъртва, и не е вече тя! Кой може да го разбере? Никой Нито вие, нито аз, нито друг някой, и който казва, че го разбира, лъже!

Мълчах и чаках. Доста пъти бях седял така с някого. Загубите се понасяха по-тежко без родина. Тогава липсваше всякаква опора, а чужбината ставаше още по-чужда. Преживял го бях в Швейцария, когато получих известието, че родителите ми са убити и изгорени в концентрационен лагер в Германия. Непрестанно мислех за очите на майка ми в пламъците на пещта. Преследваха ме дори и тогава.

— Допускам, че ви е известно какво означава емигрантски бяс — каза по-спокойно Шварц.

Кимнах. Един келнер донесе блюдо със скариди. Внезапно усетих, че съм много гладен и си спомних, че от обяд не съм ял нищо. Погледнах нерешително Шварц.

— Яжте — каза той. — Ще почакам.

Той поръча вино и цигари. Ядох бързо. Скаридите бяха пресни и ароматични.

— Съжалявам — казах аз, — но съм много гладен.

Наблюдавах Шварц, докато се хранех. Той седеше спокойно и гледаше надолу към театралния град, нито нетърпелив, нито ядосан. Почувствувах нещо като симпатия. Изглежда, че бе ликвидирал с нормите на фалшивото благоприличие и знаеше, че може да си гладен и да ядеш, докато до теб някой страда, и пак да не си безчувствен. Щом не можеш да сториш нищо за другия и щом си гладен, не е грях да си ядеш хляба, преди да ти го отнемат. А кога ще стане това, никога не се знаеше.

Отместих чинията и взех цигара. Отдавна не бях пушил. Бях пестил парите, за да заложа днес повече.

— Бесът ме хвана през пролетта на 1939-а — каза Шварц. — Повече от пет години бях емигрант. Къде бяхте през есента на тридесет и осма?

— В Париж.

— И аз. Бях се отчаял по това време. Беше периодът преди Мюнхенския пакт. Агонията на страха. Криех се наистина и се защитавах вече автоматично, ала вътрешно се бях предал. Щеше да има война и немците щяха да дойдат да ме приберат. Това бе съдбата ми. Бях се примирил.

Кимнах.

— Бе времето на самоубийствата Странно, когато след година и половина немците дойдоха наистина, самоубийствата намаляха.

— После дойде Мюнхенският пакт — каза Шварц. — Внезапно през есента на тридесет и осма животът сякаш ни бе отново подарен. Той придоби такава ефирност, че станахме непредпазливи. Дори кестените в Париж цъфнаха повторно, помните ли? Станах толкова лекомислен, че се чувствах като човек и за съжаление така се държах. Полицията ме улови и заради нееднократно влизане в страната без разрешение ме задържаха за четири седмици. Тогава започна старата игра: бутнаха ме през границата, край Базел, швейцарците ме върнаха, французите пак ме прехвърлиха, но от друго място, затвориха ме... Позната ви е тази шахматна игра с хора...

— Позната ми е. През зимата не беше шега. Швейцарските затвори бяха най-добрите. Топли като хотели.

Започнах отново да ям. Неприятните спомени имаха и нещо положително: те ни убеждаваха, че сме щастливи, докато само преди секунда сме мислели обратното. Щастието е въпрос на степенуване. Който владее това изкуство, рядко е изцяло нещастен. Бил съм щастлив в швейцарски затвори само защото не са били немски. Но пред мен стоеше човек, който твърдеше, че е бил в съюз с щастието въпреки онази непроветрена стая в Лисабон и дървения ковчег в нея.

— Когато последния път ме пуснаха на свобода, заплашиха ме, че ще трябва да ме прехвърлят обратно в Германия, ако още веднъж ме уловят без документи — обясни Шварц. — Беше само закана; но се уплаших. Замислях се какво щях да направя, ако наистина се случи. Тогава взех да сънувам нощем, че съм оттатък и есесовците са по петите ми. Сънувах го толкова често, че накрая се страхувах да заспя. Познато ли ви е и това?

— Докторат бих могъл да напиша върху него — отвърнах аз. — За съжаление.

— Една нощ сънувах, че съм в Оснабрюк, — града, където съм живял и където още живееше жена ми. Стоях в стаята ѝ и виждах, че е болна. Беше много слаба и плачеше. Събуждах се разстроен. Не бях я виждал повече от пет години и не бях чувал нищо за нея. Никога не бях ѝ писал, защото не знаех дали не следят пощата ѝ. Преди бягството ми бе обещала да се разведе с мен. Това трябваше да ѝ спести затрудненията. Няколко години наред вярвах, че го е направила.

Шварц помълча известно време. Не го попитах защо бе напуснал Германия. Имаше достатъчно основания. Нито едно от тях не беше интересно, защото всяко бе несправедливо. Да си жертва, не е интересно. Той или бе евреин, или сподвижник на политическа партия, враждебно настроена към съществуващия режим, или имаше врагове, които внезапно бяха станали влиятелни — имаше безброй основания да те пъхнат в германски концентрационен лагер или да те убият.

— Успях да стигна пак до Париж — каза Шварц. — Ала сънят не ме напусна. Той се повтори. По това време и илюзията за Мюнхенския пакт се разби. През пролетта се знаеше, че положително ще има война. Надушваше се както се надушва пожар дълго преди да сме го видели. Само световната дипломация безпомощна си затваряше очите и бленуваше — за втори и трети Мюнхен, за всичко, само не за война. Никога не се е вярвало тъй много в чудеса, както в наше време, когато вече ги няма.

— Има ги все още — отвърнах аз. — Иначе всички ние нямаше да бъдем живи.

Шварц кимна.

— Имате право. Лични чудеса. Самият аз изживях едно чудо. Започна в Париж. Внезапно наследих един редовен паспорт. С името Шварц. Беше на един австриец, с когото се бях запознал в „Кафе дьо ла Роз“. Човекът умря и ми остави паспорта и парите си. Беше пристигнал само преди три месеца. Запознахме се в Лувъра, пред картините на импресионистите. Тогава прекарвах там ред следобеди, за да се успокоя. Когато съзерцавахме тези пропити от слънце тихи пейзажи, не вярвахме, че расата, която можеше да сътвори подобно нещо, би могла да предприеме една унищожителна война — илюзия, която поне за час сваляше малко кръвното.

Човекът с паспорта под името Шварц седнаше често пред платната с водните лилии и катедралите на Моне. Заговорихме и той

ми разказа, че след завземането на властта в Австрия му се удало да се откачи и да напусне страната, като се отказал от имуществото си — една сбирка на импресионисти, която станала собственост на държавата. Не съжеляваше. Докато в музеите излагали картини, казваше той, можело да ги счита за свои, без да се бои от пожар и кражба. Освен това в музеите на Франция имало далеч по-добри платна, отколкото бил притежавал когато и да е. Вместо да бъде обвързан със собствената си ограничена сбирка както баща със семейството си, със задължението да предпочита своето и чрез това да е пристрастен, сега всичките картини от обществените сбирки му принадлежали, без да се изисквало нещо от него. Той бе чудноват човек, тих, кротък, и ведър, въпреки всичко, което бе прекарал. Не бяха му позволили да вземе почти никакви пари; но бе спасил известно количество стари марки. Пощенските марки са най-дребното нещо за укриване, по-добри дори от диамантите. По диаманти се върви лошо, особено ако сме ги скрили в обувките и ни водят на разпит; а пък марките се продават без големи загуби и без много въпроси. Пощенските марки са за колекционери. Колекционерите не питат много.

— Как ги е измъкнал? — запитах с професионалния интерес на всеки емигрант.

— Взел със себе си стари, незначителни, отворени писма и пъхнал марките между подплатата и плика. Митническите чиновници преглеждали писмата, не пликите.

— Това е добре — казах аз.

— Освен това взел и два малки портрета на Енгр. Рисунки с молив. Пъхнал ги в широки паспарту с безвкусни фалшиви златни рамки, като твърдял, че са портрети на родителите му. А на гърба на паспартуто тъй залепил две рисунки на Дега, че изобщо не се забелязвали.

— Това е добре — повторих аз.

— През април той получи сърдечен пристъп и ми даде паспорта, марките, които му бяха останали, и рисунките. Даде ми също и адресите на хора, които щяха да купят марките. Когато на следната сутрин го потърсих, той лежеше мъртъв в леглото си и едва го познах, тъй го бе променил покоят. Взех парите, които още му бяха останали,

един костюм и малко бельо. Предния ден ми бе заръчал да го сторя; по-добре било да ги получат другари по съдба, отколкото хотелиерът.

— Преправихте ли паспорта? — попитах аз.

— Само снимката и годината на раждане. Шварц беше двадесет и пет години по-възрастен от мен. Собствените ни имена бяха еднакви.

— Кой го направи? Брюнер?

— Някой от Мюнхен.

— Брюнер — докторът по паспортите. Много сръчно работеше.

Брюнер беше известен с добрите си поправки. Помогнал бе на мнозина, ала когато го хванаха, самият той нямаше документи, защото беше суеверен; вярваше, че е честен и върши благородно дело и че нямало да му се случи нищо, докато не използва тази своя дарба за себе си. Имаше малка печатница в Мюнхен, преди да емигрира.

— Сега къде е? — поинтересувах се.

— Не е ли в Лисабон?

Не знаех. Ала възможно бе да е още жив.

— Когато се сдобих с паспорта, изпаднах в особено състояние — продължи Шварц II. — Не смеех да го използвам. И без това минаха няколко дни, докато свикна с новото си име. Повтарях го безспир. Вървах по „Шан-з-Елизе“ и мърморех името си и новата рождена дата. Седях в музея пред платната на Реноар и шепнях, когато бях сам, един въображаем диалог със суров глас: „Шварц!“, за да скоча веднага и да отговоря: „Аз!“ — или пък изръмжавах: „Име!“, за да издекламирам веднага след това автоматично: „Йозеф Шварц, роден във Винер Нойщад на 22 юни 1898 година.“ Упражнявах се дори вечер преди лягане. Не исках някой полицаи да ме разбуди посред нощ и в полусън да изрека погрешното. Исках да забравя предишното си име. Имаше разлика между това да нямаш паспорт и да притежаваш фалшив. Фалшивият бе по-опасен.

Продадох двете рисунки на Енгр. За тях ми дадоха по-малко, отколкото бях очаквал, ала изведнъж аз се сдобих с пари, повече пари, отколкото бях виждал от много време насам.

Тогава една нощ ме споходи мисълта, която по-късно вече не ме напусна. Не можех ли с този паспорт да замина за Германия? Беше почти валиден и защо на границата някой непременно трябваше да се

усъмни? Тогава можех да видя отново жена си. Да накарам страха по нея да замлъкне. Можех...

Шварц ме погледна.

— Това положително ви е познато? Емигрантският бяс в най-чистата му форма. Спазъм в стомаха, в гърлото и зад очите. Онова, което пет години наред си потъпквал, опитвал си да забравиш, избягвал си като холера, възкръсва: убийственият спомен, рак на душата за всеки емигрант!

Опитах се да се избавя. Ходех както преди при картините на мира и на покоя, при платната на Сисле, Писаро и Реноар, часове наред седях в музея — но вече под друго въздействие. Картините престанаха да ме успокояват, те започнаха да зоват, да подтикват, да напомнят — за една страна неопустошена още от кафявата проказа, за вечери в улици, над чиито зидове висне люляк, за златния сумрак на стария град, за неговите обкръжени от лястовици зелени черковни кули — и за моята жена.

Обикновен човек съм и нямам особени качества. Бях живял с жена си четири години, както е прието да се живее: без трудности, приятно, ала и без голяма страст. След първите месеци нашите отношения бяха станали това, което се нарича добър брак — връзка между двама души, които са приели, че взаимната отстъпчивост е основата за уютен съвместен живот. Не чувствавахме липса на мечти. Поне така ми се струваше. Бяхме разумни хора. Обичахме се от все сърце.

Сега всичко се промени. Започнах да се обвинявам, че съм имал толкова безличен брачен живот. Бях пропуснал всичко. За какво бях живял? Какво правех сега? Криех се и вегетирах. Колко още щеше да продължи? И как щеше да свърши? Войната щеше да избухне и Германия трябваше да победи. Тя беше единствената тотално въоръжена страна. Какво щеше да стане тогава? Къде можех да се завра, ако още имах дъх и време? В кой лагер щях да пукна от глад. Пред коя стена щяха да ме повалят с един куршум в тила, при по-добър късмет?

Паспортът, който трябваше да ме успокои, ме тласна към отчаяние. Тичах из улиците — почти припадах от умора; но не можех да спя, а заспах ли, сънищата ме събуждаха отново. Представях си, че жена ми е в някой зимник на гестапото; чувах я да вика в задния двор

на хотела за помощ; а един ден, като влизах в „Кафе дьо ла Роз“, стори ми се, че в огледалото срещу вратата видях нейното лице. То се обърна за миг към мен — бледо, с безутешни очи — и после изчезна. Беше тъй ясно, щото допуснах, че тя е тук и се втурнах към вътрешното помещение. Както винаги, то бе пълно с хора, но тя не бе между тях.

Няколко дни подред това ми стана идея фикс преминала е отсам и ме търси. Сто пъти я виждах да завива край някой ъгъл, да седи по пейките в Люксембургската градина, а когато заставах там, към мен учудено се вдигаше чуждо лице; тя пресичаше „Плас дьо ла Конкорд“ тъкмо преди потокът от коли отново да се е задвижил, а този път наистина бе тя — нейната походка, начинът, по който държеше раменете си, дори помислих, че познах роклята ѝ; ала когато регулировчикът най-сетне спря потока от коли и вече можех да я настигна, тя бе изчезнала в черната паст на подземната железница; а когато пристигнах на перона — видях в тъмното само ехидно светещите задни светлини на заминаващия влак.

Доверих се на един познат. Наричаше се Лъозлер, търгуваше с чорапи. Бил лекар преди в Бреслау. Посъветва ме рядко да оставам сам. „Намерете някоя жена“, каза той.

Нищо не помогна. Познати са ви отношенията, създадени от нужда, от самота, от страх, потребността от малко топлина, от нечий глас, от едно тяло, пробуждането в жалка стая в една чужда страна, сякаш си изпаднал накрай света; а после жалката благодарност, че усещаш до себе си друго дихание — но какво представлява то пред напора на фантазията, която смуче кръвта и сутринта те кара да се събудиш с блудкавия вкус в устата, че си злоупотребил със себе си?

Когато го разказвам сега, всичко звучи безсмислено и си противоречи, но тогава не беше така. След всички битки оставаше все същото: трябваше да се върна. Трябваше да видя жена си още веднъж. Възможно бе отдавна да живееше с някой друг. Все едно. Трябваше да я видя. Струваше ми се напълно логично.

Сведенията, че войната предстои, зачестиха. Всеки виждаше, че Хитлер, който незабавно бе нарушил обещанията си да окупира само Судетите, не и цяла Чехословакия, сега започваше същото с Полша. Войната бе неизбежна. Съглашенията на Франция и Англия с Полша не допускаха друго. Не се касаеше дори и за месеци, а за седмици. Също и за мен. За живота ми. Трябваше да се реша. И го сторих.

Желаех да мина оттатък. Какво щеше да последва, не знаех. Бе все едно. Избухнеше ли войната, без друго бях загубен. На същото основание можех да извърша и безумното.

Странна ведрост ме изпълни през последните дни. Бе май и лехите на кръстовището Рон поан пъстрееха от лалета. Ранните вечери бяха вече обагрени от сребристата светлина на импресионистите, от сините сенки и високото бледозелено небе зад студения ацетиленов блясък на първите улични лампи и неуморните червени ленти на неоновите надписи по покривите на вестникарските концерни, които възвестяваха войната на всеки, който можеше да ги чете.

Първо заминах за Швейцария. Преди да му се доверя, исках да изпробвам паспорта си в безопасна зона. Френският митнически чиновник ми го върна безучастно, както и очаквах! Излизането в чужбина е трудно само за страни, в които има диктатура. Но когато швейцарският чиновник дойде, усетих как нещо в мен се сви на топка. Наистина, седях колкото може по-непринудено, ала ми се струваше, че окончанията на белите ми дробове треперят, както в тихо време лист се вее на дървото с шеметна бързина.

Човекът погледна паспорта. Беше едър, широкоплещест чиновник, лъхаш на тютюнев дим. Застанал в купето, той затъмняваше прозореца и за миг се притесних, че ще затвори небето и свободата — сякаш купето бе вече арестантска килия. Върна ми паспорта.

— Забравили сте да го подпечатате — в пристъп на облекчение, неволно бързо казах аз.

Чиновникът се усмихна:

— Ще го подпечатам. Толкова ли ви е важно?

— А, не за това. Заради спомена.

Човекът подпечата паспорта и си отиде. Прехапах устни. Колко се бях изнервил! После ми хрумна, че паспортът с печат донякъде вече наподобява оригиналния.

В Швейцария цял ден обмислях дали да не замина и за Германия с влака; но липсваше ми смелост. Не знаех също дали нямаше да проверяват по-щателно връщащите се в родината, дори и хората от предишна Австрия. Сигурно нямаше да го направят; и все пак реших да премина границата нелегално.

Затова в Цюрих се отправих, както друг път, първо към Централната поща. На гишето за пратки до поискване най-често се срещаха познати — пътуващи без разрешение за пребивание, като нас самите. От тях можеше да се получи информация. Оттам отидох в „Кафе Грейф“ — противоположност на „Кафе дьо ла Роз“. Срещнах там хора, които се прехвърляха през границата, но нито един, който да знаеше точно каналите за Германия. Това бе обяснимо. Кой ли, освен мен, още имаше желание да отива в Германия? Забелязах погледите им, а след това, когато разбраха, че не се шегувам, те се отдръпнаха. Който искаше да се завърне, навярно бе дезертър; защото кой ли пък желаше да се завърне, ако не се съгласеше също и с режима? А какво оставаше на този, който е стигнал дотам? Да предаде — кого? Да предаде — какво?

Внезапно се озовах сам. Избягвах ме, както се избягва извършилият убийство. А и нищо не можех да обясня; понякога на мен самия ми ставаше горещо, изпотяхвах се от притеснение, когато помислех какво съм предприел — камо ли да го обясня на други.

На третата сутрин в шест часа дойде полицията и ме вдигна от леглото. Разпитвах ме подробно. Веднага разбрах, че някой от моите познати ме е издал. Заразглеждаха с недоверие паспорта ми и ме взеха на разпит. Сега печатът в паспорта се оказа цяло щастие за мен. Можех да докажа, че съм влязъл легално и едва от три дни съм в страната. Добре си-спомням ранното утро, когато вървах с чиновника по улиците. Денят бе ясен и кулите и покривите на града се открояваха в небето остро, като изрязани от метал. От някаква фурна миришеше на топъл хляб и сякаш цялата утеха на всемира се съдържаше в тази миризма. Това познато ли ви е?

Кимнах.

— Светът никога не ни се вижда по-красив, отколкото в мига, в който ни арестуват. Преди да го напуснем. Да би могло да го чувствуваме винаги така! Може би време и спокойствие не ни достигат за това!

Шварц поклати глава.

— Това няма нищо общо със спокойствието. Просто така го почувствувах.

— Успяхте ли да го задържите? — попитах аз.

— Това не знам — бавно отвърна Шварц. — Та нали тъкмо това трябва да си изясня. Изплъзна ми се от ръцете — но пълно ли бе, когато го държах? Дали сега не мога да си го възвърна, по-здраво, и да го задържа завинаги? Сега, когато вече не се променя? Не губим ли постоянно онова, което е в ръцете ни, именно защото е в движение? И не застава ли в покой едва когато вече липсва и няма как да се променя? Не ни ли принадлежи едва тогава?

Очите му се втренчиха в мен. За първи път ме гледаше открито. Зениците бяха разширени. Фанатик или безумец, помислих внезапно.

— Никога не съм изпитвал подобно нещо — казах аз. — Но не желае ли всеки да задържи това, което не се задържа? И да изостави онова, което не ни напуска?

На съседната маса жената във вечерната рокля стана. Тя погледна от терасата надолу към града и пристанището.

— Darling, защо трябва да се връщаме? — обърна се тя към мъжа в белия смокинг. — Да можем да останем тук! Нямам никакво желание да отивам пак в Америка.

[1] Търговски площад (порт.ез.). Б. пр. ↑

[2] Тъжна народна танцова мелодия — пее се в съпровод на китара. Б. пр. ↑

II

— В Цюрих полицията ме задържа само един ден — продължи Шварц, — тежък за мен ден. Боях се, че ще проверят паспорта ми. Достатъчно бе да се свържат по телефона с Виена или пък да поискат от някой специалист проверка на преправените дати.

Следобед се успокоих. На това, което щеше да се случи, гледах като на божия присъда. Струваше ми се, че съм лишен от правото да решавам. Ако ме тикнеха в затвора, нямаше да правя опити да отивам в Германия. Ала същата вечер ме пуснаха и настойчиво ми препоръчаха да продължа колкото е възможно по-скоро пътуването си извън пределите на Швейцария.

Реших да го сторя през Австрия. Познавах отчасти тамошната граница, а сигурно и не беше тъй зорко охранявана, както немската. Изобщо защо трябваше и двете да са строго охранявани? Едва ли някой желаше да влезе, но вероятно мнозина искаха да напуснат страната.

Заминах за Оберит, за да опитам някъде оттам да се прехвърля. Най-много ми се искаше да изчакам дъждовен ден, но два дни времето се задържа ясно. На третата нощ тръгнах, за да не правя впечатление с дългия си престой.

Бе нощ, в която греят всички звезди. Толкова тиха, щото мислех, че мога да чуя тихите шумове на растежа. Знаете, че когато сме в опасност, се появява друга форма на зрение — не е остро съсредоточено в очите, а по-скоро в цялото тяло, сякаш гледаме с кожата, особено нощем. Стига се почти дотам, че бихме видели дори и шумовете, тъй много се усеща с кожата. Отваряме устата и слухтим, сякаш тя също вижда и чува. Никога няма да забравя тази нощ. Ясно съзнавах какво вършех — сетивата ми биха изострени докрай, бях готов на всичко, без всякакъв страх. Имах чувството, че вървя по висок мост от единия бряг на моя живот към другия, и добре знаех, че този мост ще се разпилее след мен като сребърен дим и не ще мога никога да се завърна. Вървах от разума към чувството, от сигурността към

приключението, от рационалното към мечтата. Бях съвършено самотен, ала този път самотата не бе мъчителна; тя криеше в себе си нещо едва ли не мистериозно.

Стигнах до едно тясно място на Рейн. Съблякох се и направих дрехите си на вързоп, за да ги държа над главата си. Странно чувство изпитах, когато се потопих гол във водата. Тя беше черна, много студена и чужда, сякаш в река Лета се потапах, да пия забрава. Символ ми се стори и това, че трябваше да премина гол, сякаш оставях всичко зад себе си.

Изуших се и продължих да търся своя път. Когато минах край едно село, чух да лае куче. Не знаех къде точно минава границата и затова се движех по пътя, край едно сечище. Дълго време не срещнах жива душа. Вървах, додето съмна. Внезапно падна обилна роса и една сърна застана в края на просеката. Продължих нататък, но чух да приближават първите селяни с каруците си и подирях скривалище недалеч от пътя. Не исках да будя подозрение, задето тъй рано бях на крак, и то близо до границата. По-късно видях на шосето двама митничари с колела. Познах ги по униформите. Бях в Австрия. По онова време Австрия от една година влизаше в територията на Германия.

Жената във вечерната рокля и нейният спътник напуснаха терасата. Раменете ѝ имаха тъмен загар. Беше по-едра от мъжа. Няколко други туристи също заслизаха бавно по стълбите. Те всички вървяха като хора, които никога не са били гонени. Не се обръщаха.

— Носех си сандвичи — каза Шварц — и намерих едно изворче. По обяд продължих пътя си. Целта ми бе селището Фелдкирх, за което знаех, че през лятото се посещава от туристи. Очаквах, че няма да бия толкова на очи. Там спираха и влакове. Пристигнах. Със следващия влак отпътувах от границата за да изляза от най-опасната зона: Когато влязох в купето, там седяха вече двама есесовци в униформи.

Мисля, че в този миг само опитът ми с полицията в Европа ми помогна, иначе сигурно щях да се върна. И така аз влязох и седнах в ъгъла до един човек в лоден. Имаше оръжие.

След пет години това бе първият ми сблъсък с всичко, което олицетворяваше ужаса за мен. През изтеклите седмици често пъти си

го бях представял, ала друга беше действителността. Не главата — тялото реагира; стомахът стана на камък, устата се вдърви.

Ловецът и двамата есесовци разговаряха за някаква вдовица Пфундер. Изглежда, е била много игрива, защото тримата изредиха няколко от любовните ѝ приключения. След това започнаха да ядат. Носеха си сандвичи с шунка.

— За къде сте, господин съседе? — попита ме ловецът.

— Обратно, към Брегенц — казах аз.

— Не сте тукашен май?

— Да. В отпуск съм.

— А откъде идвате?

За секунда се подвоумих. Ако кажех Виена, както се виждаше от паспорта, може би тримата щяха да обърнат внимание, че не говорех мекия виенски диалект.

— От ХанOVER — казах аз. — Живея там вече над трийсет години.

— ХанOVER? Но това е много далеч!

— Така е. Но през отпуската не ни се стои у дома, нали?

Ловецът се засмя.

— Вярно е. Ама хубаво време улучихте!

Усетих, че ризата ми лепне.

— Да, хубаво — казах аз, — но горещо, сякаш вече сме в разгара на лятото.

Тримата отново започнаха да предъвкват вдовицата Пфундер. След няколко спирки слязоха и останах сам в купето. Сега влакът минаваше през една от най-красивите местности на Европа, но аз едва я забелязвах. Усетих внезапно почти непоносим пристъп на разкаяние, страх и отчаяние. Просто не разбирах вече защо бях прехвърлил границата. Седях в моя ъгъл, без да помръдна, и гледах втренчено през прозореца. Бях заловен и сам бях тръшнал вратата зад гърба си. Безброй пъти исках да сляза и да се опитам през нощта да се върна в Швейцария.

Не го сторих. Лявата ми ръка бе сграбчила в джоба паспорта на мъртвия Шварц, като че ли той можеше да ми влее сила. Внушавах си, че сега няма значение дали ще се задържа по-близо до границата или не и че колкото по-навътре влизам в страната, толкова опасността ще

намалява. Реших да пътувам и през нощта. Във влака по-рядко искат документи, отколкото в хотелите.

Оставим ли се на паниката, естествено е да мислим, че отвсякъде ни осветяват прожектори и че светът си няма друга работа, освен да ни търси. Имаме чувството, че всички клетки на тялото се стремят да се обособят, краката — да си изградят една трепереща държава на краката, ръцете — да бъдат само отпор и удар, устата — да държат напирания вик.

Затворих очи. Изкушението да се поддам на паниката бе по-голямо, защото бях сам в купето. Обаче знаех, че отстъпеният сега сантиметър щеше да стане метър, ако някога наистина изпадна в беда. Внушавах си, че никой не ме преследва; че съм толкова безинтересен за режима, колкото лопата пясък в пустинята, и че никой в нищо не може да се усъмни. Разбира се, че и в действителност бе така. Аз почти не се различавах от хората около себе си. Русият ариец е немска легенда, а не факт. Разгледайте Хитлер, Гьобелс, Хес и останалите от правителството — в същност те всички постоянно би трябвало да се самодоказват като тяхна собствена илюзия.

В Мюнхен за първи път се лиших от закрилата на гарите и си наложих да се разходя един час. Не познавах града, затуй бях сигурен, че и мен няма да познаят. Хапнах във „Францисканска бирария“. Локалт бе пълен. Седях самичък и се ослушвах. След няколко минути до мен се настани дебел и потен човек. Поръча си халба бира и говеждо месо и зачете вестник. Досега не се бях сетил да чета вестници. Купих си два. От години не бях чел немски — трябваше да свиквам с това, че всички наоколо ми говореха този език.

Уводните статии на вестниците бяха потресаващи. Лъжливи, арогантни и миришещи на кръв. В тях светът извън границите на Германия изглеждаше дегенерирал, подъл, глупав и неспособен за нищо, освен да бъде превзет от Германия. Двата вестника не бяха местни ежедневници, някога се бяха ползували с добро име. Не само съдържанието, но и стилът им беше невероятен.

Наблюдавах човека с вестника до мен. Той ядеше, пиеше и четеше с наслада. Огледах се. Сред четящите не срещнах никъде признаци на отвращение; те бяха свикнали с ежедневната си духовна дажба също както с бирата си.

Продължих да чета и сред кратките вести намерих нещо за Оснабрюк. На „Лотерщрасе“ бе изгоряла къща. Улицата изникна пред очите ми. През валовете се отиваше до „Хегертор“, а оттам към „Лотерщрасе“, която водеше извън града. Сгънах вестника. Внезапно се почувствувах по-самотен от когато и да било преди извън пределите на Германия.

Постепенно свикнах с това, че шокът и фаталистичната апатия се редуваха. Свикнах и с това да си втълпявам, че сега не съм чак толкова застрашен. Опасността щеше да се увеличи, като приближа Оснабрюк, знаех го добре. Там имаше хора, които ме познаваха от преди.

Купих си един евтин куфар и малко бельо, както и някои неща, необходими за кратко пътуване, за да не правя впечатление по хотелите. После продължих пътуването. Още не знаех как щях да се свържа с жена си и всеки час променях плановете си. Трябваше да се оставя на случая; та аз дори не знаех дали не бе отстъпила на родителите си, които строго държаха за режима, и не се бе омъжила за друго. След като бях прочел вестниците, вече не бях сигурен дали някой би имал нужда от много време, за да повярва това, което четеше — особено, когато нямаше възможност за сравнение. Чуждестранните вестници в Германия бяха строго цензурирани.

В Мюнстер отидох в един по-скромен хотел. Не можех нощем постоянно да будувам, а през деня да спя някъде; трябваше да рискувам да бъда записан в полицията от някой хотел в Германия. Познавате ли Мюнстер?

— Бегло — отвърнах аз. — Не е ли стар град с много църкви, там, където е сключен Вестфалският мир?

Шварц кимна.

— В Мюнстер и в Оснабрюк, 1648. След тридесет години война. Кой знае колко ще трае тази!

— Ако продължава така, няма да е дълго. На немците им бяха достатъчни четири седмици, за да завладеят Франция.

Дойде келнерът и съобщи, че затварят локала. Били сме последните гости.

— Няма ли друг, отворен? — попита Шварц.

Келнерът обясни, че Лисабон не бил град с шумен нощен живот. Когато Шварц му даде бакшиш, той се сети за един локал, таен, както се изрази той — някакъв нощен руски клуб.

— Много елегантен — допълни той.

— Ще ни пуснат ли? — попитах аз.

— Разбира се, господине. Исках да напомня само, че там има елегантни жени. От всички националности. Немкини също.

— Докога е отворен клубът?

— Докато има гости. Сега винаги има гости. Много немци сега, господине.

— Какви немци?

— Немци.

— С пари.

— Разбира се, че с пари. — Келнерът се засмя. — Локалът не е евтин, ала е много забавно там. Бихте ли казали, че ви праща Мануел? Тогава не е необходимо да обяснявате нищо повече.

— Та необходимо ли е да се обяснява нещо?

— Не. Портиерът ви записва с едно въображаемо име, като член на клуба. Само една формалност.

— Добре.

Шварц плати сметката. Бавно заслизахме по улицата със стъпалата. Бледите къщи спяха подпрени една на друга. От прозорците се чуваха въздишките, хъркането и дишането на хора, които нямаха грижи с паспорти. Стъпките ни отекваха по-силно, отколкото през деня.

— Светлината — каза Шварц. — Изненадва ли ви и вас?

— Да. Все още сме свикнали на затъмнена Европа. Тук мислим, че някой е забравил да я угаси и всеки миг очакваме въздушно нападение.

Шварц спря.

— Получили сме я в дар, защото в нас има частица от бога — внезапно с патос каза той. — А сега я крием, защото убиваме в нас тази частица.

— Доколкото познавам легендата, не са ни подарили огъня, а Прометей го е откраднал — отвърнах аз. — Затова пък боговете му завещали тогава една хронична цироза. Струва ми се, че това по-добре подхожда и на нашия характер.

Шварц ме погледна.

— Отдавна съм се отказал да се надсмивам. Също и да се страхувам от големите думи. Докато се надсмиваме и се страхуваме,

правим опит да сведем нещата до по-малък мащаб от този, който имат.

— Може би — казах аз. — Обаче трябва ли непрестанно да се взираме в невъзможното и да казваме: невъзможно е! Не е ли по-добре да го смалим и така да оставим лъч надежда в себе си?

— Прав сте! Простете ми! Забравих, че сте беглец. Кой ли има време да мисли тогава за пропорции?

— Вие не сте ли беглец?

Шварц поклати глава.

— Вече не. Аз за втори път се връщам обратно.

— Къде? — учудих се аз. Не можех да повярвам, че иска да се върне пак в Германия.

— Обратно — отвърна той. — Ще ви обясня.

III

Нощният клуб бе един от типичните локали, поддържани от белоруски емигранти, плъзнали из цяла Европа след революцията през 1917 година, от Берлин до Лисабон. С една и съща прислуга — нявгашни аристократи, с едни и същи хора от бивши гвардейски офицери, едни и същи високи цени, с едно и също меланхолично настроение.

Разчитах и на еднаквото им матово осветление. Немците, за които говореше келнерът, положително не бяха емигранти. Вероятно бяха шпиони, сътрудници на посолството или служещи в немски фирми.

— Русите се бяха устроили по-добре от нас — каза Шварц. — Бяха ни изпреварили в емиграцията с петнадесет години. А петнадесет години нещастие са много и носят богат опит.

— Те бяха първата вълна от емигранти — отговорих аз. — Още ги съжелявах. Дадоха им право да работят, също и документи. Нансенови паспорти. Когато дойдохме ние, съжалението на света бе отдавна изчерпано. Досаждахме като термити и вече почти не се намираше, човек, който да се застъпи за нас. Не бива да работим, да съществуваме и все още нямаме документи.

Откак седнахме тук, станах нервен. Дължеше се вероятно на затвореното помещение с многото завеси, на съзнанието, че тук има немци и на факта, че седях прекалено далеч от вратата, за да мога да се измъкна; свикнал бях навсякъде да сядам близо до изхода. Нервен бях още и за това, че не виждах вече парахода. Кой знае дали нямаше да вдигне котва по-рано от определеното време, още през нощта, по нечие предупреждение.

Шварц изглежда разбра. Бръкна в джоба си и сложи двата билета пред мен.

— Вземете ги. Не съм търговец на роби. Вземете ги и ако желаете, вървете.

Погледнах го сконфузен.

— Разбирате ме погрешно. Аз имам време, цялото време на света е мое.

Шварц не отговори. Той чакаше. Взех двата билета и ги прибрах.

— Успях да намеря влак, който пристигаше в Оснабрюк рано привечер — продължи Шварц, сякаш нищо не се бе случило. — Внезапно имах чувството, че едва сега прекачвам границата. Всичко дотук беше все още чужбина, дори и Германия; но сега всяко дърво говореше. Селата, през които минавахме, ми бяха познати от ученическите излети; бях ходил там с Хелен през първите седмици на нашето познанство, бях обичал местността така, както бях обичал града с неговите къщи и градини.

Дотогава отвращението ми представляваше еднороден, абстрактен блок. Това, което се случи, парализира и вкамени всичко в мен. Никога не бях изпитвал потребност, да, дори бях се страхувал да го анализирам или конкретизирам. Сега изведнъж нещата, които то обхващаше, започнаха да говорят. Ала те нямаха нищо общо с него. Местността не се бе променила. Останала бе същата. Все тъй патината на църковните кули меко зеленееше в спускащата се вечер; все тъй реката отразяваше небето. Тя ми напомни за времето, когато ловях риба и мечтаех за приключения в далечни страни — по-сетне ги изживях, но другояче, не както си ги представях тогава. Поляните с пеперудите и водните кончета, склоновете на дърветата и дивите цветя не се бяха променили, бяха си там, както по времето на моята младост, и в тях се съдържаше младостта ми — погребана или съхранена — както го приемех. Тя не бе и смущавана от нищо. От влака виждах малко хора и нито една униформа. Виждах само вечерта, която бавно се разстилаше навред. В градините на кантоните цъфтяха все същите рози, гергини и лилии, проказата не ги бе разяла — висяха връз дървените стобори, както във Франция, а кравите, пръснати по поляните като в Швейцария, кафяви, черни и бели — без пречупени кръстове, — все същите кротки очи. Щъркел тракаше по покрива на една селска къща и лястовиците все тъй хвърчаха. Само хората бяха станали други, знаех го, но тази вечер не можех нито да го видя, нито да го осъзная.

Външно не бяха и толкова различни, както досега лекомислено си ги бях представял. Купето се пълнеше и опразваше и отново се пълнеше. В този час униформи се срещаха малко. Почти всички бяха

делнични хора и разговорите им бяха тези, които бях слушал във Франция и Швейцария — за времето, за жътвата, за събитията на деня и страха от войната. Бояха се от нея и както цял свят знаеше, че Германия я желае, така тук чух, че светът я налагал на Германия. Почти всички искаха мир, както става винаги преди самата катастрофа.

Влакът спря. Мушнах се сред потока от хора през изхода. От последния път, когато я бях видял, чакалнята не се беше променила; изглеждаше само по-малка и по-прашна, отколкото я бях запомнил.

Когато стъпих на площада пред гарата, от мен се свлече всичко, което бях мислил преди. Бе здрачно и влажно като след дъжд, нямаше я вече местността, изведнъж в мен всичко затрепера и аз осъзнах, че отсега се намирам в голяма опасност. Същевременно имах чувството, че нищо не можеше да ми се случи. Сякаш се намирах под стъклен похлупак, който ме закриляше наистина, ала всеки миг можеше да се строши.

Върнах се на гишето в чакалнята, да си купя билет за отиване и връщане до Мюнстер; да живея в Оснабрюк не можех, бе твърде опасно.

— Кога заминава последният влак? — попитах чиновника с лъскавия гол череп под жълтата светлина зад гишето, сигурен и неуязвим като някой провинциален Буда.

— Има един в 22.20 ч. и още един в 23.12 ч.

Отидох при автомата за перонен билет. Исках да ми е подръка в случай, че трябва да изчезна бързо. По правило пероните бяха лоши скривалища, ала има винаги няколко на разположение — в Оснабрюк — три, и можеше незабавно да се качиш на някой потеглящ влак, като обясниш на кондуктора, че си се заблудил, да до-платиш и на следната спирка да слезеш.

Бях решил да се обадя по телефона на един приятел от минали години, за когото знаех, че не бил привърженик на режима. Така щях да подразбера дали би могъл да ми помогне. Да позвъня на жена си не смеех, защото не знаех дали живее сама.

Стоях в малката остъклена кабина с телефонния указател и апарата пред мен. Сърцето ми биеше тъй силно, когато прелиствах страниците със замърсени и пречупени ъгли, щото мислех, че го чувам; дори мислех, че могат да го чуят и други и наведох лицето си

още по-ниско, за да не ме познаят. Без да се замисля, бях отворил на страницата с буквата на предишното ми име. Намерих името на жена си, телефонният номер бе същият, но адресът бе променен. „Рисмюлерплац“ сега се наричаше „Хитлерплац“.

В мига, в който видях адреса, ми се стори, че бледата крушка в кабината стократно се усили. Повдигнах очи, толкова силно бе чувството, че стоя в дълбока нощ в някакъв ярко осветен стъклен сандък или пък че отвън към мен е насочен прожектор. Цялото безумие на моето начинание изпъкна в съзнанието ми с пълна сила.

Излязох от кабината и тръгнах през полутъмната чакалня. Надписите „Сила чрез радост“ и рекламите за немски курорти със синьото си небе и засмени хора заплашително гледаха надолу към мен. Навярно няколко влака бяха пристигнали; рояк пътници се изкачваше по стълбите. От една група се отдели някакъв есесовец. Запъти се към мен.

Не побягнах. Възможно бе да нямаше мен пред вид. Ала той застана пред мен и ме погледна.

— Извинете, имате ли огън? — попита той.

— Огън? — повторих аз, а после бързо: — Разбира се! Кибрит!

Бръкнах в джоба си и затърсих.

— Защо кибрит? — учуди се есесовецът. — Нали цигарата ви е запалена.

Не знаех, че съм пушел. Поднесох му цигарата си. Той допря своята до запаления ѝ край и смукна.

— Що за цигара пушите? — попита после той. — Мирише едва ли не на пура!

Ставаше дума за една френска „Голоаз“. Бях взел няколко кутии, когато се прехвърлях през границата.

— Подарък от един приятел — отговорих аз. — Френски тютюн. Черен. Донесъл го е от път. И за мен са много силни.

Есесовецът се засмя.

— Най-добре да зарежем пушенето съвсем, а? Като фюрера. Но кой би могъл, особено в тия времена? — Той отдаде чест и тръгна.

Шварц леко се усмихна.

— Когато още бях човек, с правото да отседна някъде, като четях, често съм се съмнявал в описанията на страха и ужаса от писателите — как сърцето на жертвата замирало, как човек стоял като

вцепенен, по гърба и по вените му пролазвали ледени тръпки, цялото му тяло се обливало в пот; считах всичко това за клише и за лош стил и може наистина да е; обаче е и още нещо, то е вярно. Изпитал съм го, досущ еднакво е, макар че съм се надсмивал преди, когато ми бе чуждо.

Един келнер се доближи към нас:

— Господата не желаят ли компания?

— Не.

Той се наведе още по-ниско към мен.

— Преди да откажете окончателно, не желаете ли да погледнете двете дами на бара?

Погледнах ги. Едната от тях изглеждаше много добре сложена. И двете носеха тесни вечерни рокли. Лицата не разпознах.

— Не — повторно отказах аз.

— Те са дами — обясни келнерът. — Дясната е немкиня.

— Тя ли ви изпрати?

— Не, господине — отговори келнерът с подкупващо невинна усмивка. — Идеята беше моя.

— Добре. Погребете я. По-добре ни донесете нещо за ядене.

— Какво искаше? — попита Шварц.

— Да ни събере с внучката на Мата Хари. Навярно сте му дали премного бакшиш.

— Още не съм плащал. Мислите, че са шпионки?

— Може би за единствения интернационал на света: парите.

— Немкини?

— Едната, каза келнерът.

— Смятате, че е тук, за да примамва обратно немци?

— Едва ли.

Келнерът донесе сандвичи.

Аз ги бях поръчал, защото ме хвана виното. Искях съзнанието ми да е бистро.

— Няма ли да ядете? — попитах.

Унесен, Шварц поклати глава.

— Не бях предвидил, че цигарите можеха да ме издадат — продължи той. — Още веднъж проверих всичко, което имах в себе си. Кибритът, който носех от Франция, хвърлих заедно с останалите цигари и си купих немски. Тогава ми хрумна, че в паспорта ми имаше

френски входна виза и печат; следователно френските цигари щяха да бъдат оправдани, ако ме бяха проверили. Върнах се в телефонната кабина мокър от пот и ядосан на страха и на себе си.

Трябваше да чакам. Една жена с голяма нацистка значка набра последователно два номера и излая някакви заповеди. Третият номер не отговори и жената разярена и властна излезе навън.

Набрах номера на моя приятел. Отговори женски глас.

— Извинете, мога ли да говоря с доктор Мартенс? — запитах аз и забелязах, че бях пресипнал.

— Кой е на телефона? — попита жената.

— Приятел на доктор Мартенс. — Не можех да издам името си. Не знаех дали бе жена му или някоя прислужница, ала пред нито едната от тях не можех да се открия.

— Вашето име, моля! — каза жената.

— Приятел съм на доктор Мартенс — отговорих аз. — Моля, съобщете му. По важна работа.

— Съжалявам — възрази женският глас. — Няма да съобщя за вас, ако не назовете името си.

— Трябва да направите изключение, доктор Мартенс очаква да му позвъня.

— Ако това е така, можете да ми кажете името си...

Отчаяно обмислях. После чух как тракна слушалката.

Стоях на мрачната ветровита гара. Моят първи опит, който ми се стори твърде лек, не сполучи и вече не знаех накъде. Може би трябваше да позвъня все пак направо на Хелен и да рискувам някой от семейството ѝ да ме познае по гласа. Можех да се обадя и под друго име, ала кое? Доктор Мартенс — в момента друг не ми дойде наум. Още се колебаех, когато ми хрумна това, за което всяко момче на десет години веднага би се сетило. Защо да не позвъня у Мартенс под името на брата на жена ми? Той го познаваше отпреди десет години и още тогава не можеше да го понася.

Пак същият женски глас бе на телефона.

— Обажда се Георг Юргенс — остро обясних аз. — Моля, доктор Мартенс.

— Вие ли сте господинът, който позвъни преди?

— Обажда се командирът на хитлеристки щурмов батальон Юргенс. Бих искал да говоря с доктор Мартенс. Незабавно!

— Да — каза жената. — За секунда! Веднага!

Шварц ме погледна.

— Познато ли ви е непоносимото тихо прашене в слушалката, когато чакаме живота си на телефона?

Кимнах.

— Дори не е необходимо точно живота да очакваме. Може да е нищото, което се опитваме да умиловим.

— Обажда се доктор Мартенс — чух най-после. Отново изпитах едно от състоянията, на които бих се смял преди. Гърлото ми бе пресъхнало.

— Рудолф — едва прошепнах аз.

— Какво, моля?

— Рудолф — повторих аз. — Обажда се един роднина на Хелен Юргенс.

— Не разбирам. Не е ли командирът на хитлеристки щурмов батальон Юргенс?

— Обаждам се вместо него, Рудолф. Вместо Хелен Юргенс. Разбираш ли сега?

— Изобщо нищо не разбирам — каза раздранено мъжът от другия край на жицата. — Имам приеман час...

— Мога ли да дойда в приемния ти час, Рудолф. Много ли си зает?

— Но моля ви се! Аз не ви познавам, а вие...

— Олд Шетърхенд — казах аз.

Най-после ми бе хрумвало как се казвахме като момчета, когато играехме на индианци. Бяха имена от романите на Карл Май. На дванадесет години ние погълтахме книгите. За миг не се чу нищо. После Мартенс каза тихо:

— Какво?

— Винету — отговорих аз. — Забравил ли си старите имена? Та това са любимите книги на фюрера.

— Правилно — каза той. Всеки знаеше, че човекът, който бе почнал Втората световна война, държеше в спалнята си трийсетте или повече томове на един писател за индианци, трапери и ловци, които дори едно петнадесетгодишно момче възприема с лека насмешка.

— Винету? — повтори Мартенс с недоверие.

— Да. Трябва да те видя.

— Не разбирам. Къде се намирате?

— Тук. В Оснабрюк. Къде можем да се видим?

— Имам приеман час — обясни механично Мартенс.

— Аз съм болен. Мога да дойда в приемния час.

— Нищо не разбирам от това, което казвате — отвърна Мартенс с глас, който предвещаваше някакво решение. — Ако сте болен, заповядайте в приемния час. Защо звъните специално?

— Кога?

— Най-добре в седем и половина. В седем и половина — повтори той. — Не по-рано!

— Добре, в седем и половина.

Окачих слушалката. Пак бях плувнал в пот. Запътих се бавно към изхода. Сред облаците вън се мерваше за миг бледият полумесец. Още седмица и ще има новолуние, помислих си аз. Подходящо време да се премине границата. Погледнах часовника. Имах още тричетвърти час. Трябваше да се махна от гарата. Винаги беше подозрително да се скиташ прекалено дълго там. Тръгнах надолу по най-тъмната и най-безлюдната улица. Тя водеше към старите валове на града. Една част бе изравнена и обрасла с високи дървета; друга част си беше както преди и водеше надлъж по реката. Поех по нея през един площад край църквата „Херц Иезу“.

От горния вал можеха да се видят отвъд реката покривите и кулите на града. Бароковият купол на катедралата блещукаше на неспокойната светлина. Този изглед ми бе познат; бе заснет на хиляди пощенски картички. Позната ми бе и миризмата на водата и на алеята с липите, която се виеше край вала.

Видях сред дърветата влюбени двойки да седят по обърнатите към града пейки и седнах. На една свободна да изчакам половин час, докато тръгна за Мартенс.

Камбаните на катедралата забиха. Бях толкова възбуден, че физически усещах люшкането им, сякаш беше следствие от невидима игра на двама играчи, които си го подхвърляха. Единият играч бе старото Аз, което познавах, което тръпнеше от ужас, боеше се и не смееше да размисли върху положението си, а другото, новото!, което не желаше да размисли, бе смело и рискуваше себе си, сякаш не би

могло да съществува нищо друго — една забележителна шизофрения, на която бе зрител и трети, безпристрастен като съдник, ала с желание новото Аз да победи.

Помня добре този половин час. Помня дори учудването си, че се наблюдавах едва ли не клинично. Сякаш стоях в едно помещение с огледала; те си подаваха моя образ до една пуста безкрайност, а зад всеки огледален образ аз съзирах друг, който надничаше през рамото на първия. Огледалата ми се сториха стари, потъмнели и не можех да видя дали изразът бе търсещ, печален или изпълнен с надежда. Всички те угаснаха в сребристия здрач.

Някаква жена седна до мен. Не знаех какво искаше, а не ми бе известно дали режимът на варварите отдавна не бе принизил и тези неща до военни упражнения. Затова станах и тръгнах. Зад себе си чух жената да се смее, и никога не съм забравил тихия, донякъде презрителен и съжалителен смях на тази непозната жена на „Хорентайхсвал“ в Оснабрюк.

IV

Чакалнята бе празна. На една етажерка до прозореца бяха сложени растения с дълги, жилави листа. На масата имаше списания с нацистки големци, по заглавните страници — войници и маршируващо поделение на Хитлеровата младеж. Чух бързи стъпки — на вратата стоеше Мартенс. Той втренчи очи в мен, свали очилата и зажумя. Светлината в чакалнята бе слаба. Не ме позна веднага, навярно заради мустаците.

— Аз съм, Рудолф — казах аз. — Йозеф.

Той вдигна ръка да мълча.

— Откъде идеш? — прошепна той.

Повдигнах рамене. Важно ли бе това?

— Аз съм тук — казах аз. — Трябва да ми помогнеш.

Той ме погледна. На слабата светлина късогледите му очи напомняха очите на риба зад, дебелото стъкло на аквариум.

— Имаш ли разрешение да пребиваваш тук?

— Само от мен самия.

— Как премина границата?

— Това е без значение. Дошъл съм да видя Хелен.

Той втренчено ме загледа.

— Дошъл си за това?

— Да — казах аз.

Внезапно се почувствувах спокоен. Не бях вече сам и изведнъж вълнението бе изчезнало, защото обмислях как да успокоя изненадания човек пред себе си.

— За това? — попита той пак.

— Да, за това. И ти трябва да ми помогнеш.

— Боже мой!

— Умряла ли е?

— Не, не е умряла.

— Тук ли е?

— Да. Беше тук. Поне преди една седмица.

— Можем ли да говорим сега? — попитах аз.

Мартенс кимна.

— Отпратих сестрата. Ако дойдат пациенти, мога да отпратя и тях. Не мога да те приема в дома си. Ожених се. Преди две години. Разбираш ме...

Разбирах. Отдавна вече в хилядолетния райх не можеше да се довериш дори и на роднините си. Спасителите на Германия ежедневно тръбяха, че доносничеството е национална добродетел. Изпитах го на гърба си. Братът на жена ми бе направил донос срещу мен.

— Жена ми не е нацистка — каза припряно Мартенс. — Но ние никога не сме — той объркано ме погледна — говорили за случай като този. Не съм сигурен как ще реагира. Ела, влез тук.

Той отвори вратата към кабинета си и я заключи след нас.

— Остави я отключена — казах аз. — Заключеният кабинет е по-подозрителен от това да ни видят.

Той завъртя обратно ключа и ме погледна.

— Йозеф, за бога, какво търсиш тук? Тайно ли си дошъл?

— Да. И не е необходимо да ме укриваш. Настаних се в един хотел извън града. Дойдох при теб само защото не знаех кой друг да уведоми Хелен, че съм тук. От пет години не съм чул нищо и не знам какво е станало с нея. Не знам дали не е омъжена повторно. Ако е омъжена повторно...

— И затова си дошъл тук?

— Да — учудено попитах аз. — За какво друго?

— Трябва да те скрием — каза той. — През нощта можеш да спиш в кабинета тук на кушетката. Ще те събудя преди седем часа.

В седем идва прислужницата да почисти. След осем пак можеш да влезеш. До единадесет часа няма пациенти.

— Омъжена ли е?

— Хелен? — Мартенс поклати глава. — Дори не вярвам да се е развела с теб.

— Къде живее? В старото жилище ли?

— Мисля, че да.

— Живее ли някой при нея?

— Кой?

— Майка ѝ. Сестра ѝ. Брат ѝ. Или друг някой роднина.

— Не знам точно.

— Трябва да узнаеш — казах аз. — И трябва да й кажеш, че съм тук.

— Защо не й го кажеш ти сам! — попита Мартенс. — Ето телефона.

— Ами ако има някой при нея? Брат й, който вече веднъж направи донос срещу мен?

— Прав си. Навярно и тя като мен ще загуби самообладание. Това би могло да я издаде.

— Аз дори не знам какво е отношението й към мен, Рудолф. Оттогава са изминали пет години, а преди това бяхме женени само четири години. Пет години са повече от четири — а отсъствието е десет пъти по-дълго от съвместния живот.

Той кимна.

— Не те разбирам.

— Възможно е. Аз също не се разбирам. Ние водим различен живот.

— Защо не й писа?

— Не мога сега да ти обясня това, Рудолф. Иди при Хелен. Говори с нея. Разбери какво мисли. Ако сметнеш за добре, кажи й, че съм тук и я попитай как мога да се срещна с нея.

— Кога да отида?

— Веднага, естествено — казах аз учудено.

Той се огледа.

— Къде ще останеш през това време? Тук е несигурно. Ако не й се обадя, жена ми може да изпрати прислужницата. Свикнала е след приемния час да се качвам при нея. Освен да те заключва, но и това ще бие на очи.

— Не желая да ме заключват — обясних аз. — Не можеш ли да кажеш на жена си, че се налага да отидеш при някой пациент?

— После ще й кажа. Така е по-просто.

Видях как в очите му светна един лъч и ми се стори, че за секунда намигна с лявото. Напомни ми за момчешките години.

— Дотогава ще стоя в катедралата — казах аз. — Църквите и днес са толкова сигурни, колкото през средновековието. Кога да ти позвъня?

— След час. Представи се за Ото Щурм. А аз как да те намеря? Не е ли по-добре да отидеш някъде, дето има телефон?

— Където има телефон, има и опасност.

— Да. Може би. За миг той спря нерешително. — Да, може би имаш право. Ако още не съм се върнал, позвъни пак или предай къде се намираш.

— Добре.

Взех шапката си.

— Йозеф — каза той.

Обърнах се.

— Навън как е? — попита той. — Така — без всичко...

— Без всичко? — отвърнах аз. — Приблизително така: без всичко. Но не съвсем. А тук как е? С всичко и без едно?

— Лошо — каза той. — Лошо, Йозеф. Но изглежда блестящо.

Тръгнах към катедралата по най-слабо оживените улици. Не беше далеч. На „Кранцрасе“ край мен измарширува рота войници. Пееха непозната песен. На площада пред катедралата отново видях войници. Малко по-горе, пред трите разпятия на Малката църква, стояха плътно един до друг около триста души. Почти всички бяха в нацистки униформи. Чух някакъв глас и потърсих оратора, ала не го открих. След известно време забелязах черен високоговорител на един подиум. Той стърчеше там, оголен и сам, автоматът, и крещеше за правото да се завоюва обратно всяка педя немска земя, за по-голяма Германия, за мъст и за факта, че мирът в света бил сигурен, ако светът постъпел тъй, както искала Германия, а това било правото.

Отново бе излязъл вятър и люшкащите се клони хвърляха неспокойните си сенки върху лицата, крещящия автомат и мълчаливите каменни скулптури на Христос и двамата разбойници на кръста на стената на църквата. Лицата на слушателите бяха съсредоточени и прояснени. Те вярваха в това, което им крещеше автоматът, и за тази странна хипноза, която се извършваше тук, бе показателно, че ръкопляскаха, сякаш бе човек, на този, който не можеше нито да ги види, нито да ги чуе. То ми се стори показателно и за празния, злокобен фанатизъм на нашето време, което, изпълнено с истерия и страх, върви след лозунги, без значение дали ги издига някой отдясно или отляво, стига да отнеме на масата досадното мислене и отговорността, че трябва да поддържа онова, от което се страхува, но не може да избегне.

Не очаквах в катедралата да има толкова много хора. После се сетих, че бяха последните дни от май и че през този месец всяка вечер се отслужваше литургия. За секунда размислих дали не е по-добре да отида в някоя от протестантските църкви; но не знаех дали са отворени вечер. Свих се близо до входа на един празен чин. Свещите блещукаха в олтара; останалата част на църквата бе слабо осветена и мъчно можех да бъда раз-познат.

Свещеникът в олтара бавно обикаляше сред облак от тамян, брукат и светлина, обкръжен от дяконите в червени раса с бели наметки и от димящата кадилница. Чух органа и пеенето на хора и внезапно ми се стори, че виждам същите екзалтирани лица като ония, очи, които сякаш се намираха в същия буден унес, изпълнени с вяра, която не пита, и с желание за сигурност и безотговорност. Тук всичко бе по-кратко и по-умерено, отколкото отвън, ала религията на любовта към бога и ближния не винаги е била толкова умерена — през мрачните столетия и тя е коствала много кръв. В мига, в който е престанала да бъде преследвана, самата тя е започнала да преследва — с клади, меч и гилотина. С ехиден смях братът на Хелен ми бе обяснил тия неща в лагера: „Ние приехме методите на вашата църква. Вашата инквизиция с нейните изтезания в името на бога ни научи как да се отнасяме с враговете на вярата. Ние сме дори по-снизходителни — само в редки случаи изгаряме живи.“

Докато ме поучаваше, висях на един кръст — един от по-невинните начини да се изтръгват от арестантите имена на хора.

Свещеникът в олтара издигна златната дарохранилница и благослови тълпата. Седях много спокойно, но имах чувството, че плувам в хладка баня от дим, утеха и светлина. Тогава започна последната песен: „През тази нощ бъди мой покровител и страж“. Бях я пял като дете и тогава за мен опасността бе тъмнината на нощта — същото бе сега със светлината.

Тълпата започна да напуска катедралата. Трябваше да чакам още петнадесет минути и се изместих в ъгъла, до една от големите колони, които подпираха свода.

В същия миг видях Хелен. Първо ми се стори, че вихрушка изви сред изтичащия навън поток от хора. Някой там си проправяше път срещу течението, избутваше хора встрани, плъзгаше се сред тях напред; за секунди видях едно бяло, гневно и решително лице и за миг

помислих, че е жена, която е забравила нещо. Не я познах веднага, защото не я бях очаквал тук. Едва когато ме бе поотминала, там, където тълпата се разреждаше, по едно движение на рамото, с което си пробиваше път, познах че беше тя. Сякаш не се докосваше до нищо. Свободно се плъзгаше сред хората и непосредствено след това застана почти сама в широката централна алея, пред свещите, пред синия и червен сумрак на високите романски прозорци, внезапно слаба и малка и вече почти сама и беззащитна.

Бях станал, за да уловя погледа ѝ. Не посмях да махна с ръка. Имаше още прекалено много хора; в църквата подобно нещо би направило впечатление. Първата ми мисъл бе — жива е. Не е умряла и не е болна! Странно как в нашето положение първо за това мислим! Толкова сме изненадани, че нещо си е както преди, че някой още е тук.

Тя бързо продължи нагоре към хора. Измъкнах се от чина и я последвах. Пред стола за причастие Хелен се спря и се обърна. Внимателно заогледа хората, които още коленичеха, и бавно се върна по алеята. Спях се. Тя бе толкова убедена, че ще ме открие някъде по чиновете, че мина съвсем близко до мен и едва не ме докосна. Последвах я. „Хелен — плътно до гърба ѝ казах аз, когато тя отново спря. — Не се обръщай! Излез навън! Ще те последвам. Не трябва да ни виждат тук.“

Тя трепна, сякаш я бях ударил, и след това продължи. Защо ли бе дошла тук? Излагахме се на голяма опасност да бъдем познати. Но и аз самият не допусках, че ще има толкова, много хора.

Видях я да върви пред мен, но не изпитвах нищо друго освен загриженост час по-скоро да се измъкнем от църквата. Носеше черен костюм и малка шапчица, главата си държеше много вдигната, но леко наклонена встрани, сякаш се заслушваше за стъпките ми. Останах няколко крачки назад, толкова, че да не я изгубя от очи; неведнъж се бях убеждавал, че ни откриват, като стоим прекалено близко до някой друг.

Тя мина покрай каменния купол със светена вода, през големия портал и веднага сви наляво. Един широк път, настлан с каменни плочи, се виеше край катедралата, отделен бе от големия площад пред нея с железни вериги, прихванати от пясъчникови колове. Тя прескочи веригите, направи няколко крачки в тъмното, спря и се обърна. Не мога да обясня какво изпитах в този миг. Ако кажа, че пред мен сякаш мина

целият ми живот, привидно отделен от мен, и внезапно се обърна и ме погледна — това е пак клише, и е вярно, и не е вярно, и въпреки това го почувствах, но то не бе всичко. Приблжих се към Хелен, към нейната слаба, тъмна фигура, към бледото ѝ лице, очи, уста и оставих зад себе си всичко, което е било. Времето, което сме били разделени, не потъна; то остана, ала като нещо, което бях чел, а не изживял.

— Откъде идваш? — почти враждебно попита Хелен, преди да съм я приближил.

— От Франция.

— Пуснаха ли те?

— Не. Минах границата нелегално.

Бяха почти същите въпроси, които ми бе поставил Мартенс.

— Защо? — попита тя.

— За да те видя.

— Не трябваше да идваш!

— Знам. Повтарял съм си го всеки ден.

— Защо тогава дойде?

— Ако знаех, нямаше да съм тук.

Не смеех да я целуна. Тя стоеше плътно до мен, но тъй вцепенена, сякаш готова да се счупи, ако я докоснеш. Не знаех какво мисли, но отново я бях видял, тя живееше, а сега можех да си отида или да очаквам онова, което щеше да дойде.

— Ти не знаеш? — попита тя.

— Ще го знам утре. Или след една седмица. Или по-късно.

Погледнах я. Какво трябваше да се знае? Знанието бе малко пяна, която играе по вълните. Всеки вятър можеше да я издуха, ала вълната оставаше.

— Ти си дошъл — промълви тя и лицето ѝ се отпусна, стана нежно, приближи една крачка. Хванах я за раменете, а ръцете ѝ бяха притиснати към гърдите ми, сякаш все още искаше да ме отблъсне. Имах чувството, че стоим дълго време един срещу друг на черния ветровит площад пред катедралата сами и уличният шум само глухо ни докосваше, отдалечен като с висяща стъклена стена. Вляво, на около стотина крачки, диагонално на площада, се намираще ярко осветеният Градски театър с белите стъпала; помня още, че дори се почудих, че не го бяха превърнали в казарма или в затвор.

Край нас мина група хора. Някой се засмя, а неколцина се извърнаха към нас.

— Ела — прошепна Хелен. — Не можем да останем тук.

— Къде да идем?

— В твоето жилище.

Помислих, че не съм чул добре.

— В твоето жилище. Къде другаде?

— Могат да ме познаят по стълбите! Не живеят ли в къщата същите хора, както преди?

— Няма да те видят.

— А прислужницата?

— Ще я освободя за вечерта.

— А утре сутрин?

Хелен ме погледна.

— Дошъл си толкова отдалеч, за да ме питаш за всичко това, така ли?

— Не съм дошъл, за да ме заловят, а теб да вкарам в някой лагер, Хелен.

Внезапно тя се усмихна.

— Йозеф — каза тя, — не си се променил. Наистина, как си стигнал дотук?

— И аз самият не знам — отвърнах аз и неволно са усмигнах. Споменът, че и преди, полуразгневена, полуотчаяна от моята обстоятелственост, се е случвало да каже същото, изведнъж изличи опасността.

— Но аз съм тук — казах аз.

Тя поклати глава и видях, че очите ѝ бяха пълни със сълзи.

— Още не — отвърна тя. — Още не! А сега ела, или наистина ще ни арестуват, защото стоим тъй, сякаш ти правя сцена.

Тръгнахме през площада.

— Не мога да дойда веднага с теб — казах аз. — Нали първо трябва да освободиш прислужницата! Взел съм стая в един хотел в Мюнстер. Там не ме познават. Искях да живея там.

Тя се спря.

— Докога?

— Това не знам — отвърнах аз. — Никога не съм могъл да мисля за онова, което следва, а само, че исках да те видя и че после би

трябвало някак да се върна.

— През границата?

— Откъде другаде, Хелен?

Тя сведе глава и продължи. Помислих си, че сега трябваше да бъда много щастлив, ала не се чувствавах така. Навярно по-късно се чувствава истински. Сега, сега обаче знам, че бях.

— Трябва да телефонирам на Мартенс — казах аз.

— Можеш да го направиш от твоето жилище — отговори Хелен. Жегваше ме всеки път, когато казваше „твоего жилище“. Тя го правеше умишлено. Не знаех защо.

— Обещах на Мартенс да му позвъня след час — казах аз. — Значи сега. Ако не го сторя, той ще помисли, че нещо се е случило. Тогава може би ще постъпи непредпазливо.

— Той знае, че ще те взема.

Погледнах часовника. Вече бе минал четвърт час след уговореното време.

— Мога да го направя от най-близката кръчма — казах аз. — Ще трае само една минута.

— Боже мой, Йозеф! — гневно каза Хелен. — Ти наистина не си се променил. Станал си още по-педантичен.

— Това не е педантичност. Това е опит. Прекалено често съм виждал колко беди могат да се случат, ако пренебрегнем някоя дреболия. И знам прекалено добре какво значи чакане в опасност.

Хванах я за рамото.

— Без педантичности от този род нямаше да съм вече жив, Хелен.

Тя поривисто стисна ръката ми.

— Знам — измърмори тя. — Не виждаш ли, че се боя да не ти се случи нещо, ако дори и за минута те оставя сам?

Усетих сякаш цялата нежност на света.

— Няма да се случи нищо, Хелен. И в това може да се вярва. С цялата педантичност.

Тя се усмихна и повдигна пребледнялото си лице.

— Иди телефонирай! Но не от кръчма. Оттатък има телефон. Поставиха го, докато те нямаше. Там е по-сигурно, отколкото в кръчмата.

Влязох в стъклената кабина. Хелен остана вън. Позвъних на Мартенс. Номерът беше зает. Почаках известно време и пак позвъних. Монетата падна обратно — номерът все още бе зает. Обзе ме неспокойство. През стъклото виждах Хелен да се разхожда внимателно напред-назад. Направих ѝ знак, но тя не ме видя. Тя наблюдаваше улицата, с проточен врат, зорко следеше, без да се издава прекалено много — и пазач, и ангел-хранител едновременно, в много добре ушит костюм, както сега забелязах. Видях също, докато чаках, че устните ѝ бяха подсилени с червило. На жълтата светлина действаха почти като черни. Дойде ми наум, че грим и червило не бяха желани в нова Германия.

Третия път се свързах с Мартенс.

— Жена ми говореше — каза той. — Почти половин час. Не можех да я прекъсна. За дрехи, война и деца.

— Сега къде е?

— В кухнята. Трябваше да я оставя да говори. Разбираш ме, нали?

— Да. Всичко е наред. Благодаря ти, Рудолф. Забрави всичко.

— Ти къде си?

— На улицата. Благодаря ти, Рудолф. Не се нуждая повече от нищо. Намерих всичко. Ние сме заедно.

Погледнах през стъклото Хелен и исках да окача, слушалката.

— Знаеш ли къде ще се подслониш? — попита Мартенс.

— Мисля, че да. Не се грижи. Забрави вечерта — сън, е било.

— Ако мога да направя още нещо — колебливо каза той, — обади ми се. В началото бях много изненадан. Разбираш ме...

— Да, Рудолф, разбирам. И ако имам нужда от нещо, ще ти се обадя.

— Ако искаш да пренощуваш тук, тогава бихме могли още да си поговорим...

Усмихнах се.

— Ще видим. Трябва да свършвам...

— Да, разбира се — забързан каза той. — Извинявай. Желая ти много щастие, Йозеф. Наистина!

— Благодаря ти, Рудолф.

Излязох от душната кабина. Вятърът ме грабна и едва ли не свали шапката от главата ми. Хелен бързо се приближи.

— Ела у дома! Ти ме зарази с твоята предпазливост. Изведнъж сякаш стотици очи от тъмнината са се втренчили в нас.

— Прислужницата същата ли е?

— Лена? Не, тя служеше на брат ми. Той искаше да знае дали ми пишеш. Или аз на теб.

— А сегашната?

— Тя е глупава и равнодушна. Ако я освободя, ще се зарадва, без да се замисли.

— Още ли не си я освободила?

Тя се усмихна и изведнъж стана много хубава.

— Нали първо трябваше да видя дали наистина си тук.

— Трябва да я освободиш, преди да вляза — казах аз. — Не трябва да ни вижда. Не можем ли да отидем някъде другаде?

— Къде?

— Да, къде?

Внезапно Хелен се изсмя.

— Стоим тук като невръстни деца, които трябва да се срещат тайно, защото родителите им намират, че са още прекалено млади! Къде да идем? В парка на двореца? В осем часа го затварят. В градските градини? В някоя сладкарница? Става много опасно!

Имаше право: Това бяха малките факти, които не бях предвидил — те никога не се движат.

— Да, стоим тук като невръстни деца — повторих аз. — Сякаш сме захвърлени обратно в младостта ни.

Погледнах я. Беше на двадесет и девет години, но изглеждаше същата, както преди. Петте години помежду се бяха плъзнали като вода по млад тюлен.

— В същност аз дойдох тук наистина като невръстно дете — казах аз. — Всички доводи бяха против, ала както подобава на невръстното, не се замислях за после. Дори не знаех дали отдавна не живееш с някой друг.

Тя не отговори. Кестенявата ѝ коса блестеше в светлината на фенера.

— Ще тръгна напред и ще отпратя прислужницата — каза тя. — Мразя да те оставям сам на улицата. Може пак да изчезнеш — така, както се появи. Къде ще стоиш дотогава?

— Там, където ме намери. В някоя църква. Мога да се върна в катедралата. Църквите са сигурни, Хелен. Аз съм станал голям познавач на френски, швейцарски и италиански църкви и музеи.

— Ела след половин час — прошепна тя. — Помниш ли още прозорците на нашето жилище?

— Да — отвърнах аз.

— Ако ъгловият прозорец е отворен, всичко е наред и ти можеш да се качиш. Ако е затворен, чакай, докато го отворя.

Това ми напомни за Мартенс и за младостта ми, когато играехме на индианци. Тогава светлината на прозореца беше сигнал за Кожения чорап или Винету, който чакаше долу. Повтаряше ли се? Вярно ли бе, че нещата се повтарят?

— Добре — каза аз и понечих да тръгна.

— Къде отиваш?

— Ще видя дали Мариенкирхе е още отворена. Доколкото си спомням, тя е красив пример на готическа архитектура. Междувременно се научих да ценя това.

— Престани! — каза тя. — Достатъчно тежко е, че трябва да те оставя сам.

— Хелен — отговорих аз. — Научил съм се да се пазя.

Тя поклати глава. От лицето ѝ внезапно изчезна всяка следа от смелост.

— Недостатъчно обаче — каза тя, — недостатъчно. Какво ще правя, ако не дойдеш?

— Нищо не можеш да направиш. Телефонният ти номер същият ли е?

— Да.

Докоснах рамото ѝ.

— Хелен, всичко ще се нареди.

Тя кимна.

— Ще те придружа до Мариенкирхе. Искам да съм сигурна, че си там.

Мълчаливо се запътихме нататък. Не бе далеч. Хелен се отдели от мен, без да каже дума. Гледах след нея, докато пресичаше стария пазарен площад. Вървеше бързо и не се обръщаше.

Останах в сянката на портала. Отдясно, в тъмното, се намираще кметството, само по каменните лица на старите скулптури блестеше

ивица лунна светлина. През 1648 на главното стълбище е бил обявен краят на тридесетгодишната война, както и началото на хилядолетния райх през 1933. Помислих си дали ще доживея да обявят тук и неговия край.

Не се опитах да вляза в църквата. Изведнъж ми стана противно да се крия. Истина е, че и непредпазлив не исках да ставам, ала откак видях Хелен, вече не желяех без нужда да бъда подгонен звяр.

Продължих да вървя, за да не правя впечатление. Градът, който дотогава ми се бе показал опасен, познат и отчужден, сега започна да живее. Усетих го, защото аз самият бях започнал да живея. Анонимното съществуване на последните години, което е било в същност вегетиране, растеж без плод от ден на ден, изведнъж не ми се стори вече тъй безполезно. То ме бе оформило и като крехък, напъпил тайно цвят се появи внезапно чувство за живот, непознато за мен. То нямаше нищо общо с романтиката, но бе ново и възбуждащо като голям, блестящ тропически цвят, поставен с магическа пръчка на един посредствен храст, от който можем да очакваме най-много няколко скромни, посредствени, малки пъпки. Стигнах до реката, застанах на моста и през перилото се загледах във водата. Вляво от мен се намираше средновековна стражница, в която сега бе уредена обществена пералня. Прозорците бяха осветени и момичетата още работеха. Светлината на широки снопове се струеше по реката. Черният вал с липите стърчеше пред високото небе, а отдясно се простираха градините, обгърнати от силуета на катедралата.

Стоях съвършено тихо и се чувствавах безкрайно разтоварен. Чувах се само плисъкът на водата и приглушените гласове на перачките зад прозорците. Не разбирах какво говореха. Онова, което чувах, бяха само човешки звуци, още неоформени в думи. Знак, че наблизо има хора — все още не знаци на лъжата, на измамата, на глупостта и на адската самота, които като завършени думи биха наподобявали отблъскващи високи тонове на една чисто замислена мелодия.

Дишах и ми се струваше, че дишам с ритъма на водата. За един миг, извън времето, дори усетих, че бях част от моста и водата изтича като дъха ми и заедно с него през мен. Виждаше ми се естествено и не се учудвах. Не мислех. И мислите ми бяха неосъзнати, както дъхът ми и водата.

Вляво от мен по черната алея на липите бързо премина една забулена светлина. Очите ми я проследиха и после отново чух гласовете на перачките. Осъзнах, че известно време не ги бях чувал. Сега усетих отново и миризмата на липите. Слаб вятър я носеше над водата.

Странствуващата светлина угасна, а едновременно с това угаснаха и прозорците зад мен. Водата за минута бе черна и тинеста, а после изплуваха тесните рефлексии на луната, засенчени преди от по-силната светлина на пералнята. Но сега, останали сам-сами, те затанцуваха много по-нежно и по-разнолично от грубата жълта светлина преди. Помислих за живота си, в който преди години също бе угасена една светлина, и се запитах дали и в него не биха могли да изплуват отново много и кротки светлини, които никога преди не бях виждал, също както сега отражението на луната в реката. Осезаема за мен досега е била само загубата, а не и възможността да спечеля нещо чрез нея.

Напуснах моста и тръгнах напред-назад по тъмната алея с дърветата на вала, докато изтече половиният час, който трябваше да изчакам.

Миризмата на липите се усилваше в растящата нощ и луната посипваше покривите и кулите със сребро. Сякаш градът искаше да направи всичко, за да ми покаже, че съм си изградил една лъжа, че никъде не ме дебне опасност; че мога да се прибера, с упование, след продължителна заблуда, за да възстановя своето Аз.

Не бе необходимо да се браня срещу това. Автоматично нещо бдеше в мен и ме охраняваше от всички страни. Прекалено често ме бяха арестували точно по същия начин в Париж, Рим и други градове — отдаден на красотата и залъган със сигурност чрез измамната й илюзия за любов, разбиране и забрава. Полицаяте не забравяха. А лунната светлина и мирисът на липи не превръщаха доносниците в светци.

Запътих се към Хитлерплац предпазливо, с опнати като крила на прилеп сетива. Къщата се намираше на ъгъла на една улица, която се вливаше в площада. Улицата носеше старото си име.

Прозорецът бе отворен. Дойде ми на ум историята на Херо и Леандър и приказката за царските деца, в която една бавачка угаси светлината и царският син умря — аз не бях царски син, помислих си,

а и немците имат много хубави приказки, но въпреки това или може би точно заради това — и най-жестоките концентрационни лагери на света. Спокойно прекосих улицата, и тя не бе нито Хелеспонт, нито Северно море.

Във входа някой се зададе срещу мен. Нямах как да свърна и продължих към стълбите, сякаш знаех къде искам да ида. Бе една възстара жена, която не познавах от преди. Сърцето ме стегна — Шварц се засмя: — Още едно клише, което става истина за нас едва когато сме го изпитали. Не се обърнах, чух входната врата да се затваря и бързо изтичах нагоре по стълбите.

Вратата беше отворена един сантиметър. Бутнах я и заставах срещу Хелен.

— Видя ли те някой? — попита тя.

— Да. Една възстара жена.

— Без шапка?

— Да, без шапка.

— Трябва да е била прислужницата. Стаята ѝ е на тавана. Казах ѝ, че до понеделник следобед е свободна; сигурно се е туткала горе. Тези момичета си въобразяват, че човек няма в главата си нищо друго освен да критикува дрехите им на улицата.

— По дяволите прислужницата — казах аз. — Тя не ме позна, независимо дали е била същата или не. Разбирам, когато някой ме познае.

Хелен взе мушамата и шапката от ръцете ми и искаше да ги закачи.

— Не тук — казах аз. — В гардероб. Ако някой дойде, би могъл да ги види.

— Никой няма да дойде — каза Хелен и тръгна пред мен. Обърнах се, завъртях ключа на вратата и я последвах.

През първите години на изгнанието си често бях мислил за моето жилище; по-късно се опитах да го забравя. Сега, когато се намирах в него, не изпитвах почти нищо. То стоеше там като картина, която някога бях притежавал и която ми напомняше за определен период от моя живот. Заставах на вратата и се огледах. Почти нищо не бе променено. Диванът и креслата бяха облечени с нов плат.

— По-рано не бяха ли зелени? — попитах аз.

— Сини — каза Хелен.

Шварц се извърна към мен.

— Вещите имат свой живот и става нетърпимо, когато ги сравняваме със собствения.

— Защо да сравняваме? — попитах аз.

— Не го ли правите?

— Да, ала не на различни нива. Ограничавам се върху себе си. Когато стоя гладен на пристанището, се сравнявам е едно въображаемо Аз, което освен това страда и от рак. Тогава за минута съм щастлив, че нямам рак и съм само гладен.

— Рак — каза Шварц и втренчи очи в мен. — Как попаднахте на него?

— Бих могъл да кажа и сифилис. Или туберкулоза. Рак е най-близкото.

— Най-близкото? — Шварц продължаваше да ме гледа втренчено.

— Аз ви казвам, че е най-далечното! Най-далечното. Използвах го само така, като пример.

— То е тъй далече, че е непонятно.

— Това е всяка смъртоносна болест, господин Шварц. Винаги.

Той кимна и замълча.

— Гладен ли сте още? — запита после той.

— Не. Защо?

— Споменахте нещо такова.

— То бе също само един пример. Днес вече два пъти съм ваш гост на вечеря.

Той повдигна очи.

— Как звучи! На вечеря! Колко утешително! Колко недостижимо, когато всичко е свършило.

Замълчах. След малко той по-спокойно каза:

— Жълтите кресла. Те бяха облечени с нов плат, това бе всичко през петте години, през които моят живот една дузина пъти си бе играл със съдбата. Понякога ни се струва, че има някакво несъответствие, именно това исках да кажа.

— Да. Човек умира, но леглото остава. Къщата остава. Вещите остават. Бихме искали и те да изчезнат, освен когато са ни безразлични.

— Не трябва да ги унищожават — казах аз. — Не сме толкова ценни.

— Не? — отвърна Шварц и повдигна към мен внезапно разстроено си лице. — Неценни? Разбира се, че не! Ала кажете ми, щом като един човешки живот не е ценен, кое е ценното тогава?

— Нищо — отговорих аз и знаех, че беше истина и все пак не беше. — Само ние го правим ценен.

Шварц бързо отпи от тъмното вино.

— А защо не? — високо запита той. — Ще ми кажете ли защо да не му придават значение?

— Не мога да ви кажа. Това беше само един нелеп израз. Самият аз достатъчно го ценя.

Погледнах часовника. Току-що бе минало два часът. Оркестърът свиреше танцова музика — едно танго, от което кратки, заглушени изсвирвания на рог ми напомниха далечните сирени на отплаващ параход. Само още няколко часа до зазоряване, мислех аз, после ще мога да си вървя. Напипах билетите в джоба си. Там бяха. Още малко и не бих го повярвал; в необичайната музика, виното, спуснатите завеси и гласа на Шварц имаше нещо приспиващо и нереално.

— Все още стоях на вратата към всекидневната — продължи Шварц. — Хелен ме погледна и попита:

— Толкова чуждо ли ти е станало собственото ти жилище?

Поклатих глава и пристъпих няколко крачки. Обзел ме бе особен смут. Нещата сякаш искаха да посегнат към мен; но аз вече не им принадлежах. Прониза ме страх — може би не принадлежах вече и на Хелен.

— Всичко е както преди — казах бързо, страстно и отчаяно аз. — Всичко е както преди, Хелен.

— Не — отвърна тя. — Нищо не е вече така. Защо се върна? Затова ли? За да е всичко както преди?

— Не. Знам, че подобно нещо няма. Но не сме ли живели тук? Къде остана то?

— Не тук. Нито в старите дрехи, които сме захвърлили. Ти така ли смяташ?

— Не. Не питам за себе си. Ти обаче винаги си била тук. За теб питам.

Хелен ме погледна странно.

— Защо никога по-рано не си ме питал? — каза после тя.

— По-рано? — недоумяващ отговорих аз. — Защо по-рано? Аз не можех да дойда.

— По-рано. Преди да си отидеш.

Не я разбирах.

— Какво трябваше да питам, Хелен?

Тя се умълча известно време.

— Защо не ме попита дали не искам да дойда с теб? — каза тогава тя.

Погледнах я в очите.

— Да дойдеш с мен? Да се махнеш оттук? От семейството си? От всичко, което обичаше?

— Мразя семейството си.

Бях съвършено объркан.

— Ти не знаеш какво значи да си отвън — промърморих накрая аз.

— Тогава и ти не го знаеше.

Това беше вярно.

— Не исках да те отнемам оттук — вяло казах аз.

— Мразя всичко тук! — отвърна тя. — Всичко! За какво си се върнал?

— Тогава не си го мразила.

— За какво си се върнал? — повтори тя. Хелен стоеше на другия край на стаята, отдалечена от мен повече, отколкото с жълтите кресла и повече, отколкото от пет години време. Внезапно ме лъхна враждебност и живо разочарование и почувствувах смътно, че когато избягах и я изоставих, съвсем естественото за мен желание да не я излагам на затруднения може би тежко я бе засегнало.

— За какво си се върнал, Йозеф? — попита Хелен.

На драго сърце бих отговорил, че съм се върнал заради нея, ала в този миг не можех. Не беше тъй просто. Внезапно разбрах — и то в този миг, — че назад ме бе тласкало едно спокойно, неприкрито отчаяние. Всичките ми резерви бяха изчерпани и голата воля да преживея не е била достатъчно силна, за да устоя на ледената самота. Бях се оказал неспособен да си изградя нов живот. Навярно в дъното на душата си никога не съм го желал истински. Далеч още не бях приключил с предишния си живот — не го бях напуснал, още по-малко

бях могъл да го превъзмогна; появила се бе гангрена и трябваше да избирам да пукна във вонята на гангрената или да се върна и да се опитам да я лекувам.

Никога не бях обмислял тези неща с такава точност, а и сега ми бяха ясни само като контури; чувствувах се обаче спасен да знам поне това. Мъката и смущението отстъпиха. Сега знаех за какво бях тук. От петте години изгнание не бях донесъл нищо освен изострените си сетива, готовността да живея, предпазливостта и опита на един мимолетен престъпник. Другото бе фалирало. Безбройните нощи между границите, зловещата тегота на едно съществуване, на което е позволено да се бори само за малко храна и няколко часа сън, подземният живот на къртицата — те потънаха безследно, докато стоях тук, на прага на моето жилище. Бях фалирал наистина, ала нямах дългове. Бях свободен. Моето Аз от тези години се бе самоубило, когато прекрачих границата. Това не бе завръщане. Аз бях мъртъв, живееше някакво друго Аз и то живееше даром. Нямаше вече отговорност. Бремето отпадна.

Шварц се обърна към мен.

— Разбирате ли ме какво искам да кажа? Аз се повтарям и си противореча.

— Струва ми се, че ви разбирам — отговорих аз. — Възможността за самоубийство е милост, която осъзнаваме много рядко. Тя дава на човека илюзията за свободна воля. Вероятно затова извършваме повече самоубийства, отколкото предполагахме изобщо. Само че не го съзнаваме.

— Та нали тъкмо това мисля и аз! — каза Шварц оживено. — Само да бихме ги признали за самоубийства! Тогава бихме били способни отново да възкръсваме от мъртвите. Бихме могли да живеем няколко живота, вместо да влачим циреите на опита от една криза към друга и най-после от това да загинем.

— Естествено, че не можех да обясня на Хелен тези неща — продължи Шварц. — Не бе и необходимо. Наред с лекотата, която внезапно изпитах, аз дори нямах тази потребност. Напротив: усещах, че обясненията само биха ни объркали. Тя искаше навярно да й кажа, че съм се върнал заради нея, ала с новото си ясновидство аз знаех, че това би било моята разруха. Миналото би ни връхлетяло тогава с всичките възможни аргументи за вина, опущения и наранена любов и

никога нямаше да намерим изход. Ако едва ли не светлата идея за духовно самоубийство сега имаше смисъл, тя трябваше да бъде още и съвършена и да обхване не само годините на изгнание, а и годините преди него, иначе би възникнала опасност от втора гангрена, още по-стара, и тя незабавно би се проявила. Хелен стоеше там, един враг, готов да нападне с любов и тънко познаване на беззащитните ми места, а аз щях да бъда в толкова неизгодно положение, че не бих имал никакви изгледи за успех. Ако преди бях усетил чувството за избавление, присъщо за смъртта, сега същото би се превърнало в мъчително морално падение — не смърт и възкресение, а тотално унищожение. На жени нищо не трябва да се обяснява; с тях трябва да се действа.

Пристъпих към Хелен. Докоснах рамото ѝ, почувствувах как трепери.

— За какво си дошъл — още веднъж попита тя.

— Забравил съм вече, Хелен — отвърнах аз. — Гладен съм. Цял ден не съм ял нищо.

До нея, върху малка изрисувана италианска маса, в сребърна рамка стоеше fotografia на един мъж, когото не познавах.

— Нужно ли ни е още това? — попитах аз.

— Не — изненадана каза тя. Взе fotografia и я пхна в чекмеджето на масата.

Шварц ме погледна и се усмихна.

— Тя не я хвърли — каза той. — Не я скъса, Сложи я в чекмеджето. Така можеше да я извади отново и да я постави, когато пожелае. Не знам защо, но този жест на *raison d'être*^[1] ме възхити. Пет години по-рано не бих го разбрал и бих направил сцена. Сега той приключи едно положение, което застрашаваше да стане неестествено. Ние понасяме големи думи в политиката, ала не и в чувствата. Все още не за съжаление. Обратното би било за предпочитане. Френският жест на Хелен не значеше по-малко любов — само женска предпазливост. Веднъж я бях разочаровал; защо трябваше веднага пак да ми се довери? Затова пък аз не напразно бях живял във Франция; не я попитах нищо. Какво ли трябваше да питам още? И как бих имал право на това? Засмях се. Тя се смая. После лицето ѝ започна да се прояснява и тя също се засмя.

— В същност развела ли си се с мен? — попитах аз.

— Не — поклати тя глава. — Но не заради теб. Не го направих,
за да ядосам семейството си.

[1] Право да съществува (фр.ез.). Б. пр. ↑

V

— Спах само няколко часа през тази нощ — каза Шварц. — Бях много уморен, но често се събуждах. Отвън нощта напираше срещу малката стая, в която лежахме. Мислех, че чувам шумове и в мигновена просъница аз, бягах и се стрясках.

Хелен се събуди само веднъж.

— Не можеш ли да спиш? — попита в тъмното тя.

— Не. Не съм и очаквал.

Тя светна. Сенките побегнаха от прозорците.

— Не можем всичко да искаме — казах аз. — Над сънищата си нямаме власт. Има ли още вино?

— Достатъчно. В това отношение може да се разчита на семейството ми. Откога пиеш вино?

— Откакто съм във Франция.

— Добре — каза тя. — Разбираш ли вече нещо от вина?

— Не много. Главно от червено вино. Евтиното. Хелен стана и отиде в кухнята. Върна се с две бутилки и тирбушон.

— Нашият прославен фюрер промени стария закон за виното — каза тя. — Преди не биваше да се добавя захар на естественото вино. Сега дори ферментацията може да се прекъсне.

Тя забеляза недоумяващото ми лице.

— През лоши години така киселите вина стават по-сладки — със смях обясни тя. — Една шмекерия на господарската раса, за да увеличи износа и да вкара повече валута.

После ми подаде бутилките и тирбушона. Отворих шише мозелско. Хелен донесе две тънки чаши.

— Откъде имаш този загар? — попитах аз.

— През март бях в планината. На ски.

— Гола?

— Не. Но човек може да лежи гол.

— Откога караш ски?

— Някой ме научи — отговори тя и предизвикателно ме погледна.

— Добре. Казват, че било много здравословно.

Напълних една чаша и ѝ я подадох. Виното бе тръпчиво и поароматично от бургундските вина. Не бях пил такова, откак напуснах Германия.

— Не те ли интересува кой ме е научил? — попита Хелен.

— Не.

Погледна ме изненадано. Преди навярно щях да я разпитвам цялата нощ. Сега нямаше по-маловажно нещо от това. Ефимерната недействителност на вечерта отново настъпи.

— Променил си се — каза тя.

— Тази вечер на два пъти ми каза, че не съм се променил. И едното, и другото е без значение — отвърнах аз.

Тя държеше чашата си, без да пие.

— Може би ми се иска да не се беше променял.

Отпих.

— За да ме смажеш по-лесно?

— Смазвала ли съм те преди?

— Не знам. Едва ли. Беше много отдавна. Като си помисля какъв съм бил тогава, не бих могъл да си отговоря защо не си се опитвала.

— Винаги се опитвам; не го ли знаеш?

— Не — казах аз, — обаче сега съм предупреден. Виното е добро. Вероятно ферментацията му не е пресечена.

— Както при теб?

— Ти не само си много възбуждаща, а и забавна, а това е изключително рядко и прелестно съчетание.

— Не бъди толкова сигурен — отвърна тя ядосано и седна на леглото, все още с чаша в ръка.

— Не съм сигурен. Но крайната несигурност, когато не води до смърт, може да доведе до абсолютна сигурност — казах аз със смях. — Това са обикновени думи, но съдържат само простия опит на едно кълбовидно съществуване.

— Какво е това кълбовидно съществуване?

— Моето. Онова, което никъде не може да се задържи; което никога не бива да пуска корен; винаги трябва да се търкаля. Съществуването на емигранта. Съществуването на индуския

скитник-монах. Съществуването на модерния човек. Впрочем има повече емигранти, отколкото предполагаме, а също и такива, които никога не са помръдвали от мястото си.

— Това звучи много добре — каза Хелен. — По-добре от бюргерска стагнация.

Кимнах.

— Може да се обясни и с други думи; тогава не звучи така добре. Ала за щастие силата на въображението ни не е много голяма. Иначе и доброволците щяха да бъдат много по-малко.

— Всичко е по-добро от стагнацията — каза Хелен и изпразни чашата си.

Наблюдавах я, докато пиеше. Колко е млада, мислех аз, колко млада, неопитна, прелестно упорита, опасна и безразсъдна. Тя нищо не знае. Дори и това, че бюргерска стагнация е морална категория, а не географска.

— Би ли се върнал към нея? — попита тя.

— Не вярвам да мога. Моето отечество пряко волята ме направи гражданин на света. Такъв трябва да си остана сега. Връщане назад няма.

— Нито дори при някой човек?

— Нито дори при някой човек — казах аз. — Дори и земята води кълбовидно съществуване. Тя е емигрант на слънцето. Няма връщане назад. Иначе се разразява буря.

— Слава богу. — Хелен протегна чашата си. — Никога ли не си искал да се върнеш?

— Винаги — отговорих аз. — Никога не се вслушвам в теориите си. Това им придава двойно очарование.

Хелен се засмя.

— Всичко това не е вярно!

— Разбира се, че не. Само малко паяжина, която скрива друго.

— Какво?

— Нещо без думи.

— Нещо, което съществува само нощем?

Не отговорих. Седях спокойно в леглото. Вятърът на времето бе спрял да духа. Вече не фучеше в ушите ми. Струваше ми се, че съм преминал от самолет в балон. Още витаех и летях, ала шумът на моторите бе заглъхнал.

— Как се казваш сега? — попита Хелен?

— Йозеф Шварц.

Тя за миг се замисли.

— Тогава и аз ли се казвам Шварц?

Не съдържах усмивката си.

— Не, Хелен. Това е само някакво име. Човекът, от когото го получих, също го бе наследил. Един далечен, мъртъв Йозеф Шварц продължава чрез мен да живее вече трето поколение като вечния евреин. Един чужд, умрял духовен працядо.

— Не го ли познаваш?

— Не.

— Не се ли чувствуваш другояче, откакто имаш друго име?

— Да — казах аз. — Защото то е скрепено с къс хартия — паспорт.

— Дори и когато е фалшив?

Засмях се. Това бе въпрос от друг свят. Колко фалшив и колко истински беше един паспорт, зависеше от полицаия, който го проверява.

— На тази тема би могло да се съчини философска параболола — отвърнах аз. — Тя би могла да започне с изследване що е името. Случайност или идентификация.

— Името си е име — сопна се Хелен. — Аз съм защитавала моето. То бе твоето. Сега идваш и си намерил отнякъде друго.

— То ми бе подарено. И за мен беше най-скъпоценният подарък на света. Нося го с радост. То означава за мен добрина. Човещина. Ако някога трябва да се отчая, то ще ми напомни, че добрината не е загинала. За какво ти напомня твоето? За един род от пруски воители и ловджии, за които светът се е състоял от лисици, вълци и пауни.

— Не съм споменавала името на семейството си — отговори Хелен и залюля на пръстите си едната пантофка. — Аз нося още твоето. Предишното, господин Шварц.

Отворих втората бутилка вино.

— Разказвали са ми, че в Индонезия имало обичай да си сменят от време на време имената. Когато някой се умори от своята личност, той я сменя, залавя си едно ново име и започва нов живот. Добра идея!

— Ти започнал ли си нов живот?

— Днес — казах аз.

Тя пусна пантофката на земята.

— Нищо ли не вземаме със себе си в новия живот?

— Едно ехо.

— Нито един спомен?

— Тъкмо ехото е спомен, който вече не боли и не кара да се срамуваш.

— Като на филм, така ли? — попита Хелен.

Погледнах я. Приличаше ми на човек, който в следния миг щеше да запокити чашата по главата ми. Взех я от ръката ѝ и налях вино от втората бутилка.

— Това вино какво е? — попитах аз.

— „Шлос Райнхарсхаузен“. Прочуто рейнско вино. Напълно узряло. Ферментирало докрай. Натурално. Непрекръстено на пфцалско вино.

— Значи не е емигрант?

— Не е хамелеон, който си сменя боята. Не е някой, който се измъква от отговорност.

— Боже мой, Хелен! Не чуваш ли да шумолят крилата на бюргерското благоприличие? Не искаше ли да избегнеш неговата стагнация?

— Караш ме да казвам неща, които не мисля — отвърна тя раздражено. — Какъв разговор водим? И защо? През първата нощ! Защо не се целуваме или не се мразим?

— Ние се целуваме и се мразим.

— Това са думи! Откъде си взел всички тези думи? Редно ли е да седим тук и да говорим по този начин?

— Не знам кое е редно.

— Тогава отде си взел всички тия думи? Толкова много ли си говорил отгатык и с толкова много хора ли си бил заобиколен?

— Не — отвърнах аз. — С малко. Затова сега думите се сипят като ябълки от кошница. И аз като теб съм изненадан.

— Вярно ли е това?

— Да, Хелен — казах аз. — Вярно е. Не виждаш ли какво означава?

— Не можеш ли да го кажеш по-просто?

Поклатих глава.

— Защо не?

— Защото се боя от констатации. И от думи, които констатира нещото. Не ти се вярва, но е така. Към това се прибавя и страхът от анонимния страх, онзи, който дебне някъде навън из улиците, за който не искам да мисля, нито да говоря, защото едно глупаво суеверие в мен счита, че опасността не съществува, додето не я забележа. Затова водим този неуместен разговор. Сякаш чрез него времето е задържано като при скъсана филмова лента. Внезапно всичко спира и нищо не може да се случи.

— Много е сложно за мен.

— И за мен. Не е ли достатъчно, че съм тук при теб, че си още жива и че не са ме задържали още?

— Затова ли си дошъл?

Не отговорих. Тя седеше пред мен — изящна амазонка, гола с чаша вино в ръка, предизвикателна, неотстъпваща, хитра и смела — и аз разбрах, че по-рано изобщо не съм я познавал. Не проумявах как бе издържала с мен и си представих, че съм бил като онзи, който вярвал, че притежава красиво агне, грижел се за него, както се грижим за едно красиво агне, но внезапно открил, че държи в ръцете си млада пума, която няма склонност към сини герданчета и меки четки, а е способна да ухапе ласкавата ръка.

Намирах се върху опасна почва. Както предполагате, станало бе онова, което можеше да се предвиди за първата нощ; бях засякъл по най-елементарен начин. Бях го предвиждал и може би се случи така, защото го бях очаквал. Факт беше, че проявих безсилие, но понеже го очаквах, за щастие не бях предприел отчаяните опити в подобни случаи. Така можем да запазим самообладание да обясним, че само конярите са имунизирани срещу подобно нещо, а жените пък да се престорят, че разбират, и да утешат отчаяния с фатална майчинска нежност; въпреки всичко си остава една проклета история, при която всеки патос звучи ужасно комично.

Не дадох нито едно от обичайните обяснения — Хелен бе разстроена и ме нападна. Тя недоумяваше защо не я бях обладал и се чувствуваше засегната. Бих могъл просто да ѝ кажа истината, ала не се чувствувах достатъчно спокоен, за да го направя. В този случай истините са две — едната, при която се предаваш, и другата, стратегическата, при която не се предаваш. За пет години бях научил, че предаваш ли се, не трябва да се чудиш, че стрелят по теб.

— Хора в моето положение стават суеверни — казах аз на Хелен.
— Те вярват, че ако кажат или сторят нещо направо, ще се случи обратното. Затова са предпазливи. И с думите е същото.

— Каква безсмислица!

Засмях се.

— Отдавна съм загубил вяра в смисъла. Иначе бих станал горчив като див лимон.

— Надявам се, че суеверието ти не се простира твърде далеч.

— Само дотолкова, Хелен — съвсем спокойно казах аз, — защото вярвам, че ако ти кажех, че те обичам безгранично, минута по-късно бих очаквал гестапото да заудря по вратата.

За секунда тя се притаи като звяр, който е чул необичаен шум. После бавно обърна към мен лицето си. Удивително бе колко се беше изменило.

— Наистина ли това е причината? — тихо попита тя.

— Тя е само една. Как можеш да очакваш да са в ред мислите ми, след, като току-що съм изхвърлен от един безнадежден ад в опасен рай?

— Понякога съм си мислила какво би било, ако се завърнеш — след известно време каза тя. — Изглеждаше съвсем друго.

Пазех се да попитам какво е било другото. В любовта винаги питаме прекалено и когато се заемем истински да узнаем отговорите, тя скоро свършва.

— Винаги е друго — казах аз. — Слава богу!

Тя се усмихна.

— Никога не е друго, Йозеф. Само изглежда друго. Има ли още вино?

Тя заобиколи леглото, сякаш беше танцьорка, постави чашата на земята до себе си и се изтегна. Загоряла бе от чуждо слънце и в голотата си беше безгрижна като жена, която не само знае, че е желана, но и често е чувала да ѝ го казват.

— Кога трябва да си тръгна? — попитах аз.

— Утре прислужницата няма да се върне.

— В други ден?

Хелен кимна.

— Беше лесно. Днес е събота. Дадох ѝ отпуск за края на седмицата. Понеделник на обед ще се върне. Има си любовник. Един

полицай с жена и две деца.

Погледна ме с полупритворени очи.

— Тя бе щастлива.

Отвън се чуха маршови стъпки и песен.

— Това какво е?

— Войници или Хитлерова младеж. В Германия винаги някаква част марширува.

Станах и погледнах през процепа на завесите. Беше поделение на Хитлеровата младеж.

— Странно, че правиш такова изключение от семейството си.

— Навярно с по линия на френската баба — обясни Хелен. — Имаме си една. Пазят я в тайна, сякаш е еврейка.

Тя се прозина и се изпъна. Внезапно стана много непринудена, като че ли седмици наред отново бяхме живели заедно и външната опасност вече не съществуваше. Досега и двамата се бяхме старали колкото е възможно да не засягаме този въпрос. Също така и Хелен не бе отворила ни дума за живота ми в изгнание. Не знаех, че междувременно ме е прозряла и дори е взела някакво решение.

— Няма ли да поспиш още? — попита тя.

Бе един часът през нощта. Легнах.

— Можем ли да оставим една лампа да свети? — обадох се аз. — Така спя по-добре. Още не съм свикнал с немската тъмнина.

Тя бързо ме погледна.

— Остави ги всичките да горят, мили.

Лежахме притиснати един до друг. Почти не си спомнях вече, че някога сме спали заедно всяка нощ в същото легло. Бе като бледа сянка — спомен без багри. Хелен бе тук, ала напълно друга, с една странна, непозната интимност; преоткривах в нея само още анонимното, дъха ѝ, миризмата на кожата ѝ, изчезнала за тъй дълго и още невъзвърнала се изцяло, но все пак тук и вече по-мъдра от разума. Утехата, която дава кожата на любимия човек! Колко по-умна е тя и колко по-изразителна, отколкото устата, с лъжовните думи! Тази нощ лежах дълго време буден и държах Хелен в прегръдките си, гледах светлината и полуосветената стая, която познавах и не познавах, и накрая вече не се питах за нищо. Хелен се събуди още веднъж.

— С много жени ли си ходил във Франция? — измърмори тя, без да отвори очи.

— Не повече, отколкото бе необходимо — отвърнах аз. — И нито една като теб.

Тя въздъхна и искаше да се обърне, ала сънят отново я надви, преди да го стори. Отпусна се назад. Лека-полека сънят споходи и мен, сънищата се отдръпнаха, тишината и диханието на Хелен ме изпълниха, а призори, когато се събудих, помежду ни нямаше нищо, което да ни разделя, аз я пожелах и тя покорна се отдаде; потънахме обратно в съня, като в облак, а там блещукаше и не бе вече тъмно.

VI

На сутринта телефонирах до хотела в Мюнстер, където бях оставил куфара си, и обясних, че съм закъснял в Оснабрюк и ще се върна през нощта; нека ми запазят стаята. Предпазливост; не исках заради измама да ме съобщят в полицията и да ме викат после. Равнодушен глас отговори, че всичко било наред. Попитах дали е пристигнала за мен поща. Не, не била пристигнала.

Окачих слушалката. Хелен стоеше зад мен.

— Поща? — попита тя. — От кого чакаш писмо?

— От никого. Казах го само за да изглеждам по-малко съмнителен. Необяснимо защо за хора, които очакват поща, не се допуска веднага, че са мошеници.

— А ти?

— За съжаление. Против волята си. Ала не и без удоволствие.

Тя се засмя.

— Тази вечер ли искаш да заминеш за Мюнстер?

— Как да остана тук още? Прислужницата ти утре се връща. А не мога да рискувам да отседна в града. Мустаците не ме правят достатъчно неузнаваем.

— Не можеш ли да останеш у Мартенс?

— Той ми предложи да спя в чакалнята; но през деня не може да ме приюти. По-добре е да замина за Мюнстер, Хелен. Там няма да ме разпознаят на улицата тъй лесно, както тук. Само на един час път е.

— Колко време ще останеш в Мюнстер?

— Ще мога да изясня това едва след като бъда там. С течение на времето развиваме един вид шесто сетиво за опасността.

— Усещаш ли тук опасност?

— Да — казах аз. — От тази сутрин. Вчера не.

Тя ме погледна със смръщени вежди.

— Разбира се, че не трябва да излизаш.

— Не преди да се е стъмнило. И само като тръгвам за гарата.

Хелен не отговори.

— Всичко ще се уреди — казах аз. — Недей мисли повече. Научих се да живея час за час, без да забравям да се замислям за утрешния ден.

— Научил ли си се? — каза Хелен. — Твърде практично! — Отново тонът ѝ бе леко раздражен, както предната вечер.

— Не само практично, а и необходимо — отговорих аз. — И въпреки това все нещо се забравя. Трябваше да донеса от Мюнстер самообръсначката. Тази вечер ще приличам на скитник. Справочникът на емигранта предписва да се избягва това на всяка цена.

— В банята има самообръсначка — каза Хелен. — Тази, която остави преди пет години, когато си тръгна, Има и бельо, а старите ти костюми са окачени в гардероба отляво.

Каза го, сякаш бях някой, който преди пет години я бе напуснал с друга жена, а сега се завръща, за да си прибере багажа и пак да си отиде. Не се опитах да уточнявам; нямаше да доведе до нищо. Тя само учудено би ме погледнала и би обяснила, че никога не е мислила подобно нещо, обаче ако аз мисля така... — и щях да бъда омотан в една безсмислена отбрана. Странно е как често избираме всякакви криви пътеки, за да не покажем чувствата си!

Отидох в банята. Гледката на старите ми костюми нямаше друго въздействие върху мен, освен дето разбрах колко много съм отслабнал. Зарадвах се на бельото и реших да си взема достатъчно. Не усетих какъвто и да е сантиментален трепет. Решението, което преди три години бях взел — да приема изгнанието не само като нещастие, а като вид студена война, необходима за развитието ми, — поне тук-там носеше плодове.

Денят премина в колебливи чувства. Наложителността на заминаването разстройваше и двамата ни, но Хелен не бе тъй привикнала с него, както аз. Тя го приемаше едва ли не като лична обида. Аз вече бях подготвен от моя опит и от времето, откак напуснах Франция. Хелен още не бе изживяла пристигането ми, когато изникна заминаването. Гордостта ѝ не бе имала още време да се помири, а същото положение вече се повтаряше. Към това се прибави реакцията от предната вечер; вълната на чувството се отдръпна назад и внезапно отново се очертаха стари, потънали отломъци, които изглеждаха по-големи, отколкото в действителност. Държахме се предпазливо, липсваше ни вече навикът един с друг. На драго сърце бих останал

един час сам, за да спечеля разстояние, ала когато си помислех, че не бе един час, а една дванайсета част от времето, което можех да бъда още с Хелен, струваше ми се немислимо. Някога, в спокойните години, се бях занимавал с въпроса какво бих направил, ако знаех, че ми остава да живея само още един месец. До категоричен отговор не бях стигал никога. Това, което мислех, че трябва да направя, бе същевременно и онова, което в никакъв случай не трябваше да правя. Същото ми се случи и сега. Вместо да прегърна деня, да му се открия изцяло и да попия Хелен чрез всичките си сетива, аз обикалях наоколо с парещото желание да го направя, но и с толкова предпазливост, сякаш бях от стъкло, а и с Хелен изглежда не бе по-различно. Ние страдахме, бяхме неговорчиви и едва здрачът ни напомни за раздялата тъй силно, че внезапно отново се намерихме.

В седем часа се звънна на входната врата. Стреснах се. Звънене означаваше за мен полиция.

— Кой може да бъде? — прошепнах аз.

— Няма да се обаждаме и ще чакаме — каза Хелен. — Някой познат ще е. Ако не отворя, ще си отиде.

Звъненето се повтори. После някой енергично похлопа на вратата.

— Иди в спалнята — пошепна Хелен.

— Кой е?

— Не знам. Иди в спалнята. Ще го отпратя. По-добре да отворя, отколкото съседите да наострят уши.

Тя ме избута. Огледах се бързо, да не съм оставил нещо мое. Тогава отидох в спалнята. Чух Хелен да пита:

— Кой е?

Един мъжки глас отговори. После Хелен каза:

— Ти ли си? Какво има?

Затворих вратата. Жилището имаше втори изход през кухнята, но не можех да се добера до него — щяха да ме забележат. Оставаше ми да се скрия в един голям вграден гардероб, където висяха дрехите на Хелен. В същност това не бе гардероб, а голяма иззидана ниша, която се изолираше с врата. Въздухът вътре ми беше достатъчен.

Чух, че мъжът отиде с Хелен във всекидневната. Познах гласа му. Беше брат й Георг, който ме вкара в концентрационния лагер.

Погледнах към тоалетната маса на Хелен — единственото, което можех да използвам като оръжие, бе нож за разрязване на книги с дръжка от нефрит; не виждах нищо друго. Без да се замислям, пъхнах ножа в джоба си и се върнах в гардероба. Естествено беше да се браня, ако той ме откриеше, нямаше друго разрешение, освен да го убия и после да се опитам да избягам.

— Телефонът? — чух да казва Хелен. — Не съм чула нищо. Спала съм. Какво има?

В случаи на голяма опасност настъпва един миг, когато внезапно всичко в нас става толкова напрегнато, че искра би го запалила и сме в състояние да избухнем като прахан. Тогава се превръщаме едва ли не в ясновидци, толкова бързо и съгласувано мислим. Усетих, преди още Георг да отговори, че не знае нищо за мен.

— Телефонирах на няколко пъти — каза той. — Не се обади никой. Дори и прислужницата. Помислихме, че нещо ти се е случило. Защо не отговори?

— Спала съм — спокойно каза Хелен. — Заради това откачих телефона. Имам главоболие и още не ми е минало. Ти ме събуди.

— Главоболие?

— Да. А сега се усили. Взех две хапчета. Трябва да се наспя.

— Хапчета против безсъние?

— Хапчета против главоболие. Сега трябва да си вървиш, Георг. Трябва да се наспя.

— Хапчетата са глупост — обясни Георг. — Облечи се и ела да се разходим. Навън е прекрасно. Чистият въздух е по-добър от всички хапчета.

— Вече съм ги взела и трябва да се наспя. Не ми се обикаля.

Известно време те продължиха да говорят. Георг искаше да изведе Хелен по-късно, но тя се противеше. Той запита дали има достатъчно храна в къщи. Да, тя имала храна. Къде била прислужницата? Прислужницата ползвала свободния си следобед, щяла да се върне, за да приготви вечерята.

— И така, всичко е наред, нали? — попита Георг.

— Какво да не е наред?

— Ех, само тъй! Често пъти си създаваме излишни грижи. В края на краищата...

— В края на краищата какво? — остро запита Хелен.

— Ех, на времето...

— Какво на времето?

— Имаш право — каза Георг. — Защо да говорим за това? Щом като всичко е наред, значи, всичко е наред. В края на краищата съм твой брат, човек понякога запитва...

— Да.

— Какво?

— Ти си мой брат.

— Бих искал да го осъзнаеш по-добре. Аз ти желая доброто!

— Да, да — нетърпеливо каза Хелен. — Обяснявал си ми го често.

— Какво ти е днес? Обикновено си по-друга.

— Наистина ли?

— По-разумна, искам да кажа. Ако старата история почне отначало...

— Нищо няма да почне отначало. Имам главоболие, това е всичко! И още нещо, мразя да бъда контролирана.

— Никой не те контролира! Само съм загрижен за теб.

— Не се грижи. Нищо не ми липсва.

— Винаги казваш така. На времето...

— Нека да не говорим за тогава — рязко каза Хелен.

— Естествено, че не! Поне аз със сигурност. Беше ли при лекаря?

— Да — след един миг отвърна Хелен.

— Какво казва той?

— Нищо.

— Та нали трябва да каже нещо.

— Казва, че трябвало да си отпочина — ядосано възрази Хелен. — Трябвало да спя, когато съм уморена и ме боли главата и да не споря, също и да не питам за разрешение, дали това е съвместимо с моите задължения като сънародничка и гражданка на прославения хилядолетен райх.

— Така ли каза той?

— Бе, не го е казал той — отвърна Хелен бързо и високо. — Аз го добавих! Той ми каза само да не се вълнувам излишно! Следователно не е извършил престъпление и не трябва да се вкарва в

концентрационен лагер. Той е един истински привърженик на правителството. Достатъчно ли е това?

Георг измърмори нещо. Допуснах, че се кани да тръгне, и понеже бях научил, че това е един рискован момент, защото може да се случи нещо непредвидено, затворих вратата на гардероба, като оставих малка пролука. Веднага след това го чух да влиза в спалнята. Видях сянката му да се мерва през тясната ивица светлина и чух как отиде в банята. Стори ми се, че и Хелен влезе, но не я видях. Затворих докрай вратата на гардероба и застанах в тъмното между дрехите на Хелен, здраво притиснал ножа за разрязване на книги до себе си.

Знаех, че Георг не ме беше открил, както и знаех, че вероятно щеше да се върне от банята във всекидневната и да се сбoguва, въпреки това усещах, че гърлото ме стягаше, а потта под мишниците струеше по тялото ми. Страхът е различен пред познатото и непознатото. Когато е непознато, може да изглежда опасно, ала е неопределено и страхът може да се контролира с дисциплина, дори с хитрост. Обаче когато знаем какво ни пред-стои, с дисциплина и с психологическо салто мортале не се върши много работа. С първия страх се бях сблъскал, преди да ме вкарат в концентрационния лагер, втория усетих сега, след като знаех какво ме очакваше в лагера, ако отново ме изпратят.

Странно беше, че през цялото време, откак бях прекрачил границата, никога не си бях давал сметка за това, а и не бях пожелал да си дам. То би ме възпряло, а нещо в мен не искаше да бъде възпирано; Към това се прибавя, че паметта ни фалшифицира, за да ни накара да живеем. Тя се опитва да смекчи непоносимото посредством патината на забравата. Познато ли ви е това?

— Да, познато ми е — отговорих аз — Ала то не е забрава, а вид полусън. Един тласък ти е достатъчен, за да се опомниш.

Шварц кимна.

— Стоях неподвижен в тази парфюмирана зидана тъмница между дрехите, притиснат от тях като от меките крила на огромен прилеп, и дишах повърхностно и плитко, за да не зашумоли коприната, да не закашлям или да не кихна. За първи път напълно осъзнах какво бях направил. Страхът се изкачваше от пода като черен газ и аз се боях да не се задуша. На мен самия в лагера не се беше случило най-лошото; бяха ме малтретирали по обичайния начин, но ме бяха

освободили и може би това бе замъглило спомена ми. Ала сега внезапно пред мен застана пак онова, което бях видял, което се бе случило с други, за което бях чул и следи бях видял — а аз не проумявах лудостта и объркаността, които ме бяха накарали да напусна такива благословени земи, където за това, че живея, бях наказван само със затвор и изселване. Сега те Ми се струваха като пристани на хуманността.

Чух Георг в банята до мен. Стената бе тънка, а Георг, като истински представител на господарската раса, не бе тих. Той отхвърли с трясък капака на клозета и задоволи нуждата си. По-късно ми се стори върхът на унижението, че трябваше да го слушам как плаче, макар това да издаваше неговото безгрижие и липса на подозрителност. Той ми напомни за случаи на кражба и грабеж, когато престъпниците, преди да избягат, замърсяваха и самите жилища, отчасти от злоба, отчасти от срам, тъй като нуждата да го направят порано е била признак за собствения им страх.

Чух как шурти водата от казанчето, как Георг напето и бодро излиза от банята и марширува през спалнята. Последва глухото тракване на входната врата, вратата на гардероба отхвъркна, нахлу светлина, а в нея се откри тъмният силует на Хелен.

— Отиде си — прошепна тя.

Излязох навън като — в едно далечно сравнение — Ахил, заловен в женски дрехи. Смяната на страх с комичност и смущение беше толкова бърза, че трите се преляха едно в друго и все пак поотделно бяха там. Свикнал бях да идват и да си отиват бързо, но не е все едно дали ненадейното посягане към гърлото означаваше изселване или смърт.

— Трябва да се махнеш — шепнеше Хелен.

Погледнах я. Не знам защо, но бях очаквал по лицето ѝ да се изпише нещо като презрение; трябва да бе свързано с това, че аз самият, минута след като опасността бе минала, се почувствувах засрамен като мъж, нещо, което никога не би ми се случило с друг някой освен с Хелен.

Лицето ѝ не показваше нищо освен гол страх.

— Трябва да се махнеш — повтори тя. — Беше лудост, че дойде! Поклатих глава, въпреки че само преди миг го бях помислил и аз.

— Сега не, след един час. Възможно е още да обикаля по улицата. Допущаш ли, че ще се върне?

— Не вярвам. Той не подозира нищо.

Хелен отиде във всекидневната, изгаси лампата, дръпна завесите и надзърна. През отворената врата светлината от спалнята падаше като златен ромбоид на земята. Тя стоеше зад него, наведена и нащрек, сякаш наблюдаваше дивеч.

— Не бива да отиваш на гарата — прошепна тя. — Може да те познаят. Но трябва да се махнеш! Ще взема колата на Ела и ще те закарам до Мюнстер. Какви глупаци сме били! Не бива да оставаш тук!

Гледах я, застанала тъй до прозореца, само на няколко метра от мен и все пак далечна — усетих остра болка. Самата тя, изглежда, че сега за първи път осъзнаваше предстоящата втора раздяла. Всички задръжки, които бяха ни тормозили през деня, сега изведнъж изчезнаха. Видяла бе опасността очи в очи и това измести всичко останало. Внезапно тя не бе вече нищо друго освен страх и любов, а в същия миг раздяла и загуба. Също като нея разбрах това и аз, остро и безмилостно, най-после неприкрито и без предпазливост, а непоносимото разкритие се превърна незабавно по един странен начин в еднакво непоносимото желание. Аз исках да я задържа, аз трябваше да я задържа, посегнах към нея, аз я желаех, още веднъж, изцяло, вече примирен, че трябва да я загубя, докато тя още правеше планове, имаше надежда, още не се предаваше, бранеше се и шепнеше:

— Не сега! Трябва да позвъня на Ела! Не сега! Нали трябва...

Нищо не трябва, мислех си аз. Оставаше ми още един час и после светът се срутваше. Защо не бях усетил това по-силно преди? Бях го усетил, но защо не бях разбил стъклената стена между моето чувство и мен? Ако завръщането ми е било безсмислено, то това е било още по-безсмислено! В сивата бездна, в която, ако имах щастие, щях да се завърна, аз трябваше да взема нещо от Хелен, повече отколкото спомена за предпазливост и задръжки и последното сливане между два съня; аз трябваше да притежавам Хелен ясно, с всичките сетива, с разума ѝ, с очите ѝ, с мислите ѝ, изцяло, не само като звяр между нощта и утрото.

Тя се бранеше. Шепнеше, че можело Георг да се върне и не знам дали наистина го вярваше. Самият аз прекалено често съм бил изложен

на опасност, за да мога да я забравя веднага, щом отmine — сега желаех само едно, в тая стая с мириса на парфюма и на дрехите на Хелен, и леглото, и здрача, да я притежавам с всичко, което имах, и с всичко, на което бях способен; и единственото, което мъчително изпитвах и което пронизваше равната, тъпа болка от загубата, бе невъзможността да я притежавам повече и по-дълбоко, отколкото природата ни бе дала. Бих искал да се разгърна над нея като плащ, бих желал да имам безброй ръце и уста, да бъда нейна съвършена отливка, за да я чувствавам навсякъде, без никаква пролука, кожа до кожа, и въпреки това все още с исконната болка, че може да бъде само кожа до кожа, а не кръв в кръв, не сливане, а допир.

VII

Бях слушал Шварц, без да го прекъсвам. Наистина, той говореше на мен, ала знаех, че за него бях само стена, от която понякога идваше ехо. Така се възприемах и аз; в противен случай не бих могъл да го слушам без стеснение, а бях убеден, че иначе и той не би могъл да разкаже онова, което още веднъж искаше да съживи, преди да го зарови в безшумно изтичащия пясък на спомена. Аз бях чужденец, който за една нощ кръстосваше пътя му и пред когото не трябваше да има задръжки, Обвит в анонимната мантия на едно далечно мъртво име — Шварц, — той ме срещна, а като отхвърляше мантията, с това той отхвърляше и личността си и отново изчезваше в анонимната тълпа, поела друма към черната порта на последната граница, където не искат документи и откъдето никога не изселват и не връщат.

Келнерът ни осведоми, че освен английските дипломати бил пристигнал и един немски. Той ни го показа. Пратеникът на Хитлер седеше през пет маси далеч от нас заедно с трима души, от тях две бяха жени — изглеждаха яки и здрави и носеха рокли от коприна в два цвята синьо, които не си подхождаха. Човекът, когото ни посочиха, ни обърна гръб и аз намерих това за уместно и успокояващо.

— Помислих си, че би интересувало господата — каза келнерът, — нали и вие говорите немски.

Шварц и аз неволно разменихме емигрантския поглед — бързо повдигане на клепачите и веднага безизразно отвърщане на погледа. Нищо не изглеждаше да ни интересува по-малко. Емигрантският поглед е по-друг от немския поглед при Хитлер — предпазливо оглеждане на всички страни, за да споделиш после нещо шепнешком — ала и двата са част от културата на нашето столетие, както и насилственото преселение на народите, от безбройните отделни господа Шварц в Германия до изместването на цели провинции в Русия. След сто години, когато жалостивите стонове ще заглъхнат, някой изобретателен историк ще възвеличи всичко това като поощряващ, наторяващ и разпространяващ културата факт.

Шварц безучастно погледна келнера.

— Ние знаем кой е той — каза той. — Донесете ни още вино. — Хелен отиде да вземе колата на приятелката си — все така спокойно продължи той. — Останах сам в жилището, за да я изчакам. Бе вечер и прозорците стояха отворени. Бях изгасил навсякъде светлината, за да не види някой, че съм в жилището. Ако се позвънеше, нямаше да отворя. Ако Георг се върнеше, можех да избягам през кухненския вход.

Прекарах половин час близко до прозореца, ослушвайки се в шумовете от улицата. След малко едно огромно чувство за загуба безмълвно почна да ме изпълва. Не бе болезнено; по-скоро мрак, който пропълзява все по-надалеч, засенчва и прогонва всичко, додето обвие самия хоризонт. Някаква призрачна везна изравняваше едно пусто минало с едно пусто бъдеще, а в средата стоеше Хелен, с призрачния лост на везната върху раменете ѝ, загубена вече и тя. Стори ми се, че съм на средата на живота си; следващата стъпка щеше да размести везната. Насочена към бъдещето, тя щеше бавно да потъва, да се пълни все повече и повече с безнадеждност и вече нямаше никога да застане в равновесие.

Бръмченето на пристигащата кола ме събуди. На светлината на уличната лампа видях Хелен да слиза и да изчезва зад входната врата. Прекосих тъмното, замряло жилище и чух обръщането на ключа във вратата. Тя влезе бързо.

— Можем да тръгваме. Трябва ли да се връщаш в Мюнстер? — попита тя.

— Оставих там един куфар. А съм и регистриран под името Шварц. Къде другаде да ида?

— Плати и иди в някой друг хотел.

— Къде?

— Да, къде? — Хелен обмисляше. — В Мюнстер — каза тя. — Имаш право. Къде другаде. Там е най-близко.

Бях опаковал някои неща, които можеха да ми потрябват, в един куфар. Решихме да не се качвам в колата пред къщата, а малко по-далеч, на „Хитлерплац“, Хелен щеше да донесе куфара.

Стигнах на улицата незабелязан. Лъхна ме топъл вятър. В тъмното листата на дърветата шумяха. Хелен ме настигна на площада.

— Качвай се — прошепна тя. — Бързо!

Колата бе едно затворено купе. Върху лицето на Хелен падаше отражението на арматурното табло. Очите ѝ блестяха.

— Трябва да карам предпазливо — каза тя. — Една злополука, полиция — само това ни липсва!

Не отговорих. Навън не се говореха такива неща — това привличаше ония. Хелен се засмя и подкара край вала. Бе изпълнена едва ли не от трескава енергия, сякаш изживяваше приключение; когато се отклоняваше или изпреварваше, говореше на себе си или с колата. Когато трябваше да спре наблизко до пост от транспортната полиция, измърморваше някакви заклинания; ако ли пък червена светлина ѝ препречваше пътя, подканяше я да бърза: „Хайде, завърти се! Обърни на зелено!“ Не знаех как да го схващам. За мен бе нашият последен час. Не подозирах още на какво се бе решила тя.

Когато градът остана зад нас, Хелен се поуспокои.

— Кога искаш да отпътуваш от Мюнстер? — запита ме тя.

Не знаех, защото липсваше цел. Само знаех, че не мога да остана още дълго. Единствено съдбата ни дава онази свобода, на която има право шутът; после предупреждава и наказва. Понякога усещаме, че е настъпил часът. Усетих, че бе настъпил.

— Утре — казах аз.

Известно време тя не отговори нищо.

— А как ще го направиш? — попита после тя.

Бях мислил върху това, докато седях сам в тъмната всекидневна. Струваше ми се прекалено голям риск, ако опитам да се кача на влака и просто да представя паспорта си на границата. Възможно бе да ми поискат други документи — разрешение за напускане на страната, удостоверение за платени държавни данъци, отметка на паспорта — не притежавах нищо от тях.

— По същия път, по който дойдох — отговорих аз. — През Австрия. По Рейн, в Швейцария. Нощем. — Обърнах се към Хелен. — Да не говорим за това. Или колкото е възможно по-малко.

Тя кимна.

— Донесла съм пари. Ще ти потрябват. Щом тръгваш нелегално през границата, можеш да ги вземеш. Ще ти ги обменят ли в Швейцария?

— Да. Но не са ли необходими на тебе самата?

— Аз не мога да ги взема. На границата ще ме проверят. Разрешено е да се носят само няколко марки.

Погледнах я втренчено. Какво приказваше тя? Навярно се е объркала.

— Колко са? — попитах аз.

Хелен бързо ме погледна.

— Не са толкова малко, колкото мислиш. Отдавна съм ги сложила настрана. Там са, в кесията.

Тя посочи малка кожена кесия.

— Най-много са банкнотите от по сто марки. Има и една пачка от по двадесет, за Германия, за да не се налага да разваляш едри пари. Не ги брой. Вземи ги. И без друго парите са твои.

— Нацистите не конфискуваха ли сметката ми в банката?

— Да, но не веднага. Тези пари успях да изтегля преди това. Един човек от банката ми помогна. Искях да ги взема заради теб и някой път да ти ги изпратя, но все не знаех къде си.

— Не съм ти писал, защото мислех, че те следят. Искях да предотвратя и твоето изпращане в лагер.

— Не само заради това — спокойно каза Хелен.

— Да, може би не само заради това.

Минахме през едно село с бели вестфалски къщи, сламени покриви и черен гредоред. Млади хора в униформи наперено обикаляха наоколо. От една кръчма ечеше песента „Хорст-Весел“.

— Ще има война — каза внезапно Хелен. — Затова ли се върна?

— Откъде знаеш, че, ще има война?

— От Георг. Затова ли дойде?

Недоумявах за какво още искаше да го знае. Не бях ли отново беглец?

— Да — отвърнах аз. — Дойдох и заради това, Хелен.

— Да ме вземеш ли искаше?

Погледнах я втренчено.

— Боже мой, Хелен. Не говори така за тия неща. Ти нямаш представа какво е отгътък. Съвсем не е приключение, а когато избухне война, ще стане неописуемо. Всички немци ще бъдат арестувани.

Трябваше да спрем на един прелез. Пред кантона цъфтеше малка градинка с далии и рози. Вятърът свиреше по прътовете на бариерата като на арфа. До нас пристигаха други коли — първо един малък

„Опел“ с четирима дебели, сериозни мъже; следваше ги отворена зелена двуместна кола с една стара жена вътре; после непосредствено до нас се навря безшумно една черна като катафалка лимузина „Мерцедес“. На кормилото седеше шофьор в черна есесовска униформа, а в дъното — двама офицери с много бледи лица. Колата се намираще тъй близо до нас, че бих могъл да я стигна с ръка. Мина доста време, докато влакът дойде. Мълчалива, Хелен седеше до мен. Солидно хромираният „Мерцедес“ се навря още по-напред, така че радиаторът почти докосваше бариерата. Колата наистина приличаше на катафалка, с която пренасяха двама мъртъвци. Току-що бяхме говорили за войната, а тук, до нас, сякаш се бе проврял нейният символ: черните униформи, мъртвешките лица, сребърните мъртвешки черепи, черната кола и тишината, която като че ли вече не миришеше на рози, а на горчица зеленика и на разложение.

Влакът приближи, шумен като самия живот. Беше експрес със спални вагони и ярко осветен вагон-ресторант с маси и бели покривки. Когато бариерите се вдигнаха, „Мерцедесът“ се стрелна в тъмнината пред другите коли като още по-тъмна торпила, която призрачно обезцветяваше местността, сякаш дърветата вече бяха черни скелети.

— Ще дойда с теб — прошепна Хелен.

— Какво? Какво ми приказваш?

— Защо не?

Тя спря колата. Тишината ни връхлетя като безмълвен удар, а после чухме шумовете на нощта.

— Защо не? — попита Хелен внезапно много възбудена.

— Отново ли искаш да ме оставиш?

В синия отблясък на арматурното табло лицето ѝ бе тъй бледо, както това на офицерите — сякаш вече и тя бе белязана от смъртта, дебнеща наоколо в юнската нощ. В този миг схванах, че това е било най-съкровеният ми страх: войната щеше да се изпречи между нас и след като се навилнееше, ние никога нямаше да се намерим пак, защото, дори и с най-голямо дръзновение, не можехме да се надяваме на толкова много лично щастие — след едно земетресение, което щеше да разруши всичко.

— Ако не си дошъл да ме вземеш, тогава е престъпление, че изобщо си дошъл! Не го ли разбираш! — продума Хелен, разтреперана от гняв.

— Да — отговорих аз.

— Защо тогава се отдръпваш?

— Не се отдръпвам. Но ти не знаеш какво означава това.

— А ти толкова добре ли го знаеш? За какво тогава си дошъл? Не лъжи! За да се сбогуваш повторно?

— Не.

— Тогава за какво? За да останеш тук и да извършиш самоубийство.

Поклатих глава. Съзнах, че имаше само един отговор, който тя би разбрала, и само един, който да дам сега, дори това никога да не станеше. Трябваше да го дам.

— За да те взема — казах аз. — Още ли не си разбрала?

Лицето ѝ се промени. Гневът изчезна. Стана много красиво.

— Да — измърмори тя. — Но нали трябваше да ми кажеш? Не го ли знаеш?

Събрах цялата си смелост.

— Ще ти го кажа сто пъти, Хелен, и бих искал да ти го повтарям всяка минута, ала ще ти го казвам най-често, когато трябва да ти обясня, че е невъзможно.

— Не е невъзможно. Аз имам паспорт.

Замълчах. Думата се заби като мълния в разбърканите облаци на моите размишления.

— Имаш паспорт? — повторих аз. — Задграничен паспорт?

Хелен отвори чантата си и извади паспорта. Не само че го имаше, а бе у нея. Съзерцавах го, както бих гледал свети Граал. Това бе в същност един валиден паспорт — едновременно и обяснение, и право.

— Откога? — попитах аз.

— От две години — каза тя. — Валиден е за още три години. Послужил ми е три пъти, веднъж за Австрия, когато още беше независима, и два пъти за Швейцария.

Прелистих го. Трябваше да се овладея. Действителността внезапно застана пред мен. В ръката ми шумолеше един паспорт. Вече не бе изключено Хелен да напусне Германия. Бях мислил, че е възможно само ако избяга и премине границата тайно, като мен.

— Просто, нали — каза Хелен, която ме бе наблюдавала.

Кимнах, като пълен идиот.

— Значи, можеш да вземеш някой влак и просто да отпътуваш — отговорих аз и още веднъж погледнах паспорта. За това не бях мислил никога.

— Но нямаш виза за Франция?

— Мога да отида в Цюрих и да си извадя там. За Швейцария не ми трябва.

— Това е вярно. — Загледах я втренчено. — А семейството ти? Пускат ли те?

— Няма да ги питам. И нищо няма да им кажа. Ще им обясня, че трябва да замина за Цюрих да се прегледам. Правила съм го и по-рано.

— Болна ли си?

— Разбира се, че не — каза Хелен. — Направих го, за да получа паспорт. За да изляза оттук. Щях да се задуша.

Спомних си, че Георг я бе питал дали е ходила на лекар.

— Не си ли болна? — още веднъж попитах аз.

— Глупости. Във всеки случай в семейството ми смятат, че съм. Втълпих им го, за да ме оставят на мира. И за да се измъкна. Мартенс ми помогна. Необходимо е време, за да убедиш един истински немец, че в Швейцария може би има специалисти, които знаят още повече от авторитетите в Берлин.

Внезапно Хелен се засмя.

— Не гледай така драматично! Не се касае за живот или смърт и не е бягство в тъмна нощ. Просто утре ще замина за няколко дни до Цюрих, да се прегледам, както съм го правила и по-рано. Може би ще те видя, ако и ти си там. По-добре ли звучи сега?

— Да — казах аз. — Но нека тръгнем. Сякаш ми Потапят главата последователно във вряща и в леденостудена вода, без да чувствавам разликата. Защо никога не съм мислил за това? Внезапно всичко е тъй просто, че се боя да не нахлуе от гората някоя бригада есесовци.

— Всичко е привидно просто, когато сме отчаяни, мили — каза Хелен много нежно. — Странна компенсация! Винаги ли е така?

— Надявам се, че никога няма да е необходимо да мислим за това.

Колата се плъзна от праха на мекия път по платното на шосето.

— Готова съм дори винаги да живея така — каза Хелен без каквото и да е признак на отчаяние.

Дойде с мен в хотела. Изненадващо бе колко бързо се ориентира в положението ми.

— Ще дойда с теб в хола — обясни тя. — Сами мъже са по-подозрителни, отколкото мъж с някоя жена.

— Бързо напредваш.

Тя поклати глава.

— Научила съм го, преди ти да дойдеш. През годините на доносите. Националните извисявания са като камъни, които повдигаме от земята — и гадините изпълзят отдолу. Най-после те се сдобиват с големи думи, за да скрият вулгарността си.

Администраторът ми даде ключа и аз отидох в стаята си. Хелен остана долу да ме чака.

Куфарът ми се намираще на една поставка до вратата. Огледах се в невзрачната стая. Беше като една от многото, в които бях живял. Опитах се да си припомня как бях дошъл, ала споменът вече се бе разсеял. Забелязах, че съм престанал да стоя на брега или пък скришом да наблюдавам течението — на една греда плувах вече и аз.

Поставих куфара, който носех, до този, който бях купил по-рано. След това се върнах при Хелен.

— С какво време разполагаш? — попитах аз.

— Трябва да върна колата тази нощ.

Погледнах я. Желаях я толкова силно, че за миг онемях. Гледах втренчено зелените и кафяви кресла в хола и будката на портиера, и ярко осветената маса с многото клетки за писма в дъното и знаех, че тук е невъзможно да заведе Хелен в стаята си.

— Бихме могли да вечеряме заедно — казах аз. — Нека се държим така, сякаш утре отново ще се видим.

— Не утре — отвърна Хелен. — В други ден.

Може би в други ден за нея да означаваше нещо — за мен все още беше „никога“ или несигурна възможност от лотария с малко печалби и безброй празни билети. Бях преживял прекалено много „други“ дни и всички те са били различни от очакваните.

— В други ден — казах аз. — В други ден или един ден по-късно. Ще зависи от времето. Днес няма да мислим за това.

— Не мисля за нищо друго — отвърна Хелен.

Отидохме в „Домкелер“, един ресторант, уреден в старонемски стил, и намерихме маса, на която нямаше да ни подслушват. Поръчах

бутилка вино и уговорихме онова, което имахме да уговаряме. Утре Хелен щеше да замине за Цюрих и да ме чака там. Аз щях да поема пътя, който познавах през Австрия и Рейн, и щях да я потърся в Цюрих.

— Ами ако не дойдеш? — попита тя.

— От швейцарските затвори може да се пише. Почакай една седмица. Ако не чуеш нищо за мен, замини обратно.

Хелен ме изгледа продължително. Тя знаеше какво имам пред вид. От немските затвори не съществува вече възможността да се пише.

— Строго ли е охранявана границата? — пошепна тя.

— Не — казах аз. — И недей мисли за това. Аз съм влязъл — защо пък да не изляза?

Опитвахме се да не обръщаме внимание на раздялата, но не успяхме напълно. Тя се изпречваше като масивен черен стълб между нас и всичко, което можехме да направим, бе да уловим случайно около него един поглед в разстроените ни лица.

— Също като преди пет години, само че този път тръгваме двама — казах аз.

Хелен поклати глава.

— Бъди предпазлив! За бога, бъди предпазлив! Ще чакам. Повече от една седмица. Колкото искаш. Не рискувай нищо!

— Ще бъда предпазлив. Нека не говорим за това. И предпазливост може да урочаса. Тогава вече не е полезна.

Тя постави ръката си върху моята.

— Едва сега схващам, че си дошъл! Сега, когато тръгваш отново! Тъй късно!

— Също и аз. Добре е, че сега го знаем.

— Тъй късно! — промърмори тя. — Едва сега, когато тръгваш.

— Не е едва сега. Знаели сме го винаги. Щях ли иначе да дойда и ти щеше ли да ме чакаш? Само че сега за първи път можем да си го кажем.

— Не винаги съм те чакала — каза тя.

Замълчах. И аз не бях чакал, но знаех, че никога не биваше да ѝ го казвам. Най-малко сега. И двамата бяхме съвсем открити и без всякаква броня. Ако някога заживеехме заедно, ние винаги отново и всеки за себе си щяхме да се връщаме към тоя миг в шумния ресторант

в Мюнстер, за да почерпим вяра и сили. Той щеше да е огледалото, в което щяхме да поглеждаме, то щеше да ни показва два образа: начертания от съдбата и онова, в което ни бе превърнала — а то бе много; заблудите винаги се дължат на това, че сме изгубили първия образ.

— Сега трябва да тръгваш — казах аз. — Бъди предпазлива. Не карай прекалено бързо.

Устните ѝ потрепваха. Забелязах иронията едва след като го бях казал. Стояхме на ветровитата улица между старите къщи.

— Ти бъди предпазлив — прошепна тя. — На теб ти е по-необходимо.

Останах известно време в стаята си, после не издържах. Отидох на гарата, купих си билет за Мюнхен и си записах разписанията на влаковете. Имаше един, който тръгваше още същата вечер. Реших него да взема.

Градът бе тих. Минах покрай площада на катедралата и се спрях. В тъмното можах да позная само част от старите здания. Мислех за Хелен и за това, което щеше да се случи, ала то доби огромните и неясни размери на високите прозорци в сянката, на църквата. За миг се поколебах дали бе правилно да я взимам със себе си, или това щеше да доведе до гибел, дали това не бе едно лекомислено престъпление, или бях надарен с нечувана милост, а може би и двете.

Близко до хотела чух сподавен говор и стъпки. От една входна врата излязоха двама есесовци — избутаха един човек на улицата. Видях лицето му в светлината на уличния фенер. Бе слабо и восъчно бледо, а от десния край на устата се стичаше черна струйка кръв по брадичката. Темето бе голо, но слепоочията бяха обраснали с тъмна коса. Очите стояха широко разтворени и изпълнени с такъв ужас, какъвто отдавна вече не бях виждал. Човекът мълчеше. Придружителите му нетърпеливо го дърпаха и блъскаха напред. Те действаха тихо — цялата сцена криеше нещо потискащо, призрачно. Като минаваха край мен, есесовците ме изгледаха свирепо и предизвикателно, а пленникът втренчи в мен неподвижните си очи като знак за помощ — устните му мърдаха, но не издадоха звук. Това бе вечната сцена на човечеството — слугите на силата, жертвата и вечният трети, зрителят, който не вдига ръце да защити жертвата ѝ не

се опитва да я освободи от страх за собствената си сигурност, а именно заради това собствената му сигурност е винаги застрашена.

Знаех, че не бих могъл да направя нищо за арестувания. Въръжените есесовци без усилие щяха да ме смажат, спомних си също, че някой ми бе разказал подобна сцена. Видял как някакъв есесовец арестувал и набил един евреин и му се притекъл на помощ — повалил есесовеца в безсъзнание и извикал на жертвата да бяга. Арестуваният обаче прокълнал своя избавител — сега той вече наистина бил загубен, защото изпаднал в положение да му търсят отговорност и за това. Хълцайки, той отишъл да донесе вода, за да свести есесовеца, та да може онзи да го поведе към смъртта. Спомних си този разказ и въпреки това продължих да съм тъй разстроен и разкъсан между безпомощност, самопрезрение, страх и едва ли не чувство за лекомислено търсене на лично щастие, когато другаде убиваха, че отидох в хотела, взех нещата си и тръгнах за гарата, макар да бе твърде рано още. Струваше ми се по-подходящо да седя в чакалнята, отколкото да се крия в хотелската стая. Малкият риск, който поемах, придаваше все пак на самочувствието ми някаква опора, макар и крехка.

VIII

Пътувах през нощта и следния ден без затруднения стигнах Австрия. Вестниците гъмжаха от териториални претенции, уверения и обичайните вести за гранични инциденти, които неизбежно предшествуват войните и при които странното е, че силните нации винаги обвиняват слабите в агресивност. Видях влакове с войскови части, но повечето от хората, с които говорих, не вярваха, че ще има война. Те очакваха, че след миналогодишния всеки път ще се появява нов Мюнхен и че Европа е прекалено слаба и западнала, за да се реши на една война с Германия. Голяма бе разликата с Франция, където всеки знаеше, че войната е неизбежна, ала застрашеният винаги знае повече и го знае преди атакуващия.

Стигнах във Фелдкирх и наех стая в малък пансион. Бе лято — разгарът на туристическия сезон. Не биех на очи. Двата куфара ми придаваха внушителен вид. Реших да ги оставя и да взема само толкова багаж, че да не ме затруднява. Събрах го в една раница, така най-малко се забелязваше. Предплатих си наема за седмица напред.

На следващия ден потеглих. До полунощ останах скрит в една просека близо до границата. Помня още, че първо ме мъчиха комари, а после наблюдавах един син саламандър, който обитаваше бистрата вода на едно вирче. Той имаше гребен и от време на време се надигаше, за да поеме въздух. Тогава показваше напръскания си в жълто и червено корем. Наблюдавах го и мислех, че за него светът е ограничен в този вир. Малкият ров с вода бе за него Швейцария, Германия, Франция, Африка и Йогокохама, всички заедно. Той спокойно изплуваше и се гмуркаше, напълно в хармония с вечерта.

Поспах няколко часа и след това се, приготвих. Бях много уверен в себе си. Десет минути по-късно до мен като изпод земята изникна един митничар.

— Стой! Спри! Какво търсите тук?

Сигурно отдавна ме бе дебнал в тъмното. Не обърна внимание на обяснението ми, че съм безобиден турист.

— Всичко това можете да изложите пред митническия пост — каза той и със заредено оръжие ме подкара пред себе си обратно до най-близкото селище.

Вървах смазан, замаян и само в едно ъгълче на съзнанието си много нащрек — как бих могъл да се изплъзна. Ала невъзможно — митническият чиновник изпълняваше службата си твърде добре. Вървеше точно на правилното в такива случаи разстояние зад мен; не можех изненадващо да го нападам, нито пък да се изплъзна на пет крачки, без да бъда прострелян незабавно.

В митническия пост той отключи една малка стая.

— Влезте тук. Почакайте.

— Докога?

— Докато ви разпитат.

— Можете ли да го сторите сега? Не съм направил, нищо, за да ме затваряте.

— Тогава няма защо да се тревожите.

— Не се тревожа — казах аз и свалих раницата си. — Тогава да почнем.

— Ще почнем, когато ние тук бъдем готови за това — каза чиновникът и показа безупречни бели зъби. Приличаше на ловец. Така и въздействуваше.

— Утре сутрин ще дойде съответният чиновник. Можете да спите тук на стола. Остават само няколко часа. Хайл Хитлер!

Огледах стаичката. Прозорецът — с решетка, здрава и заключена отвън врата. Не можех да избягам. А и в съседство чувах гласове. Седях и чаках. Беше безнадеждно. Най-последно небето стана сиво, а постепенно — синьо и светло. Пак чух гласове и ми замириса на кафе. Вратата се отвори. Престорих се, че се събуждам и се прозявам. Влезе един митничар. Беше червендалест, дебел и изглеждаше по-добродушен от ловеца.

— Най-последно — казах аз. — Ужасно неудобно се спи тук.

— Какво търсехте на границата? — запита той и се залови да отваря раницата ми. — Да бягате? Да правите контрабанда.

— С вехти гащи не се прави контрабанда — отвърнах аз. — С вехти ризи също.

— Добре. Тогава какво търсехте там нощем? — Той сложи раницата ми настрана. Внезапно помислих за парите, които носех у

себе си. Бях загубен, ако ги намери. Оставаше да се надявам, че няма да ме претърсва повече.

— Исках да се полюбувам на Рейн през нощта — усмихнах се аз. — Аз съм турист. И романтик.

— Откъде идвате?

Назовах името на пансиона и селището, откъдето идвах.

— Възнамерявах тази сутрин да се върна — казах аз. — Куфарите ми са още там. Предплатил съм и наема за една седмица. Не прилича на контрабанда, а?

— Тъй, тъй, ще трябва да го установим. След един час ще ви взема. Ще отидем заедно, пък да видим какво имате в куфарите.

Бе дълъг път. Дебелият и той бдеше като овчарско куче. Тикаше колелото до себе си и пушеше. Най-сетне пристигнахме.

— Ето го най-сетне! — извика някой от прозореца на пансиона и пред мен изникна хазяйката. Бе почервеняла като рак от вълнение.

— Боже мой, мислехме вече, че нещо ви се е случило! Къде се губихте цяла нощ?

Сутринта жената беше открила непобутнатото ми легло и помислила, че са ме убили. Говореше се, че наоколо се подвизавал някакъв тип, на чиято съвест тежали вече няколко грабежа. Заради това бе извикала полиция. Полицаят излезе след нея от къщата. Приличаше на ловеца.

— Заблудих се — казах аз колкото можех по-спокойно. — После и нощта беше толкова красива! За първи път от детството си насам спях на открито. Беше великолепно! Съжалявам, че съм ви разтревожил. Жалко, че по невнимание съм се приближил прекалено до границата. Моля ви, обяснете на митничаря, че живея тук.

Хазяйката го стори. Митничарят заяви, че това е достатъчно, ала полицаят стоя нащрек.

— Откъде идвате? От границата? — запита той. — Имате ли документи? Кой сте вие?

За миг дъхът ми секна. Парите от Хелен бях напъхал във вътрешния си джоб; откриеше ли ги, попадах под съмнение, че искам да ги прехвърля контрабанда в Швейцария, и веднага щяха да ме арестуват. Какво щеше да последва, не можеше и да си представи човек.

Казах името си, но не показвах още паспорта; немците и австрийците не са длъжни да го носят в собствената си страна.

— Кой ще ни докаже, че точно вие не сте престъпникът, когото търсим? — отвърна полицаят, който ми заприлича на ловеца.

Засмях се.

— Няма нищо смешно — ядосано заяви той и се залови да претърсва куфарите ми заедно с митничаря.

Държах се, сякаш всичко бе на шега; не знаех как точно ще обясня наличието на парите, ако последва личен обиск. Реших да кажа, че възнамерявам да купя имот наблизко.

За моя изненада в страничния джоб на втория куфар митничарят намери едно писмо, което не ми бе известно. Това бе куфарът, който бях взел от Оснабрюк и който Хелен бе опаковала и свалила долу със старите ми вещи. Полицаят отвори писмото и почна да чете. Наблюдавах го напрегнато; не знаех какво е и се надявах да бъде поне някое старо, незначително писмо.

Чиновникът изсумтя и вдигна очи.

— Йозеф Шварц ли се наричате?

Кимнах.

— Защо не казахте веднага? — попита той.

— Нали ви го казах преди малко — отвърнах аз и се опитах да прочета бланката от обратната страна.

— Вярно е, каза го — потвърди митническият чиновник.

— Значи писмото се отнася до вас — запитва полицаят.

Протегнах ръка. Той се поколеба за миг, после ми го даде. Сега видях бланката. Беше адресът на национал-социалистическата партия в Оснабрюк. Прочетох бавно, че комитетът в Оснабрюк моли да се окаже всяка възможна подкрепа на нациста Йозеф Шварц, който пътува в изпълнение на важно секретно поръчение. Подписано бе: Георг Юргенс, с почерка на Хелен.

Задържах писмото.

— Вярно ли е? — запитва чиновникът със значително повече уважение от преди.

Извадих сега паспорта си, протегнах го, посочих името и пак го прибрах.

— Държавна тайна — отговорих аз.

— Значи затова?

— Затова — сериозно казах аз и прибрах писмото. — Надявам се, че това е достатъчно?

— Естествено. — Синеокият чиновник присви око. — Разбирам, наблюдение на границата.

Вдигнах ръка.

— Моля, нито дума за това. Секретно е. Именно по тази причина не можех да говоря. Въпреки това вие го изкопчихте от мен. В партията ли сте?

— То се знае — заяви полицаят.

Едва сега видях, че е червенкос и го потупах по потното рамо.

— Юначага! Ето за двама ви, да се почерпите с чаша вино след толкова усилия.

Шварц меланхолично ми се усмихна.

— Удивително е понякога колко лесно е да се подведат хора, чиято професия би трябвало да е недоверие. Познато ли ви е и това?

— Само че не без документи — казах аз. — Моите почитания към жена ви! Тя е предвидила, че писмото може да ви потрябва.

— Навярно е помислила, че няма да го взема, ако ми го предложи. От морални подбуди или пък заради опасността. Сигурно заради това главно. А аз бих го взел. То ме опаси.

Бях слушал Шварц с растящ интерес. Сега се огледах. Английският дипломат и немският бяха на дансинга. Танцуваха фокстрот и англичанинът бе по-добрият танцьор. Немецът се нуждаеше от повече пространство. Той танцуваше с ожесточена агресивност и тикаше партньорката пред себе си като топ. За момент ми се стори, че цяла шахматна дъска с фигури е оживяла в полумрака. Царете, немският и английският, понякога застрашително се доближаваха, но англичанинът се изплъзваше всеки път.

— Какво направихте след това? — попитах аз Шварц.

— Отидох в стаята си. Бях изчерпан — исках да се успокоя и да размисля. Хелен ме бе спасила по толкова неочакван начин, че ми се стори като действие на Deus ex machina^[1] — театрална машинация, която изненадващо довежда невъзможната бъркотия към добър край. Ала трябваше да се махна, преди полицаят да се разприказва или да размисли. Затова реших да се доверя на щастието, докато траеше. Осведомих се за следващия бърз влак до Швейцария. Пристигаше след един час. На хазайката обясних, че трябва да отида до Цюрих за един

ден и че ще взема само единия куфар; след няколко дни ще се върна, нека тя прибере другия. След това отидох на гарата. Познато ли ви е това, внезапно да се откажете от дългогодишна предпазливост?

— Да — отвърнах аз. — И все пак често тъкмо тогава изпадаме в заблуда. Смятаме, че съдбата ни дължи отплата, но тя не ни я дължи.

— Това е естествено — отговори Шварц. — Но понякога все пак преставаме да вярваме в обичайната техника и смятаме, че трябва да опитаме нова. Хелен бе пожелала да пътувам заедно с нея през границата. Не бях го направил и щях да бъда загубен, ако нейният ум не ме спаси — затова помислих, че този път трябва да я послушам и да направя онова, което тя бе искала.

— Направихте ли го?

Шварц кимна.

— Купих си билет първа класа; луксът винаги вдъхва доверие. Едва когато влакът тръгна, аз се сетих за парите, които носех у себе си. Да ги укрива някъде из купето бе невъзможно — не бях сам. Освен мен имаше и един мъж, много бледен и неспокоен. Опитах тоалетните: и двете бяха заети. Междувременно влакът стигна границата. Инстинктът ми ме тласна към вагон-ресторанта. Седнах там, поръчах бутилка скъпо вино и менюто.

— Господинът има ли багаж? — запита ме келнерът.

— Да. В съседния вагон първа класа.

— Тогава господинът не желае ли да свърши първо с митничарите? Ще запазя мястото.

— Може да продължи дълго. Донесете ми най-добре яденето. Гладен съм. И бих искал да предплатя, за да не помислите после, че ще избягам.

Надеждата ми да бъда прескочен от граничаря не се сбъдна. Тъкмо келнерът поставяше виното и супата на масата, когато преминаха двамина в униформи. Междувременно бях бутнал парите, които носех у себе си, под филцовата подложка на покривката за хранене, а писмото на Хелен — в паспорта си.

— Паспорт — каза рязко първият чиновник. — Дадох му паспорта си.

— Без багаж? — запита той, преди да го отвори.

— Само една ръчна чанта, в съседния вагон първа класа.

— Трябва да го отворите — каза вторият.

Станах.

— Запазете ми мястото — казах аз на келнера.

— Естествено! Нали господинът предплати.

Първият митнически чиновник ме погледна.

— Вие сте предплатили?

— Да. Иначе не бих могъл да си позволя яденето и пиенето.

Оттатък границата това ще струва валута, а нямам.

Изведнъж чиновникът се разсмя.

— Не е лоша идея! — каза той. — Смешно, че малцина се сецат за това. Вървете напред. Трябва да прегледам вагона.

— А паспортът ми?

— Ще ви намерим къде сте.

Отидох във вагона си. Моят спътник бе там, още по-неспокоен от преди. Той се потеше, търкаше си ръцете и лицето с мокра носна кърпа. Аз втренчих очи в гарата и отворих прозореца. Безполезно бе да скачам, ако ме хванат; беше невъзможно да се изплъзна — ала отвореният прозорец действуваше успокояващо донякъде.

Вторият чиновник застана на вратата.

— Багажа ви!

Свалих куфара си и го отворих. Той погледна, а после претърси куфарите на моя спътник.

— Добре — заяви той и козирува.

— А моят паспорт? — попитах аз.

— В колегата ми е.

В същата минута дойде колегата. Беше друг, не предишният — есесовец в униформа, тънък, с очила и високи ботуши. Шварц се усмихна.

— Както обичат немците ботуши!

— Трябват им — отговорих аз. — Толкова кал газят.

Шварц изпразни чашата. През нощта бе пил малко. Погледнах часовника: беше три и половина. Шварц ме видя.

— Няма да продължи много — каза той. — Ще имате достатъчно време за парахода и за всичко останало. Това, което сега имам да ви разкажа, е период на щастие. А за щастieto не може да се разказва много.

— Как пробихте? — попитах аз.

— Нацистът бе прочел писмото на Хелен. Той ми върна паспорта и попита дали имам в Швейцария познати. Кимнах.

— Кой?

— Господата Амер и Ротенберг.

Това бяха имена на двама нацисти, които работеха в Швейцария. Всеки емигрант, който бе живял в Швейцария, ги познаваше и мразеше.

— Друг някой?

— Нашите представители в Берн. Не е нужно да ги изреждам всичките, нали?

Той отдаде чест.

— Много щастие! Хайл Хитлер!

Спътникът ми обаче нямаше щастие. Трябваше да покаже всички документи и бе подложен на кръстосан разпит. Потеше се и заекваше. Не можах да издържа гледката.

— Мога ли да се върна във вагон-ресторанта? — попитах.

— Естествено — отвърна нацистът. — Добър апетит!

Вагон-ресторантът се оказа пълен. Цял рояк американци бе окупирали моята маса.

— Къде е мястото ми? — попитах келнера.

Той вдигна рамене.

— Не успях да го запазя. Какво може да се направи срещу тези американци. Не разбират нито дума немски и сядат, където пожелаят! Заемете мястото отсреща. Масата си е маса, не е ли така? Вече съм пренесъл виното ви.

Не знаех какво да сторя. Едно семейство безгрижно беше окупирали четирите места на моята маса. Там, където се намираха парите ми, сега седеше едно много красиво шестнадесетгодишно момиче с камера. Ако бях настоял да си получа мястото, щях да привлека вниманието. Още бяхме на немска земя.

Докато стоях така нерешително, келнерът каза:

— Защо на първо време господинът не заеме мястото отсреща, а после, когато това тук се освободи, да се премести? Американците ядат бързо — сандвичи и оранжада. Мога да сервирам на господина цялата поръчка после.

— Добре.

Седнах тъй, че да мога да наблюдавам парите си. Странно нещо е човекът — минута преди това на драго сърце бих се отказал от всичките пари само за да пробия, сега обаче седях и знаех само, че желая да си ги получа обратно, в Швейцария естествено, дори да се наложеше да атакувам американското семейство. Тогава видях как отвън поведоха малкия, потящ се човек и изпитах чувство на дълбоко, неосъзнато, скрепено с лицемерно съжаление задоволство, че не бях аз — известен подкуп на съдбата с евтино състрадание. Намирах се за отворителен, но не можех и не желяех да сторя нищо против това. Искях да се спася и да си получа парите. Не заради самите пари, а защото бяха сигурност, бяха Хелен, бяха месеците от бъдещето — и въпреки това заради парите, заради собствената ми кожа и моето собствено егоистично щастие. Никога не можем да се откъснем от това. Но онзи, когото не съумяваме да контролираме у себе си, би трябвало да изостави позата...

— Господин Шварц — прекъснах го аз. — Как стигнахте до парите, си?

— Имате право — отвърна той. — И тук е мястото на тази безразсъдна тирада. Във вагон-ресторанта влязоха швейцарските митничари, а американското семейство имаше не само ръчен багаж, но и куфари във фургона. Трябваше да излязат. Децата отидоха с тях. Бяха се нахранили. Разтребиха масата. Аз се преместих, поставих ръката си върху покривката и усетих тясното възвишение.

— Наред ли е всичко с митничарите? — попита келнерът, докато ми пренасяше бутилката.

— Разбира се — отвърнах аз. — Донесете ми сега скарата. В Швейцария ли сме вече?

— Не още — обясни той. — Като тръгнем.

Той си отиде, а аз чаках влака да потегли. Бе последното, бясно нетърпение, което навярно ви е познато. Взирах се през прозореца към хората на перона; едно джудже в смокинг с твърде къси панталони се опитваше с все сила да продава от една подвижна никелирана лавка вино и шоколад. После видях потящия се човек от моето купе да се връща. Бе сам и тичаше към вагона си.

— Добра глътка имате — каза келнерът до мен.

— Какво?

— Искам да кажа, че господинът пие виното, сякаш гаси пожар.

Погледнах бутилката. Беше почти празна. Бях я изпил, без да усетя. В този миг вагон-ресторантът подскочи. Бутилката се залюля и падна. Улових я в ръка. Влакът потегли.

— Донесете ми още една — казах аз. Келнерът изчезна.

Измъкнах парите под покривката и ги прибрах. Веднага след това се върнаха американците. Те седнаха на масата, на която бях седял преди, и поръчаха кафе. Момичето се залови да фотографира местността. Намерих, че имаше право — беше най-красивата местност на света.

Дойде келнерът с бутилката.

— Сега сме в Швейцария.

Платих бутилката и му дадох добър бакшиш.

— Задръжте виното — казах аз. — Повече не ми е нужно. Искан да празнувам нещо, обаче сега забелязвам, че дори първата бутилка ми е била много.

— Вие пихте почти на гладно, господине — обясни ми той.

— От това е. — Станах.

— Може би господинът има рожден ден? — попита келнерът.

— Юбилей — казах аз. — Златен юбилей.

Малкият човек в купето седя мълчалив няколко минути. Вече не се потеше, но виждаше се, че костюмът и бельото му са влажни. После запита:

— В Швейцария ли сме?

— Да — отвърнах аз.

Той пак млъкна и се загледа през прозореца. Минахме край гара с швейцарско име. Един швейцарски началник-гара махаше с ръка, а до багажа, който разтоварваха, стояха двама швейцарски полицаи и си приказваха. От един павилион можеше да се купят швейцарски шоколад и швейцарски наденички. Човекът се надвеси от прозореца и купи швейцарски вестник.

— Това тук Швейцария ли е? — запита той момчето.

— Да. Какво друго. Десет рапи.

— Какво?

— Десет рапи! Десет стотинки! За вестника!

Човекът плати, сякаш беше изтеглил голямата печалба. Промяната в парите, изглежда; най-после го беше убедила. На мен не

бе повярвал. Той разгъна вестника, погледна и го остави настрана. Мина известно време, докато чух какво говореше. Бях толкова замаян от новата си свобода, че сякаш колелата на влака тракаха в главата ми. Едва след като видях да движи устните си, разбрах, че говореше.

— Най-после извън — каза той и ме погледна втренчено, — извън вашата проклета страна, господин нацисте! От страната, която превърнахте в казарма и в концентрационен лагер, свини такива! В Швейцария, в една свободна страна, където вашите заповеди не минават! Най-сетне можем да отворим устата си, без да получим ритник в зъбите! Какво направихте от Германия, вие, разбойници, убийци и палачи?

В ъглите на устата му се появиха малки мехури. Гледаше ме той втренчено, както някоя истерична жена би гледала крастава жаба. Считаше ме за нацист и по това, което бе чул, имаше право.

Слушах го, обладан от дълбокото спокойствие, че съм спасен.

— Вие сте смел човек — казах после аз. — Аз съм най-малкото двадесет фута по-тежък и петнадесет сантиметра по-висок от вас. Но изприказвайте се, това облекчава.

— Гаврите се! — викна той още по-разярено. — Искате и да се погаврите с мен, така ли? Обаче край! Край завинаги! Какво направихте с родителите ми? Какво ви стори бедният ми стар баща? А сега? Сега искате да подпалите света!

— Смятате ли, че ще има война? — попитах.

— Продължавайте да се гаврите! Сякаш не го знаете! Какво друго ви остава с вашия хилядолетен райх и вашето позорно въоръжаване? Професионални убийци и престъпници! Ако не докарате война, измамното ви благосъстояние ще рухне, и вие с него!

— Така смятам и аз — казах аз и почувствувах топлото слънце на късния следобед като милувка по лицето си. — А ако Германия спечели?

Човекът с влажния костюм втренчено ме погледна и преглътна.

— Ако вие спечелите, значи вече няма бог — с усилие отвърна той.

— И аз така смятам. — Станах.

— Не ме докосвайте! — съскаше той. — Ще бъдете арестуван! Ще дръпна спирачката! Ще ви предам на властта! Вие и без друго

трябва да бъдете предаден на властта! Шпионин такъв! Чух какво говорехте!

Само това липсваше, помислих аз.

— Швейцария е свободна страна. В нея не арестуват веднага по един донос. Изглежда, че добре са ви обучили оттатък!

Взех куфара си и потърсих друго купе. Не исках да разсейвам заблудата на истеричния човек, но не исках и да седя насреща му. Омразата е киселина, която разяжда душата — без значение дали мразим, или сме мразени. Бях го научил от моето странствуване.

Така пристигнах в Цюрих.

[1] Внезапна поява на умиротворяващото божество в гръцкия театър и през барока (лат.). Б. пр. ↑

IX

Музиката прекъсна за миг. От дансинга се чуваше възбуден говор. Веднага след това оркестърът поде още по-силно и някаква жена в яркожълта рокля и украшение от фалшиви диаманти в косата запя. Неизбежното бе станало: член на немската нацистка партия се бе сблъскал в танца с едного от английската партия. Всеки обвиняваше другия в преднамереност. Импресариото и двама келнери поеха ролята на общество на народите и умиротворяваха, без някой да ги чуе. Оркестърът излезе по-умен: смени ритъма. Засвири танго вместо фокстрот и дипломатите или трябваше да стоят и да станат за смях, или да продължат да танцуват. Германецът, изглежда, не знаеше танго, а англичанинът танцуваше на място, подавайки ритъма. И тъй като веднага след това двамата бяха изместени от други двойки, изчезна причината за спора. С гневни погледи те се запътиха към масите си.

— Дуел — с презрение каза Шварц. — Защо господата не се дуелират?

— Вие пристигнахте в Цюрих — напомних аз.

Той леко се усмихна.

— Искате ли да се махнем оттук?

— Къде?

— Навярно има още обикновени кръчми, които са отворени цяла нощ. Тази тук е гроб, в който се танцува и се играе на война.

Той плати и попита келнера за някой друг локал. Човекът написа адреса на едно листче, което откъсна от бележника си, и ни обясни посоката, в която трябваше да вървим.

На вратата ни посрещна разкошна нощ. Още имаше звезди, ала на хоризонта морето и утрото вече лежах в първа, синя прегръдка; небето беше по-високо, а мирисът на сол и цветя — по-силен от преди. Денят щеше да е ясен. Денем Лисабон излъчва нещо наивно театрално, което омагьосва и пленява, ала нощем той е град-приказка, който с всичките си светлини слиза на талази към морето, като

празнично накичена жена, която се навежда към тъмнокожия си любим.

Известно време стояхме мълчаливи.

— Така сме си представяли някога живота, нали? — каза накрая тъжно Шварц. — Хиляди светлини и улици, които водят към безкрайността...

Не отговорих. За мен животът беше параходът в Тежу, а той не водеше към безкрайността — той водеше към Америка. Бях се наситил на приключения; времето ни бе обсипало с тях като с развалени яйца. Най-голямото приключение беше един валиден паспорт, виза и билет. За странника ежедневието отдавна се бе превърнало против волята му във фантазмагория, а приключението — в мъка.

— По онова време Цюрих ми се видя така, както ви се вижда този град сега — каза Шварц. — Там започна онова, което смятах че съм загубил.

Известно ви е, че времето е слаба настойка на смъртта, която ни се дава бавно, като невинна отрова. В началото тя ни оживява и дори ни кара да мислим, че сме едва ли не безсмъртни — ала когато капка по капка, ден след ден се засилва, тя се превръща в киселина, която мъти кръвта ни и я разяжда. Дори ако с годините, които ни остават, пожелаем да откупим младостта, не бихме могли — киселината на времето ни е променила, химическото съединение не е вече същото, би трябвало да стане чудо и чудото стана. Той се спря и втренчи очи в блещукация град.

— Бих искал тази нощ да остане в спомена ми най-щастливата в моя живот — прошепна той. — Тя е най-ужасната. Не вярвате ли, че споменът може да постигне това? Трябва да може! Докато го изживяваме, чудото никога не е свършено, споменът го прави такова, а нали когато е мъртво, щастието вече не може да се промени и да се превърне в разочарование. То си остава свършено. Ако бих могъл да го възкреса още веднъж — не трябва ли тогава да остане така, както го виждам? Не трябва ли да е тук, докато и аз съм тук?

Той приличаше на лунатик, застанал на стълбите пред напирашното утро — окаяна, забравена фигура от нощта; изведнъж страшно ми дожаля за него.

— Така е — предпазливо казах аз. — Как можем да знаем дали наистина сме щастливи и до каква степен, додето не узнаем какво

остава и как остава?

— След като всеки миг знаем, че не можем да го задържим, а не се и опитваме — прошепна Шварц. — Ако не го задържаме и не посягаме към него с груби ръце, няма ли то да остане зад очите ни? И няма ли да продължи да живее там, додето гледат очите?

Той продължаваше да гледа надолу към града, където чакаха един чамов ковчег и един параход в пристанището. За миг лицето му сякаш се разпадна на части — дотолкова бе обезобразено от израза на мъртва болка; после започна да се движи, устата не бе вече черен трап, а очите — два камъка.

Продължихме надолу към пристанището.

— Господине — след известно време каза той. — Кой сме ние? Кой сте вие, кой съм аз, кои са другите и кои са тези, които вече не съществуват? Кое е вярното — огледалният образ или този, който стои пред огледалото? Живият човек или споменът, лишеният от болка образ? Дали сме се слели ние сега, мъртвата и аз, дали едва сега тя е изцяло моя, в тази печална алхимия, в която ми отговаря само ако аз искам и както аз искам, угаснала и съществуваща само в слабото фосфоресциране тук под черепа ми? Или пък не само съм я загубил, а сега още веднъж я загубвам чрез бавно угасващия спомен, с всяка секунда все повече? Трябва да я задържа, господине, не разбирате ли? — Той се удари по челото.

Стигнахме до една улица, която се спускаше на стъпала надолу по хълма. Изглежда, предния ден тук е бил чествуван някакъв празник. Между къщите по железни пръчки висяха гирлянди, които вехнеха и миришеха на гробище; бяха прокарани и кабели с електрически крушки и големи лампи във форма на лалета между тях. Високо на разстояние от около двайсетина метра се полюшваха петоъгълни звезди от малки електрически крушки. Вероятно всичко това е било нагла-сено за някоя процесия или за едно от многото религиозни тържества. Сега то стоеше безлюдно и похабено в начеващата утрин и само на едно място, долу, нещо с контактите, изглежда, не е било в ред — там още гореше една звезда със странно острата бледа светлина на всички лампи рано привечер и сутрин.

— Това е мястото — каза Шварц и отвори вратата на една кръчма, в която още светеше. Посрещна ни изпечен от слънцето як

мъж. Посочи ни една маса. В схлупеното помещение имаше няколко бурета, а на една от другите маси седяха мъж и жена. Съдържателят имаше само вино и студена печена риба.

— Познавате ли Цюрих? — запита ме Шварц.

— Да. Полицията ме е улавяла четири пъти в Швейцария. Там затворите са добри. Много по-добри, отколкото във Франция. Особено през зимата. За съжаление държат само по четиринадесет дни, когато искат да имат спокойствие. После изселват и кадрилът край границата започва отначало.

— Решението ми открито да се прехвърля през границата бе освободило духа ми — каза Шварц. — Внезапно престанах да се страхувам. Полицаят на улицата не караше вече сърцето ми да спира; той все още ме стряскаше, но слабо, колкото да осъзная по-силно свободата си в следния миг.

Кимнах.

— Повишеният жизнен импулс по време на опасност. Отлично, но само докато опасността раздвижва хоризонта.

— Така ли мислите? — Шварц ме погледна странно. — Той стига много по-далеч. Стига до онова, което наричаме смърт, та и отвъд. Кажете къде остава загубата, щом можем да задържим чувството? Нима един град престава да съществува, след като го напуснем? Не би ли съществувал той, дори и разрушен? Та кой ли знае какво е смъртта? Не минава ли бавно някакъв лъч поменящите ни се лица? И дали преди да се родим, не сме имали едно лице, предшествуващо всички останали, онова, което трябва да остане след другите, преходните?

Една котка се промъкваше под столовете. Подхвърлих ѝ парче риба. Тя вдигна опашка и се отдалечи.

— Вие се срещнахте с жена си в Цюрих, така ли? — предпазливо запитах аз.

— Срещнахме се в хотела. Притеснението, изчакването, които бях усетил в Оснабрюк, стратегията на болката и на обидата изчезнаха и не се появиха повече. Намерих една жена, която не познавах, която обичах, с която изглеждах свързан чрез девет години безмълвно минало, ала която вече не чувствуваше ограниченията, нито властта на тона минало. Изглежда, че отровата на времето се бе изпарила и от Хелен, щом бе прекрачила границата. Сега вече не ние принадлежахме на миналото; а то на нас; вместо гнетящата картина на годините,

каквато в същност е, то бе станало огледало, отразяващо единствено нас, без всякаква, зависимост от него. Решението да се изскубнем и самата постъпка ни разграничи така категорично от всичко пре-, че невъзможното стана действителност — един нов жизнен импулс, без грапавините на стария.

Шварц ме погледна и отново се мерна странният израз по лицето му.

— Така и остана. Хелен бе тази, която го поддържаше. Аз не можех, особено към края. Но това, че тя го правеше, бе достатъчно, нали, а то бе основното, не мислите ли? Само че сега и аз трябва да го правя, затова говоря с вас! Затова!

— Останахте ли в Цюрих? — попитах аз.

— Една седмица — продължи Шварц с предишния тон. — Заживяхме в този град, в единствената страна на Европа, където светът още не изглеждаше разклатен. Пари имахме за няколко месеца, а Хелен бе взела със себе си бижута, които можехме да продадем. Оставаха ни и рисунките на мъртвия Шварц във Франция.

Лятото на 1939! Сякаш бог още веднъж искаше да покаже що е мир и какво щеше да изгуби светът. Дните преливаха от спокойствието на това лято; когато по-късно напуснахме Цюрих, за да идем на юг, в Лаго Маджоре, те станаха недействителни.

Хелен получи писма и подкани от семейството си. Тя не беше оставила други данни, освен че е трябвало да замине пак за Швейцария при своя лекар. При отличната адресна служба в Швейцария за семейството и бе лесно да я открие. Обсипаха я с въпроси и упреци. Още можеше да се върне. Трябваше да решим.

Живеехме в един и същ хотел, но не заедно. Бяхме женени, но с различни имена в паспортите и понеже документът побеждава, не можехме да живеем истински заедно. Беше странно състояние, ала то подсилваше чувството, че за нас времето още веднъж се е върнало назад. Според единия закон бяхме мъж и жена — според другия не бяхме. Новата обстановка, дългата раздяла и преди всичко тъй различната, откак пристигна тук, Хелен — всичко това ни потопи в една ефимерна недействителност и в същото време в една сияеща и необвързваща действителност, над която още витаеше последната разсейваща се мъгла на една мечта, за която вече не си спомняхме. Тогава още не знаех на какво се дължи — приех го като неочакван

подарък, сякаш ми разрешиха да повтора откъс от лошо изживян живот и да го превърна в пълнокръвен. От къртица, която се провираше без паспорт под границите, станах птица, която не познаваше граници.

Една сутрин, когато исках да взема Хелен, намерих при нея някакъв господин Краузе, представен ми от нея като човек от немското консулство. Когато влязох, тя ми заговори на френски и ме нарече господин Леноар. Краузе не я разбра и на лош френски език ме запита дали не съм сина на прочутия художник.

Хелен се засмя.

— Господин Леноар е от Женева — обясни тя. — Но говори и немски. Само голямото възхищение го свързва с Реноар.

— Вие навярно обичате импресионистични платна? — запита ме Краузе.

— Той самият има сбирка — каза Хелен.

— Имам няколко рисунки — отвърнах аз. Да назова наследството на мъртвия Шварц сбирка ми се стори една от новите лудории на Хелен. Но тъй като една от нейните лудории ме бе спасила от концентрационен лагер, влязох в играта.

— Познавате ли сбирката на Оскар Райнхард във Винтертур? — любезно ме запита Краузе.

Кимнах.

— Райнхард има един Ван Гог, за който бих дал един месец от живота си.

— Кой месец? — попита Хелен.

— Кой Ван Гог? — попита Краузе.

— „Градината в лудницата“.

Краузе се усмихна:

— Великолепна картина.

Той заговори за други картини и понеже засегна и Лувъра, аз можах да взема участие благодарение на школовката от мъртвия Шварц. Сега схванах и тактиката на Хелен; тя искаше да предотврати разпознаването ми като неин съпруг или като емигрант. Немските консулства не бяха безразлични към оплаквания пред чуждата полиция. Усетих, че Краузе се опитва да открие в какви отношения съм с Хелен. Преди още да успее да попита, тя го бе отгатнала и сега ми

измисли една жена — Люсиен — и две деца, от които по-голямата дъщеря свиреше забележително на пиано.

Очите ла Краузе ловко се местеха от единия към другия. Той използва разговора и сърдечно предложи нова среща — може би на един обяд в някой от малките рибни ресторанти на езерото, — толкова рядко се срещат хора, които наистина да разбират нещо от картини.

Аз също така сърдечно се съгласих, когато отново дойда в Швейцария. Това ще бъде след около четири до шест седмици. Той се изненада; смятал, че живея в Женева. Обясних му, че съм от Женева, но живея в Белфор. Белфор се намира във Франция; там не можеше тъй лесно да ме проследи. На сбогуване той не спести и последния въпрос от този разпит — къде сме се срещнали Хелен и аз; толкова рядко било да се намерят симпатични хора.

Хелен ме погледна.

— При лекаря, господин Краузе. Често пъти болните са по-симпатични от... — тя злорадо му се усмихна — парвенютата здравеняци, които дори в мозъка си имат мускули вместо нерви.

Краузе прие този изстрел с изражение на жрец.

— Разбирам, уважаема госпожо.

— Реноар не принадлежи ли вече към изроденото изкуство у вас? — попитах аз, за да не остана по-назад от Хелен. — За Ван Гог — сигурно.

— Не и за нас ценителите — отвърна Краузе със същото изражение на жрец и се плъзна през вратата.

— Какво искаше? — попитах Хелен.

— Да шпионира. Исках да те предупредя да не идваш, но ти беше тръгнал вече. Брат ми го е пратил. Как мразя всичко това!

Гестапо бе пуснало призрачните си пипала през границата, за да ни напомни, че още не се бяхме измъкнали. Краузе бе казал на Хелен да мине в консулството. Нищо важно, но трябвало да се сложи нов печат на паспортите. Нещо като разрешение за излизане зад граница. Пропуснали да го направят.

— Казва, че биде ново нареждане — обясни Хелен.

— Лъже — отвърнах аз. — Щях да го знам. Емигрантите веднага научават такива неща. Ако отидеш, възможно е да ти отнемат паспорта.

— Тогава ще бъда емигрант като теб?

— Да. Ако не се завърнеш.

— Ще остана — каза тя. — Няма да отида в консулството и няма да се завърна.

По-рано никога не бяхме говорили за това. То бе решението. Не отговорих. Само погледнах Хелен; видях зад нея небето, дърветата в градината и една тясна, искряща ивица от езерото. Лицето ѝ тъмнееше пред многото светлина.

— Ти не си отговорен за това — нетърпеливо каза тя. — Ти не си ме увещавал и това няма нищо общо с теб. Дори и да не беше ти тук, никога нямаше да се завърна. Достатъчно ли е това?

— Да — казах аз изненадан и малко засрамен. — Но не това си мислех.

— Знам, Йозеф. Тогава нека повече да не го споменаваме. Никога вече.

— Краузе ще се върне — казах аз. — Или някой друг.

Тя кимна.

— Те могат да издирят кой си и да ти създадат не-приятности. Нека заминем на юг.

— В Италия няма да можем. Гестапото се е сдушило с полицията на Мусолини.

— Няма ли друг юг?

— Има. Тесин в Швейцария. Лекарно и Лугано.

Заминахме следобед. Пет часа по-късно ние седяхме на площада в Аскона пред швейцарския хотел в един свят, отдалечен не пет, а петдесет часа от Цюрих. Пейзажът беше италиански, селището — пълно с туристи и сякаш никой не мислеше за друго, освен да плува, да се припича на слънце и бързо да заграби от живота още толкова, колкото бе възможно.

— Странно бе настроението в Европа през онези месеци, помните ли? — попита Шварц.

— Да — отвърнах аз. — Надявах се на чудеса. Втори Мюнхен. И трети. И тъй нататък.

— Раздвоението между надежда и отчаяние. Времето запря дъх. Сякаш нищо друго не хвърляше сянка под прозрачната и недействителна сянка на голямата заплаха. Сякаш една огромна

средновековна комета стоеше на сияйния небосвод редом до слънцето. Цареше пълна волност и всичко бе възможно.

— Кога отидохте във Франция? — попитах аз.

Шварц кимна.

— Имате право. Другото бе само временно. Франция е неспокойното отечество на безотечествениците. Всички пътища водят неизменно към нея. След една седмица Хелен получи писмо от господин Краузе. Да идела незабавно в консулството в Цюрих или в Лугано. Било важно.

Трябваше да напуснем. Швейцария беше твърде малка и твърде добре организирана. Винаги щяха да ни откриват. А мен, с фалшивия паспорт, можеха внезапно да проверят и изселят.

Заминахме за Лугано, но за виза отидохме не в немското, а във френското консулство. Очаквах трудности, но мина гладко. Получихме туристическа виза за една година. Бях разчитал най-много на три месеца.

— Кога ще заминем? — попита Хелен.

— Утре.

Последната вечер се хранихме в градината на хотела при пощата в Ронко, едно село, което виси като лястовиче гнездо високо над езерото в планините. Между дърветата блуждаеха светлинки, котки се прехвърляха през зидовете, а от терасите под градината се носеше миризмата на рози и див жасмин. Езерото с островите, където в римско време се издигал храм на Венера, лежеше неподвижно, планините наоколо се открояваха кобалтовосини на светлото небе, а ние ядахме спагети и шпиковано месо „Пиката“, а към тях местното вино „Нострано“. Бе почти непоносимо сладостна и тъжна вечер.

— Жалко, че трябва да тръгваме — каза Хелен, — с удоволствие бих останала тук едно лято.

— Често ще го повтаряш.

— Какво по-хубаво от това? Достатъчно често съм повтаряла обратното.

— Кое е то?

— Жалко, че трябва да остана тук.

Взех ръката ѝ. Кожата ѝ беше много загоряла, на слънцето му стигаха и два дни за това, а така очите ѝ изглеждаха по-светли.

— Обичам те много — казах аз. — Обичам теб и този миг, и лятото, което ще отmine, и този пейзаж, и раздялата, и за първи път през живота си самия мен, защото целият съм твое огледало, отразявам те и така двойно те притежавам. Благословена да е тази вечер и този час!

— Благословено да е всичко! Да прием по този случай. И бъди благословен, защото най-после се осмеляваш да кажеш нещо, от което друг път би се изчервил.

— Аз още се изчервявам — отговорих аз. — Ала вътрешно и без срам. Дай ми малко време. Трябва да привикна. И гъсеницата дори има нужда от това, когато, живяла в тъмнина, излиза на светло и открива, че има крила. Колко щастливи са хората тук! И как мирише дивият жасмин! Келнерката казва, че тук имало цели гори от него.

Изпихме виното си и тръгнахме по тесните улици към стария път, към Аскона, високо по хребета на планината. Гробището на Ронко, препълнено с цветя и кръстове, виснеше над пътя. Югът е изкусител, той заличава мислите и издига фантазията до кралица. Сред тия палми и олеандри тя се нуждае от съвсем малко помощ; по-малко, отколкото сред войнишките ботуши и в казармите. Като голямо, шумящо знаме небето се полюшваше над нас с все повече звезди, сякаш бе флаг на една растяща с всяка минута Америка на вселената. Площадът на Аскона с кафенетата си блещукаше далеч навътре в езерото, а вятърът подухваше хлад от долината.

Пристигнахме до къщата, която бяхме наели. Намираше се на езерото и беше с две спални; изглежда, че за морала тук това бе достатъчно.

— Какви средства още ни остават? — попита Хелен.

— Ако сме разумни — за една година, а може би и половина отгоре.

— Ами ако живеем неразумно?

— За това лято.

— Нека живеем неразумно — каза тя.

— Лятото е кратко.

— Да — изведнъж буйно отвърна тя. — Лятото е кратко и животът е кратък, ала какво го прави кратък? Това, дете ние знаем, че е кратък. Котките навън знаят ли, че животът е кратък? Знае ли го

птицата? Пеперудата? Те го мислят за вечен. Никой не им го е казал!
Защо са ни го казали на нас.

— Има много отговори.

— Дай един.

Стояхме в тъмната стая. Вратите и прозорците бяха отворени.

— Единият е, че животът би бил непоносим, ако е вечен.

— Смяташ, че би бил скучен? Като вечния живот на бога? Това не е вярно. Дай друг.

— Че има повече нещастие, отколкото щастие. Милосърдие е, че не продължава вечно.

Хелен замълча за миг.

— Всичко това не е вярно — каза после тя. — А ние го казваме само защото знаем, че няма да пребъдем и че нищо не можем да задържим, а в това няма никакво милосърдие. Измисляме си го. Измисляме го, за да се надяваме.

— И не вярваме ли в него въпреки това? — попитах аз.

— Аз не вярвам.

— И в надеждата.

— В нищо. Всеки идва по реда си. — Тя буйно запокити дрехите си на леглото. — Всеки. Също и затворникът заедно с надеждата, па макар и веднъж да се е изплъзнал. Ще му дойде редът следващия път!

— Та нали той на това се надява. Само на това.

— Да. Това е всичко, на което сме способни. Също както светът и войната. Надява се за следващия път. Ала никой не може да я възпре.

— Войната може — отговорих аз. — Смъртта не.

— Не се смей! — извика тя.

Приблжих се към нея. Тя отстъпи през вратата навън.

— Какво ти става, Хелен — запитах я изненадан аз. Навън бе по-светло отколкото в стаята и видях, че лицето ѝ бе обляно в сълзи. Тя не отговори. Не питах повече.

— Пияна съм — най-после каза тя. — Не виждаш ли?

— Не.

— Пих прекалено много.

— Прекалено малко. Тук има още една бутилка. — Поставих я върху каменната маса на поляната зад къщата и влязох в стаята да взема чаши. Когато се върнах, видях Хелен да върви през ливадата надолу към езерото. Не я последвах веднага. Напълних догоре чашите;

виното изглеждаше черно в бледия отблясък между небе и езеро. После се спуснах бавно през ливадата към палмите и олеандрите, по брега. Ненадейно се разтревожих за Хелен и облекчено въздъхнах, когато я видях. Стоеше до водата в странно пасивна, наведена стойка, сякаш очакваше нещо, някакъв повик или нещо, което щеше да изплува пред нея. Притихнах; не за да я наблюдавам, а за да не я изплаша. След малко тя въздъхна и се изправи. После влезе във водата.

След като видях, че заплува, върнах се и взех една кърпа и хавлията ѝ. Поле седнах на един гранитен блок и зачаках. Виждах главата ѝ с вързаната нагоре коса, съвсем малка във водното ширине. Мислех си, че е всичко, което притежавам, и ми се прииска да я извикам обратно. Същевременно обаче имах чувството, че тя трябва да се пребори с нещо, което не познава, и че в този момент го прави — водата бе за нея съдба и въпрос, и отговор и тя сама трябваше да устои. Така е с всеки. Малкото, което другият е в състояние да допринесе, е да бъде там, за да даде може би малко топлина.

Хелен описа дъга навътре, после се обърна и заплува в права линия точно срещу мен. Щастлив бях да я гледам как приближава — тъмната глава, откrojена на виолетовото езеро, докато накрая, стройна и ефирна, тя се откrojи над водата и бързо тръгна към мен.

— Студено е. И зловещо. Прислужницата разправя, че на дъното под скалите живее огромен октопод.

— Най-големите риби в това езеро са стари щуки — казах аз и я обвих в кърпата. — Тук няма октоподи. Има само в Германия, от тридесет и трета година. Нощем всяка вода е зловеща.

— Щом като можем да мислим, че има октоподи, трябва и да има — обясни Хелен. — Не можем да мислим за нещо, което не съществува.

— Това би било едно просто потвърждение на бога.

— Не вярваш ли?

— Тази нощ вярвам във всичко.

Тя се облегна на мен. Пуснах мократа кърпа и ѝ дадох хавлията.

— Вярваш ли, че се прераждаме? — попита тя.

— Да — без колебание отвърнах аз.

Тя въздъхна.

— Слава богу! Не бих могла да споря сега и за това. Уморена съм и замръзнала. Забравяме, че това е планинско езеро.

Освен виното бях взел от хотела при пощата една бутилка грапа — бистра ракия от гроздови джибри, подобна на „Марк“ във Франция. Тя е ароматична, силна и добра за такива мигове. Донесох я и й налях; пълна чаша. Тя бавно я изпи.

— Не ми се тръгва оттук — каза Хелен.

— Утре ще си го забравила вече — отвърнах аз. — Ще заминем за Париж. Никога не си била там. Това е най-красивият град на света.

— Най-красивият град на света е този, в който сме щастливи. Банално ли звучи?

Засмях се.

— По дяволите изисканият стил! Малко са дори баналностите, които имаме! Особено пък такива. Искаш ли още една грапа.

Тя кимна, а аз донесох чаша и за себе си. Седяхме край каменната маса на поляната, докато на Хелен ѝ се приспа. Сложих я да легне. Тя заспа до мен. През отворената врата виждах ливадата, която стана леко синя, после сребриста. След един час Хелен се събуди и отиде в кухнята за вода. Върна се с едно писмо, което беше пристигнало, докато сме били в Ронко. Трябва да е било в стаята ѝ.

— От Мартенс — каза тя.

Прочете го и го остави.

— Знае ли той, че си тук?

Тя кимна.

— Той е обяснил на семейството ми, че ме е посъветвал да отида отново в Швейцария на преглед и че трябва да остана няколко седмици.

— Била ли си при него на преглед?

— От време на време.

— За какво?

— Нищо особено — каза тя и сложи писмото в ръчната си чанта. Не ми даде да го прочета.

— В същност откъде ти е този белег? — попитах аз.

Тънка, бяла линия пресичаше корема ѝ. Бях я забелязал и преди, но сега изпъкваше повече на тъмната кожа.

— Малка операция. Нищо особено.

— Каква операция?

— За каквато не се говори. Понякога жените страдат от такива неща.

Тя угаси светлината.

— Добре е, че дойде да ме вземеш — пошепна тя. — Не можех повече да издържам. Обичай ме! Обичай ме и не питай. Нищо. Никога.

Х

— Щастие — каза Шварц. — Как се свива то в спомена! Като евтин плат при пране. Само нещастиято натежава. Пристигнахме в Париж и намерихме стаи в един малък хотел на левия бряг на Сена на кея „Ле гран-з-Огюстен“. В хотела нямаше асансьор, стълбите бяха изкорубени и изкривени от годините, а стаите — малки, но с изглед към Сена, към затвора „Ла Консиержри“ и Нотр Дам. Имахме паспорти. Бяхме хора до септември 1939.

Ние бяхме хора до септември и нямаше значение дали паспортите ни са истински или не. Имаше вече значение, когато започна студената война.

— Как си се препитавал, докато беше тук? — попита Хелен няколко дни след пристигането ни през юли. — Разрешиха ли ти да работиш?

— Не, естествено. Нямах право да съществувам. Тогава как можех да получа разрешение за работа?

— А от какво си живял?

— Не знам вече — отвърнах чистосърдечно. — Опитах много професии. Все за кратко. Във Франция не придирват много — често може да се работи нещо нелегално, особено когато е на безценица. Товарил съм и съм разтоварвал сандъци в халите. Бил съм келнер. Търгувал съм с чорапи, вратовръзки и ризи. Давал съм уроци по немски. Понякога съм получавал помощ от комитета за бежанци. Продавал съм каквото ми бе останало. Бил съм шофьор. Писал съм малки статии за швейцарски вестници.

— Не успя ли отново да станеш редактор?

— Не. За това е необходимо разрешение за престой и за работа. Последното ми занимание бе писане на адреси. После дойде Шварц, а с него и апокрифният ми живот.

— Защо апокрифен?

— Защото е подменен, потаен, под закрилата на един мъртвец и на едно чуждо име.

— Бих искала да го наречеш другояче — каза Хелен!

— Можем да го наричаме както си искаме. Той е двойствен, даден на заем или втори живот. По-скоро втори. Така го чувствавам. Ние сме като загубили паметта си корабкрушенци. Те няма за какво да съжالياват — защото споменът е винаги и съжаление, че с времето е трябвало да загубим доброто, което сме имали, без да сме подобрили лошото.

Хелен се засмя.

— Какви сме сега? Мошеници, мъртвъци или духове?

— Легално сме туристи. Разрешават ни да пребиваваме, но не и да работим.

— Добре — каза тя. — Тогава нека да не работим. Да отидем на остров Сен Луи и да седнем на слънцето на една пейка, а след това ще се разходим до „Кафе дьо ла Франс“ и ще хапнем там на открито. Добра ли е програмата?

— Много добра — отговорих аз и така остана. По-вече не потърсих обща работа. Прекарвахме заедно от ранна утрин до ранна утрин и седмици наред не се разделихме.

Времето навън про шумяваше край нас със специални броеве, спешни съобщения и извънредни заседания, ала то не бе в нас. Ние не живеехме в него. То не съществуваше. Какво тогава? Вечността! Когато чувството изпълва всичко, за времето вече няма място. Достигнали сме други брегове, отвъд него. Или не вярвате?

Лицето на Шварц отново доби предишния напрегнат, отчаян израз.

— Или не вярвате? — повтори той.

Бях се уморил и бях изгубил търпение против волята си. Да слушаш за щастието е безинтересно, същото стана и с каприза на Шварц за вечността.

— Не знам — разсеяно отговорих аз. — Може би е щастие или вечност, когато умираме с него; тогава времето вече не може да наложи мярката на календара и трябва да признае чувството. Но ако продължим да живеем, ние сме безсилни да противостоим да се превърнем отново въпреки всичко в един къс време и забрава.

— То не трябва да умира! — внезапно избухна Шварц. — То трябва да се запази, като мраморна скулптура! Не като пясъчна кула, от която всеки изминал ден отнася по частица! Какво става с мъртвите,

които обичаме? Какво става с тях, господине? Не ги ли умъртвяваме всеки път отново? Къде другаде са още те, ако не в нашия спомен? И не се ли превръщаме всички ние в убийци, без да го желаем? Да оставя ли на рендето на времето лицето, което познавам единствено аз? Знам, у мен то неминуемо ще загрубее и ще се преправя, ако не го извадя от себе си, ако не го поставя извън, така че лъжите на мозъка ми, който продължава да живее, да не го обвиват като бръшлян и да не го рушат, докато остане накрая само бръшлян, а то се превърне в тор за времето — този паразит! Знам го! Та нали тъкмо затова трябва да го спася дори от самия мен, от лакомия егоизъм на желанието да живеем, което иска да го разруши и да забрави! Нима не разбирате?

— Разбирам ви, господин Шварц — внимателно отговорих аз. — Именно затова говорите с мен, за да го спасите от самия вас...

Ядосах се, че преди малко му бях отговорил тъй небрежно. Човекът пред мен беше, логически и литературно погледнато, един безумец, един Дон Кихот, който искаше да се бори срещу вятърните мелници на времето — а аз прекалено много тачех страданието, за да поискам да разбера докъде можеше да стигне и защо.

— Ако успея — каза Шварц и млъкна, — ако успея, ще го опазя от себе си. Нали ми вярвате?

— Да, господин Шварц. Споменът не е ковчеже от слонова кост в потънал в прах музей. Той е звяр, който живее, гълта здраво и смила. Той се самоизяжда, както феникът от легендата, за да продължим да живеем и да не загинем чрез него. Това искате да възпрете вие.

— Така е! — Шварц ме погледна с благодарност. — Споменахте, че едва след смъртта ще се вкамени споменът. Аз ще умра.

— Глупости съм приказвал — уморено обясних аз. Мразех подобни разговори. Бях познавал прекалено много невротичи — по време на изгнанието те никнеха като гъби след дъжд.

— Но аз няма да свърша със себе си — каза Шварц и внезапно се усмихна, сякаш знаеше какво мислех. — Сега човешкият живот е твърде ценен за други цели. Ще умра само като Йозеф Шварц. Утре сутрин, когато се сбoguваме, вече няма да го има.

Една мисъл и една безумна надежда ме пронизаха.

— Какво смятате да направите? — попитах аз.

— Да изчезна.

— Като Йозеф Шварц.

— Да.

— Като име?

— Като всичко, което е било в мен Йозеф Шварц. Също и като онова, което съм бил в миналото...

— А какво ще направите с паспорта си?

— Не ми трябва повече.

— Имате ли друг?

Шварц поклати глава.

— Не ми трябва вече паспорт.

— Имате ли в него американска виза?

— Да.

— Искате ли да ми я продадете? — попитах аз, въпреки че нямах пари.

Шварц поклати отрицателно глава.

— Защо не?

— Не мога да я продам — каза Шварц. — Аз самият съм я получил подарък. Но мога да ви я подаря. Утре сутрин. Ще ви послужи ли?

— Боже мой! — задъхан казах аз. — Да ми послужи! Тя би ме спасила. В паспорта си нямам американска виза и не ми е известно как бих се сдобил до утре следобед с подобно нещо.

Шварц меланхолично се усмихна.

— Как всичко се повтаря! Напомняте ми времето, когато седях в стаята на умирация Шварц и мислех само за паспорта, който отново трябваше да ме направи човек. Добре, ще ви дам моя. Ще трябва да смените само фотографията. Възрастта горе-долу ще съвпадне:

— Тридесет и пет — казах аз.

— С една година ще остарееете. Знаете ли някой да борави сръчно с паспорти?

— Познавам тук един човек — отвърнах аз. — Фотография лесно се подменя.

Шварц кимна.

— По-лесно, отколкото една личност. — Известно време той гледа втренчено пред себе си. — Няма ли да е странно, ако сега и вие започнете да обичате картини? Като мъртвия Шварц — а после и като мен?

Почувствувах неволно как леки тръпки ме ползват.

— Паспортът е къс хартия — казах аз. — Не е магия.

— Не е ли? — попита Шварц.

— Магия е все пак, но не в обичайния смисъл — отговорих аз. — Колко време останахте в Париж?

След обещанието на Шварц да ми даде паспорта си ме обзе такава възбуда, че не чух какво ми отговори. Размишлявах само за онова, което можех да сторя, за да получа виза и за Рут. Възможно бе да я представя в консулството като моя сестра. Изглеждаше невероятно, че ще помогне, защото американските консулства бяха много взискателни; ала трябваше да опитам, ако не се случеше второ чудо. После внезапно чух Шварц да говори.

— Внезапно той застана на вратата на стаята ни в Париж. Шест седмици му е струвало, но ни бе намерил. Този път — без да мобилизира чиновник от немското консулство. Бе дошъл сам и стоеше пред нас в малката хотелска стая на стената с гравюри на амур-чета по рисунки от осемнадесети век — Георг Юргенс, командир на хитлеристки щурмов батальон, братът на Хелен — висок, едър, тежък двеста фунта и три пъти по-немец, отколкото в Оснабрюк, въпреки че бе цивилен. Той впери поглед в нас.

— Значи, всичко е било лъжи — каза той. — Така си и мислех, че някъде тук солидно вони!

— Защо се учудвате? — отвърнах аз. — Вони навсякъде, дето стъпите вие. Солидно! Защото пристигате: вие.

Хелен се изсмя.

— Престани да се смееш — изрева Георг.

— Престанете да ревете! — възразих аз. — Или ще накарам да ви изхвърлят.

— Защо не опитате сам?

Поклатих глава.

— Все още ли играете ролята на герой, когато не сте застрашен? Вие сте четиридесет фунта по-тежък от мен. Никой безпристрастен не би ни събрал като партньори. Какво търсите тук?

— Предателю на отечеството, това не е ваша работа. Махайте се навън! Искам да говоря със сестра си!

— Остани тук! — обърна се Хелен към мен. Тя пламтеше от гняв. Стана бавно и взе един мраморен пепелник в ръка. — Още един

подобен израз и това нещо тук ще полети в лицето ти — много спокойно каза тя на Георг. — Не се намираш в Германия.

— За съжаление не още! Обаче само дочакайте — скоро и тук ще стане Германия!

— Тук никога няма да стане Германия — каза Хелен. — Дори и вие, тъпи войскари, да я прегазите по пътя си, тук ще остане Франция. Да спорим ли си дошъл?

— Дошъл съм, за да те прибера у дома. Не знаеш ли какво ще ти се случи, ако войната те изненада тук?

— Нищо особено.

— Ще те пъкнат в някой затвор.

Видях, че за миг Хелен се изненада.

— Възможно е да ни пъкнат в някой лагер — казах аз. — Обаче ще бъде лагер за интернирани, а не концентрационен лагер, както в Германия.

— Какво ли пък знаете и вие! — изръмжа Георг.

— Достатъчно — отвърнах аз. — Бях в един от вашите — чрез посредничеството ви.

— Червей такъв, бяхте на възпитателен лагер — обясни презрително Георг. — Обаче без никаква полза. Дезертирахте, щом ви освободиха.

— Завиждам ви на изразите — казах аз. — Когато някой ви се изплъзне, наричате го дезертър.

— Какво друго? Получихте заповед да не напускате Германия!

Махнах с ръка. Бях имал достатъчно подобни разговори с Георг, преди да има властта заради тях да ме вкара в затвора.

— Георг е бил винаги един идиот — каза Хелен. — Един мускулест тъпак. Бронираният мироглед му е нужен като корсет на дебела жена, за да не се разплуе. Не спори е него. Беснее, защото е слаб.

— Остави това! — обади се Георг по-дружелюбно, отколкото бях очаквал. — Опаковай си багажа, Хелен. Положението е сериозно. Тази вечер се връщаме.

— Сериозно ли е положението?

— Ще има война. Иначе не бих бил тук.

— Ти и в противен случай би бил тук — каза Хелен. — По същия начин, като преди две години в Швейцария, когато не исках да

се върна. Не ти изнася сестрата на такъв верен нацист да не желае да живее в Германия. Тогава успя да ме върнеш Сега оставам тук и не желая да говоря повече за това.

Георг я гледаше втренчено.

— Заради този окаян мерзавец, така ли? Пак ли те е придумал?

Хелен се засмя.

— „Мерзавец“ — колко отдавна не съм го чувала. Наистина, имаш допотопен речник! Не, този „мерзавец“ тук, моят мъж, не ме е придумал. Той дори направи всичко, за да ме отпрати. С по-добри основания от твоите.

— Искам да поговорим насаме — каза Георг.

— Безполезно.

— Ние сме брат и сестра.

— Аз съм омъжена.

— Това не са кръвни връзки — обясни Георг. — Дори един стол не ми предложи — внезапно добави той, по детински обиден. — Биеш път от Оснабрюк и те отрязват на крак.

Хелен се засмя.

— Тази стая не е моя. Моят мъж плаща наема.

— Седнете, командир на хитлеристки щурмов батальон и Хитлеров слуга — казах аз. — И по-скоро си вървете.

Георг ме погледна ядосан и седна с трясък на порутения диван.

— Бих искал да поговоря със сестра си насаме, не го ли разбирате? — попита той.

— Оставихте ли ме да поговоря с нея насаме, когато накарахте да ме арестуват? — запитах на свой ред.

— Това беше съвсем друго — фучеше Георг.

— За Георг и неговите нацистки колеги е винаги нещо друго, когато вършат същото, каквото и останалите — каза саркастично Хелен. — Когато затварят или пребиват до смърт хора, които са на различно мнение от тяхното — с това те защитават свободата на мисленето. Когато изпращат в концентрационен лагер, защитават опетнената чест на родината си — не е ли така, Георг?

— Точно така!

— Освен това той винаги има право — продължи Хелен. — Той никога не се колебае, нито има лоша съвест. Но пък е винаги на правата страна, на страната на силата. Той е като своя фюрер — най-

миролюбивият човек на света, ако другите правят единствено това, което той счита за правилно. Агресори са винаги другите. Не е ли така, Георг?

— Какво общо има това с нас?

— Нищо — каза Хелен. — И всичко. Не виждаш ли колко смешен ставаш тук, в този толерантен град, ти, стълб на деспотичността? Дори и цивилен, ти си винаги с ботуши, за да можеш да газиш другите. Обаче тук нямаш власт, още не! Тук не можеш да накараш да ме запишат в твоя вонящ на пот, дюстабанлия нацистки женски съюз! Тук не можеш вече да ме охраняваш като затворници! Тук мога да дишам и тук искам да дишам.

— Ти имаш немски паспорт! Ще има война. Ще те пъкнат в затвора.

— Още не! И после, по-добре тук, отколкото при вас! Защото и вие ще трябва да ме затворите! Не бих бродила повече като няма, след като веднъж отново съм вдъхнала сладкия въздух на свободата и съм се отскубнала от вашите казарми, от инкубаторите ви, от жалките ви крясъци!

Станах. Не исках Хелен да се издава пред национал-социалистическия дървник, който никога нямаше да я разбере.

— Този тук е виновен — изръмжа Георг. — Проклетият космополит! Той те развали! Почакай, хубостнико, ще си оправим сметките!

Той също стана. Не би го затруднило да ме повали. Беше значително по-силен от мен, а дясното ми рамо бе останало в лакътя малко схванато след един ден възпитание в национализъм.

— Не го докосвай! — много тихо каза Хелен.

— Ти ли трябва да защитаващ страхливеца, не може ли той сам да го стори — отвърна Георг.

Шварц се обърна към мен.

— Странно е това — физическото превъзходство. То е най-примитивното от всички и няма нищо общо със смелостта и мъжеството. Револверът в ръката на един инвалид може да го унищожи. Това е въпрос на фунтове и мускули, нищо повече — но въпреки това се чувствуваме унизени, когато се сблъскаме с бруталността. Всеки знае, че истинската смелост започва другаде и че сблъска ли се с нея, наглата маса от мускули окаяно ще свърши — и

въпреки това ние търсим неубедителни обяснения и излишни извинения, чувствуваме се безсилни, когато откажем да ни превърнат в инвалиди. Не е ли така?

Кимнах.

— Безсмислено, да, но затова пък и особено обидно.

— Аз щях да се защитя, разбира се, че щях! — каза Шварц.

Вдигнах ръка.

— Но моля ви, господин Шварц, защо? Не е нужно на мен да обяснявате.

Шварц вяло се усмихна.

— Вярно е. Виждате ли колко дълбоко е заседнало, та дори и сега все искам да го изяснявам? Като отпор на плътта. Кога се изчерпва частицата мъжка суетност?

— Какво стана? — попитах аз. — Смигна ли се дотам?

— Не. Хелен изведнъж се разсмя.

— Погледни този глупец! — обърна се тя към мен — Той вярва, че ако те повали, аз ще се усъмня в твоята мъжественост и ще се върна разкаяна в страната на едностранното юмручно право. — Тя се обърна към Георг: — Ти, със своите брътвежи за смелост и страх! Този тук — показва тя към мен — имаше повече смелост, отколкото можеш да си представиш! Той ме отведе. Върна се заради мен и ме отведе.

— Какво? — Георг се опули насреща ми. — В Германия?

Хелен се опомни.

— Все едно. Аз съм тук и няма да се върна.

— Отведе? Тебе! — попита Георг. — Кой му помогна?

— Никой — каза Хелен. — Прииска ти се на бърза ръка да арестуваш пак няколко души, нали?

Никога не бях я виждал такава. Беше заредена с толкова много съпротива, отвращение, омраза и искрящ триумф, задето се е изплъзнала, че трепереше. С мен бе същото, но като мълния, която заслепява, в мен изведнъж се появи и нещо друго — Ненадейната мисъл за мъст. Тук Георг нямаше власт! Не можеше да подсвирне на гестаповците си. Беше сам.

Тази мисъл така ме обърка, че в момента не знаех какво да сторя. Не можех да се бия, а и не желаех; исках да залича това същество пред мен. То не трябваше да съществува повече. Както не трябва присъда, за да бъде унищожено въплъщението на злото, така беше и с Георг —

мислех си. Неговото премахване не значеше само отмъщение — то означаваше още и спасението на стотици бъдещи жертви. Запътих се към вратата, без да мисля. Учудих се, че не политнах. Трябваше да остана сам. Трябваше да размисля. Хелен внимателно ме погледна. Не каза нищо. Георг ме наблюдаваше презрително. После пак седна.

— Най-последно! — промърмори той, когато затворих вратата след себе си.

Слязох по стълбите. Носеше се миризмата на обедна гозба — имаше риба. Често бях минавал край италианската ракла на площадката, но никога не бях я забелязвал.

Сега тъй ясно видях резбата, сякаш щях да я купувам. Продължих нататък като лунатик. Някаква врата зееше на втория етаж. Стаята бе боядисана в светлозелено, прозорците бяха разтворени, а камериерката обръщаше дюзешка на леглото. Чудно нещо — какво ли не виждаме точно когато мислим, че сме слепи от вълнение.

Почуках на вратата на един познат, който живееше на първия етаж. Казваше се Фишер и веднъж ми бе показал револвера, който държеше в себе си, за да понася по-леко живота. Оръжието му даваше илюзия, че доброволно води оскъдния и безнадежден живот на емигранта, защото може да го прекъсне, когато пожелае.

Фишер не беше там, но стаята му не бе заключена. Той нямаше какво да крие. Влязох, за да го почакам. Не бях сигурен какво в същност искам от него, макар да съзнавах, че трябва да поискам в заем оръжието му. Безразсъдно беше да убивам Георг в хотела, това ми бе ясно; това би изложило на опасност Хелен и мене, а и другите емигранти, които живееха тука. Седнах на един стол и се опитах да се успокоя. Не успях. Седях и гледах втренчено пред себе си.

Внезапно едно канарче запя. То висеше в клетка между прозорците. Не го бях видял преди и се стреснах, сякаш някой ме блъсна. Веднага след това влезе Хелен.

— Какво правиш тук? — попита тя.

— Нищо. Къде е Георг?

— Отиде си.

Не знаех колко време съм стоял в стаята на Фишер. Стори ми се, че е било много кратко.

— Ще дойде ли пак? — попитах аз.

— Не знам. Той е твърдоглав. Защо излезе от стаята? За да ни оставиш сами?

— Не, не заради това, Хелен. Не можех да го понасям повече.

Тя стоеше на вратата и ме гледаше.

— Мразиш ли ме?

— Аз да те мразя? — безкрайно учуден попитах аз. — Защо?

— Така си помислих, когато Георг си отиде. Ако не се бе оженил за мен, нямаше да ти се случи всичко това.

— Същото щеше да ми се случи. Ако не и по-лошо. Възможно е Георг по своему да е проявил внимание заради теб. Не ме подкараха към наелектризираната бодлива тел, нито ме обесиха на кука за месо. Аз да те мразя! Как можа да ти хрумне такова нещо!

Изведнъж отново видях зеленото лято зад прозорците на Фишер. Стаята се намираще откъм двора. Там се издигаше голям кестен, през чиито листа светеше слънцето. Онзи спазъм в тила ми изчезна като махмурлук. Съвзех се отново! Знаех кой ден е, знаех, че навън е лято, че бях в Париж и че не стрелят по хората като по зайци.

— По-скоро бих помислил, че ти ще ме намразиш — рекох аз. — Или ще ме презираш.

— Аз?

— Да. Защото не мога да отпратя брат ти. Защото... Замълчах. Току-що изтеклите минути внезапно се озоваха много далеч.

— Какво правим тук? — казах аз. — В тази стая?

Изкачихме се по стълбите.

— Всичко, което каза Георг, е вярно. Ти трябва да го знаеш. Ако има война, ние сме граждани на една вражеска страна и ти най-вече.

Хелен отвори прозорците и вратата.

— Мирише на войнишки ботуши и на терор — рече тя. — Нека влезе август! Ще оставим прозорците отворени и ще излезем. Време ли е за обед?

— Да. И да напуснем Париж също.

— Защо?

— Георг ще се опита да съобщи за мен в полицията.

— Толкова надалеч той не мисли, а и не знае, че живееш тук под друго име.

— Ще се сети. И ще дойде пак.

— Възможно е. Ще го изхвърля. Да излезем на улицата.

Отидохме в малък ресторант зад Съдебната палата и ядохме на една маса на тротоара. Баница с месо, шпиковано говеждо, салатата и сирене камамбер. Пихме наливно вувре и кафе накрая. Спомням си съвсем точно всичко, дори златистата коричка на хляба и нащърбените чаши за кафе — бях отмаял от дълбока, анонимна благодарност. Струваше ми се, че съм се измъкнал от тъмен мръсен канал, и не смеех да се обърна, защото и аз, без да съм го знаел, съм бил част от тази мръсотия. Бях се измъкнал. Седях на маса с покривка на бели и червени квадрати и се чувствувах пречистен и спасен. Слънцето хвърляше жълти отблясъци през виното, врабци шумяха около купчина конски тор, котката на съдържателя ги наблюдаваше сита и безучастна. Над тихото място повяваше лек вятър и животът отново стана тъй хубав, какъвто е само в желанията ни.

По-късно ние се разходихме из медножълтия летен парижки следобед и се спряхме пред прозореца на някаква шивачка. Няколко пъти вече бяхме заставали там.

— Би трябвало да си вземеш нова рокля — казах аз.

— Сега? — попита Хелен. — В навечерието на войната. Не е ли екстравагантно?

— Още сега. И тъкмо защото е екстравагантно.

Тя ме целуна.

— Добре!

Седнах спокойно на един стол до вратата на вътрешната стая, където изпробвах. Шивачката донесе роклите и скоро Хелен тъй много се увлече, че почти ме забрави. Чувах гласовете на жените оттук и оттам, виждах в процепа на вратата да прехвърчат рокли, мер-ваше се и голият кафяв гръб на Хелен. Унесе ме сладка умора, която напомняше безболезнената неосъзната смърт.

Донякъде засрамен, аз знаех защо бях поискал да купя роклята. Това бе един бунт срещу този ден, срещу Георг, срещу моята безпомощност — един отдавнашен детински опит за още по-детинско оправдание.

Пробудих се, когато Хелен внезапно застана пред мен в много широка пъстра пола с черен, къс и тясно прилепнал жакет.

— Това е! — заявих аз. — Вземаме я.

— Много е скъпа — каза Хелен.

Шивачката ни уверяваше, че моделът бил на една голяма модна къща — прелестна лъжа, — но се споразумяхме и веднага взехме роклята. Хубаво е, си помислих аз, да се купува нещо, което не можем да си позволим. Това лекомислие окончателно прогони сянката на Георг. Хелен носи роклята и вечерта, и през нощта — когато се събудихме и облакътени на прозореца гледахме към града в лунна светлина — ненаситно, отново и отново. Крадяхме от съня си — знаехме, че не е за дълго.

XI

— Какво остава? — запита Шварц. — Още отсега то се свива като изпрана от колата риза. Вече липсва перспективата на времето — онова, което е било пейзаж, е станало плосък образ, върху който падат променливи светлини. Вече не е само нечий образ, а и леещият се спомен, от който се откъсват отделни картини — прозорецът на хотела, едно голо рамо, прошепнати думи, продължаващи призрачния си живот, светлината върху зелените покриви, нощният мирис на водата, луната върху сивия камък на катедралата, обърнатото към нас лице, променено по-късно в Прованса и в Пиренеи-те, а след туй — вцепененото, последното, което никога не сме познавали и което внезапно иска да изтласка другите, сякаш всичко предишно е било само една измама.

Той вдигна глава. Лицето му отново изразяваше мъка, върху която напразно се опитваше да наложи усмивка.

— Още е само тук — каза той и посочи към главата си. — А дори и тук, то е застрашено, както дрехата в гардероб, пълен с молци. Затова ви го разказвам. Вие ще го опазите, при вас то е в безопасност. Вашият спомен не се опитва да го погълне, за да ви спаси, както моят. При мен то не е скътано добре, още отсега последното, вцепененото лице като рак покрива другите, предишните — гласът му се извиси, — а нали другите вее пак съществуваха, това бяхме ние, а не непознатото, страшното, последното...

— Останахте ли в Париж? — попитах аз.

— Георг дойде още веднъж. Опита се да въздействува със сантименталности и заплахи. Аз не бях там, когато напускаше хотела. Спря се пред мен: „Негоднико! — много тихо каза той. — Ти разсипваш сестра ми! Обаче почакай! Скоро ще те пипнем! След няколко седмици и двамата сте в ръцете ни! А тогава, момчето ми, аз сам ще се погрижа за теб! Ще пълзиш пред мен на колене и ще ме молиш да те пречукам — ако ти остава глас все още!“

— Добре си го представям — отвърнах аз.

— Нищо не си представяш! Ако беше тъй, щеше да се държиш колкото е възможно по-настрана. Давам ти последен шанс — ако до три дни сестра ми си бъде в Оснабрюк, смятам да забравя нещичко. До три дни! Ясно ли е?

— Не сте труден за разбиране.

— Не съм ли? Тогава запомни, че сестра ми трябва да се върне! Това ти е известно и на тебе, проклети мошенико! Или ще ми разправяш, че не знаеш за болестта ѝ? Тия не ми минават!

Втрених очи в него. Не знаех дали сега го измисли, дали беше истина, или бе онова, което Хелен му е разказвала, за да стигне до Швейцария.

— Не — казах аз. — Не знам.

— Не знаеш? Виж ти! Не е удобно, а? Тя трябва да отиде да се прегледа, лъжецо! Незабавно! Пиши на Мартенс и го попитай! Той знае!

Видях две тъмни сенки да влизат в отворената врата на къщата.

— До три дни — прошепна Георг. — Или сантиметър по сантиметър ще си избълваш проклетата душа! Ще се върна скоро! В униформа!

Той се тикна между мъжете, които стояха в преддверието, и с маршова стъпка излезе навън. Двамата мъже ме заобиколиха и се заизкачваха по стълбите. Последвах ги. Хелен стоеше в стаята си на прозореца.

— Успя ли да го срещнеш? — попита ме тя.

— Да. Каза, че си била болна и трябвало да се върнеш!

Тя поклати глава.

— Какво ли не измисля!

— Болна ли си? — попитах аз.

— Глупости! Измислих го, за да се махна.

— Каза, че и Мартенс знаел.

Хелен се засмя.

— Разбира се, че знае. Не си ли спомняш! Нали ми писа в Аскона? Уредила съм всичко с негова помощ.

— Значи, не си болна, Хелен?

— Приличам ли на болна?

— Не, но това нищо не значи. Не си болна, тъй ли?

— Не, не съм — нетърпеливо отвърна тя. — Георг каза ли още нещо?

— Както винаги. Заплахи. Какво искаше от теб?

— Същото. Не вярвам да дойде пак.

— За какво изобщо е дошъл?

Хелен се усмихна. Бе странна усмивка.

— Той смята, че му принадлежа. Трябвало да направя каквото той пожелае. Винаги е бил такъв От детинство. Често пъти братята са такива. Мисли, че действа от името на семейството. Мразя го.

— Заради това?

— Мразя го. Това е достатъчно. И му го казах. Не ще има война. Той го знае.

Замълчахме. Шумът на колите по кея „Ле гран-з-Огюстен“ сякаш се усили. Зад затвора „Ла Консиержри“ острият връх на „Сент Шапел“ пробуждаше ясното небе. Чуваха се подвикванията на вестникарите Те заглушаваха моторите, както чайките шума на морето.

— Няма да мога да те закрилям — казах аз.

— Зная.

— Ще те интернират.

— А теб?

Вдигнах рамене.

— Навярно и мен. Възможно е да ни разделят.

Тя кимна.

— Затворите във Франция не са санаториуми.

— В Германия — също.

— В Германия нямаше да те затворят.

Хелен рязко се обърна.

— Оставам тук! Ти си си изпълнил дълга и си ме предупредил. Не мисли повече за това. Оставам. Това няма нищо общо с теб. Няма да се върна.

Погледнах я.

— По дяволите тази сигурност! — каза тя. — По дяволите и предпазливостта! Наситих им се.

Обвих раменете й с ръка.

— Лесно се казва, Хелен...

Тя ме отблъсна.

— Върви тогава ти! — внезапно изкрещя тя. — Върви и не се чувствуй отговорен! Остави ме сама! Върви! Ще се оправя и сама!

Тя ме погледна, сякаш бях Георг.

— Не бъди жена! Какво знаеш ти? Не ме задушавай със своята грижа и страха си от отговорност! Не съм тръгнала оттам заради тебе! Разбери го най-после! Не заради теб! Заради мен самата!

— Разбирам го.

Тя пак се върна до мен.

— Трябва да ми повярваш — нежно каза тя. — Дори и да не изглежда така! Аз исках да се махна! Това, че дойде ти, беше случайност. Разбери го! Не винаги сигурността е всичко.

— Вярно е — отговорих аз. — Но я искаме, когато обичаме някого. Заради другия.

— Няма сигурност. Няма — повтори тя. — Не говори. Аз знам! По-добре от теб! Всичко съм обмислила. Боже мой, колко дълго съм го обмисляла! Нека не говорим повече за това, мили. Вечерта ни чака навън. Няма да са още много парижките пи вечери.

— Не можеш ли да отидеш в Швейцария, щом не искаш да се върнеш?

— Георг твърди, че нацистите ще прегазят Швейцария, както Белгия през първата война.

— Георг не знае всичко.

— Нека поостанем още тук. Може и да ни е лъгал. Откъде накъде ще предрича какво ще се случи? Веднъж по всичко вече изглеждаше, че ще се стигне до война. После дойде Мюнхен. Защо да не дойде втори Мюнхен?

Не знаех дали вярваше в това, което говореше, или искаше само да ме отклони. Тъй лесно вярва човек, когато се надява — сторих го и аз тази вечер. Как можеше Франция да влезе във война? Тя не бе въоръжена. Трябваше да отстъпи. Защо трябваше да се сражава за Полша? За Чехословакия не се бе сражавала.

Десет дни по-късно границите бяха затворени. Войната започна.

— Веднага ли ви арестуваха, господин Шварц? — попитах аз.

— Оставиха ни още една седмица. Забраниха ни да напускаме града. Беше странна ирония: пет години наред ме бяха изселвали — сега изведнъж не искаха да ме пускат. Вие къде бяхте?

— В Париж — казах аз.

— И вие ли бяхте затворен в колодрума?

— Естествено.

— Не съм ви забелязал.

— В колодрума имаше рояци от емигранти, господин Шварц.

— Помните ли последните дни от войната, когато затъмниха Париж?

— Естествено, сякаш светът бе затъмнен.

— Онези сини светлини — каза Шварц. — Мъждукаха по ъглите в нощта като стъкленици на туберкулозно болни. Градът не само притъмня — той се поболя в тази студена синя тъмнина, в която зъзнехме, макар да бе лято. Тогава точно продадох една от рисунките, които бях наследил от мъртвия Шварц. Исках да имаме повече пари в наличност. Времето не беше подходящо за продажба. Търговецът, при когото отидох, предложи много ниска цена. Отказах и поисках рисунката обратно. Накрая я продадох на един богат емигрант от киното, който считаше собствеността за по-сигурна от парите. Последната рисунка оставих на съхранение у хотелиера. След това пристигна полицията. Дойдоха следобед, за да ме вземат. Бяха двамина. Казаха ми да се сбогувам с Хелен. Тя стоеше пред мен — бледа, с искрящи очи.

— Не е възможно — каза тя.

— И все пак е възможно. По-късно ще приберат и теб. По-разумно е да задържим паспортите си, да не ги хвърляме. Също и ти твоя.

— Наистина е по-разумно — обади се единият от полицаите на добър немски език.

— Благодаря — отговорих аз. — Мога ли да се сбогувам насаме? Полицаят, погледна към вратата.

— Ако исках да избягам, можех да го направя дни напред — казах аз.

Той кимна. Отидох с Хелен в стаята ѝ.

— Едно е, когато се случи, а друго, когато предварително говорим за него, нали? — попитах Хелен и я взех в прегръдките си.

Тя се отскубна.

— Как мога да те намеря?

Говорихме най-необходимото. Имахме два адреса: на хотела и на един французин. Полицаят похлопа на вратата. Отворих.

— Вземете си едно одеяло — предупреди той. — Само за един-два дни, но все пак си вземете завивка и малко храна.

— Нямам завивка.

— Аз ще ти донеса — намеси се Хелен. Тя бързо опакова храната, която имахме. — Само за един-два дни ли е? — попита тя.

— Най-много — обясни полицаят. — Установяване-на самоличността, нещо подобно. *C'est la guerre, madame!*^[1]

Често щяхме да го чуваме.

Шварц извади от джоба си цигара и я запали.

— Вие и по себе си го знаете — чакането в полицейския участък, прииждането на други емигранти, подгонени като опасни нацисти, пътят до префектурата в камионетката и безкрайното чакане там. Били ли сте и вие в зала „Лепин“?

Кимнах. Зала „Лепин“ беше голямо помещение в префектурата, което се използваше обикновено за прожекция на научни филми за полицайте. Имаше няколко места и екран.

— Бях там два дни — отговорих аз. — Нощем ни водеха в голям зимник за въглища, с пейки за спане. Сутрин приличахме на коминочистачи.

— Дни наред седяхме по столове — каза Шварц — Бяхме мръсни и скоро наистина заприличахме на престъпници, за каквито ни и считаха. В случая Георг без да иска си бе отмъстил със закъснение. Бе узнал на времето адреса ни от префектурата. Някой там бе разследвал заради него. Георг не беше укрил, че е нацист — заради това сега ме разпитваха по четири пъти на ден като нацистки шпионин — за приятелските ми връзки с Георг и с националсоциалистическата партия В началото това ме размиваше — беше абсурдно. Ала после забелязах, че и абсурдното може да стане опасно. Че в Германия това стана, бе доказано със съществуването на партията — ала сега и Франция, страната на разума, не изглеждаше вече сигурна пред общото въздействие на бюрокрация и война. Без да знае, Георг бе оставил бомба със закъснител; не е шега да те считат за шпионин по време на война.

Всеки ден прииждаха подплашени хора. От обявяването на войната нито един човек още не бе убит на фронта. Беше *la drole de*

guerre^[2], както шегобийците окачествяваха това време, ала отдавна над всичко висеше призрачната атмосфера на незачитане на живота и на отделната личност, която войната като чумата води със себе си. Хората не бяха вече хора — те се деляха по военному на войници, годни, негодни и врагове.

Трети ден стоях изтощен в зала „Лепин“. Бяха отвели някои от нас. Останалите разговаряха шепнешком, спяха или ядяха; вече бяхме принизени до един екзистенц-минимум. Не пречеше; в сравнение с един немски концентрационен лагер това ми се струваше лукс. Най-многого да получехме ритници или удари, ако не бяхме достатъчно бързи при ходенето по нужда; силата си е сила и полицаят си е полицай навсякъде до света.

Бях много уморен от разпитите. На подиума под екрана стояха в редица пазачите ни в униформи, с разкрасени крака и с оръжие. Полутъмната зала, мръсният празен екран и ние под него, сякаш бяхме печалният символ на живота, в който си затворник или пазач и в който в най-добрия случай от теб самия зависи какво ще видиш на екрана — научен филм, комедия или трагедия. Но накрая нали винаги оставаше само празният екран, гладното сърце и тъпата власт, която действуваше като да бе вечна — възплъщение на правото. А в същност екраните отдавна бяха опустели. Така щеше да бъде винаги, нищо нямаше да се промени, а един ден ще изчезнеш без някой да забележи. Бе един от часовете, които са ви познати — когато надеждата угасва.

Кимнах.

— Часът на безшумните самоубийства. Преставаш да се съпротивяваш и едва ли не случайно и без да мислиш правиш последната крачка.

— Вратата се отвори — продължи Шварц — и с жълтата светлина на коридора влезе Хелен. Носеше кошница, няколко завивки, палто от леопардова кожа през рамо. Познах я по начина, по който си държеше главата, и по походката. Спря се за миг; после ме за-търси по редиците. Мина плътно край мен и не ме видя. Почти като в катедралата на Оснабрюк.

— Хелен! — извиках аз.

Тя се обърна. Станах. Тя ме погледна.

— Какво са направили с вас? — попита гневно тя.

— Нищо особено. Спим в маза за въглища, затова изглеждаме така. Как се озова тук?

— Арестуваха ме — отговори тя почти гордо. — Също като теб. И много по-рано от всички останали жени. Надявах се да те намеря тук.

— Защо те арестуваха?

— А тебе защо?

— Считат ме за шпионин.

— Мен също. Причината бе валидният ми паспорт.

— Откъде знаеш?

— Току-що ме разпитаха и ми казаха. Аз не съм чист емигрант. Жените емигрантки са още на Свобода. Един дребен човек с напомадена коса ме осветли. Същият ли е, който разпита и теб — миришеше на рожкови.

— Не знам. Тук всичко мирише на рожкови. Слава богу, че си донесла завивки.

— Донесох каквото можах. — Хелен отвори кошницата. Издрънчаха две бутилки. — Коняк — каза тя. — Не е вино. Взела съм само концентрати. Получава-те ли храна?

— Обичайната. Можем да си купуваме сандвичи.

Хелен се наведе към мен и ме погледна.

— Приличате на сборище от негри. Не можете ли да се измиете?

— Все още не. Не е от проклетия. Просто немарливост.

Тя извади коняка.

— Отворена е — последна любезност от страна на хотелиера — смяташе, че тук няма тирбушони. Пий!

Сръбнах солидна глътка и й върнах бутилката.

— Имам дори и чаша — каза тя. — Ще поддържахме цивилизацията, докато можем.

Тя напълни чашата и пи.

— Миришеш на лято и на свобода — казах аз. — Как е навън?

— Както през мирно време. Кафенетата са пълни. Небето е синьо. — Тя погледна към наредените полицаи на подиума и се засмя. — Тук прилича на стрелбище, стреляш по фигурите горе и ако се катурнат, получаваш награда бутилка вино или пепелник.

— Тук фигурите имат оръжие.

Хелен извади от кошницата един пастет.

— От хотелиера. С много поздрави и пожеланието „La guette merde“^[3]. Пастетът е птичи. Имам и вилици и нож. Още веднъж: да живее цивилизацията!

Внезапно се развеселих, Хелен бе тук, нищо не беше загубено. Войната още не бе започнала и може би имаше нещо вярно в това, че скоро щели да ни пуснат.

На следващата вечер знаехме, че ще ни разделят. Аз щях да бъда отведен в сборния лагер в Коломб, Хелен — в затвора „Ла птит Рокет“. Нямах да има полза, ако бяха повярвали, че сме женени. И съпружески двойки разделяха.

Прекарахме нощта в зимника. Един по-милостив пазач ни разреши. Някой бе донесъл няколко свещи. Част от нас бяха вече откарани; останали бяхме около стотина души. Имаше и испански емигранти, но и тях бяха арестували. Усърдието, с което залавяха антифашисти в една антифашистка страна, не бе лишено от ирония; би могло да се мисли, че се намираме в Германия.

— Защо ни разделят? — запита Хелен.

— Не знам. От тъпотия, не от жестокост.

— Ако мъже и жени бяха в един лагер, щеше да има само ревност и скандали — поучаваше ме един дребен, стар испанец. — Заради това ви разделят. *C'est la guerre!*

Хелен спа в леопардовото си палто до мен. Имаше няколко удобни тапицирани пейки, но ги освободиха за четири или пет стари жени, която също бяха подслонени тук за тази нощ. Една от тях отстъпи на Хелен часовете от три до пет за спане — тя отказа.

— Достатъчно ще мога да спя сетне сама — каза тя.

Бе странна нощ. Постепенно гласовете замлъкнаха. Плачът на старите жени спря; само понякога, когато се събуждаха, те изхълцваха и потъваха обратно в съня като в черна вълна, която ги задушаваше. Свещите постепенно угаснаха. Хелен спеше на рамото ми. Насън тя обви ръце около мен, а когато се събуждаше, ми шепнеше думи, които веднъж бяха думи на дете, а после — на любима, думи, които не се казват денем и които в един подреден живот и нощем рядко се чуват. Това бяха думи на мъка и на раздяла, думи на плътта, която не иска да се раздели, думи на кожата, на кръвта и на жалбата, на прастарата жалба на света — че не можем да останем един до друг, че винаги има един пръв, който трябва да тръгне, и че смъртта всяка секунда ни

дърпа за ръката да не спираме, ала ние все пак сме уморени и поне за час бихме пожелали илюзията за вечността. По-късно тя бавно се свлече на коленете ми. Държах главата ѝ в ръцете си и я гледах да диша в светлината на последната свещ. Чувах мъже да стават и пипнешком да се движат между куповете въглища, за да пикаят притеснено. Слабата светлина мъждукаше, а наоколо пробягваха неестествено големи сенки, сякаш се намирахме в призрачна джунгла и Хелен беше бягачият леопард, когото магьосниците търсеха със заклинания. После угасна и последната светлина — остана само тъмнината — задушна, хъркаща. Чувствувах дишането на Хелен в ръцете си. Веднъж тя се стресна, извика силно.

— Тук съм — пошепнах аз. — Не се плаши. Всичко е както преди.

Тя легна пак и целуна ръцете ми.

— Да, ти си тук — промърмори тя. — Трябва да си тук винаги.

— Винаги ще съм тук — пошепнах аз. — Колкото и да ни разделят, аз все ще те намирам.

— Ти ще дойдеш? — промърмори тя вече насън.

— Винаги ще идвам. Винаги! Където и да си, ще те намирам. Както те намерих последния път.

— Добре — въздъхна тя и обърна лицето си, така че то си почиваше в ръцете ми като в люлка. Седях, без да спя. Често усещах устните ѝ върху пръстите си, а веднъж ми се стори, че усетих сълзи; не казах нищо. Обичах я много и мисля, че никога, дори и когато я обладавах, не я бях обичал повече, отколкото в тази мръсна нощ сред хъркането и странно съскащите струи пикня върху въглищата. Бях притихнал и моето Аз бе изчезнало от любов. После дойде утринта — пепеляво-то ранно сиво, което ограбва всяка багра и разголва скелета под кожата, и внезапно ми се стори, че Хелен е на умиране, че трябва да я събудя и задържа. Тя се пробуди и отвори едното си око.

— Смяташ ли, че можем да получим горещо кафе и кифлички — попита тя.

— Ще се опитам да подкупя някой от пазачите — казах аз много щастлив.

Хелен отвори и другото си око и ме загледа.

— Какво се е случило? — попита тя. — Изглеждаш тъй, сякаш сме спечелили голямата печалба. Освобождават ли ни?

— Не — отговорих аз. — Но аз освободих себе си.

Сънлива, тя се размърда в ръцете ми.

— Не можеш ли за известно време да не се занимаваш със себе си?

— Да. Дори е задължително. И опасявам се, че ще е за дълго време. Няма да ми се удадат вече много случаи сам да вземам решения. Ако го приемем така, то става и утеха.

— Всичко е утеха — отвърна Хелен и се прозина. — Докато живеем, всичко е утеха, още ли не го знаеш? Мислиш ли, че ще ни разстрелят като шпиони?

— Не. Ще, ни затворят.

— Емигрантите, които не считат за шпиони, също ли затварят?

— Да. Ще затворят всички, които намерят. Вече прибраха мъжете.

Хелен се полуизправи.

— Тогава къде е разликата?

— Може би другите ще се освободят по-лесно.

— Не се знае. Може би тъкмо с нас ще се отнасят по-добре, защото ни мислят за шпиони.

— Това е безсмислица, Хелен.

Тя поклати глава.

— Не е безсмислица. Това е опит. Още ли не знаеш, че в нашия век невинността е престъпление, което винаги се наказва най-тежко? В две страни ли трябваше да те затворят, за да го разбереш? Ах ти, мечтателю за справедливост! Има ли още коняк?

— Коняк и пастет.

— Дай ми и от двете — каза Хелен. — Това е необичайна закуска, но се боя, че ни предстои живот, изпълнен с приключения.

— Добре че го приемаш така — отговорих аз, докато ѝ давах коняка.

— Само тъй можем да го възприемем. Или искаш да умреш от огорчение и пукване на жлъчката? Ако изключиш понятието за справедливост, съвсем не е толкова трудно да го разглеждаш като приключение, не намираш ли?

Разкошната миризма на стария коняк и на вкусния пастет облъгнаха Хелен като поздрав от благоденствието. Тя яде с голяма наслада.

— Не знаех, че ще е толкова просто за теб — казах аз.

— Не се тревожи за мен — отвърна тя и затърси в кошницата си бял хляб. — Аз ще се оправя. За жените справедливостта не е толкова важна, както за вас.

— Какво е важно за вас?

— Това — тя показа към хляба, бутилката и пастета. — Яж, любими мой! Ще се оправим някак. А след десет години всичко това ще бъде едно голямо приключение и вечер толкова често ще го разказваме на гостите ни, че всеки ще се отегчи. Лапай, човеко с фалшиво име! Каквото изядем сега, няма да го влачим после.

— Няма да ви разказвам всички подробности — каза Шварц, — известен ви е пътят на емигранта. Останах само няколко дни в стадиона „Коломб“. Хелен откараха в „Ла птит Рокет“. Последния ден на стадиона се появи нашият хотелиер. Видях го само отдалеч — забранено ни бе да разговаряме с посетители. Той остави малък козунак и голяма бутилка коняк. В козунака намерих бележка: „Мадам е здрава и в добро настроение. Вън от опасност. Очаква прехвърляне в женски лагер в Пиренеите. Писма чрез хотела. Мадам е отлично.“ Сгънатата беше и една много малка бележка с почерка на Хелен: „Не се тревожи. Опасност вече няма. Остава приключението. До скоро. Любов.“

Бе успяла да пробие небрежната блокада. Не можех да си представя как. По-късно тя ми разказа — обяснила, че трябвало да вземе липсващи ѝ документи. Бяха я изпратили с един полицай до хотела. Мушнала скришом бележката на хотелиера и му пошепнала как да ми я изпрати. Полицаят, проявил разбиране за любовта, се направил, че не вижда. Хелен не се бе върнала с документи, но затова пък с парфюми, коняк и кошница с храна. Тя обичаше да яде. Така и не разбрах как въпреки това се запази стройна. Още когато бяхме на свобода, щом се събудя и не я намеря до себе си, достатъчно бе да отида там, където държим храната — приклепнала на лунната светлина, тя глождеше със занесена усмивка някой кокал от шунка, тъпчеше се с десерта, който бе прибрала от предната вечер и пиеше вино от бутилката. Беше като котка, която нощем огладнява. Разказваше ми, че когато я арестували, накарала полицаия да чака, докато хотелиерът доопече пастета, сложен в пещта. Това бе любимият ѝ пастет и тя поискала да го вземе. Полицаят мърморел, но отстъпил,

тъй като тя направо отказвала да тръгне преди това. Ченгетата се бояха да завличат някого със сила в полицейската кола. Хелен не забрави да вземе със себе си дори пакет книжни салфетки.

[1] Война е, госпожо (фр.ез.). Б. пр. ↑

[2] Странна война (фр.ез.). Б. пр. ↑

[3] По дяволите войната! (фр.ез.). Б. пр. ↑

XII

На следващия ден ни натовариха за Пиринеите. Безнадеждната и вълнуваща одисея на страх, комизъм, бягство, бюрокрация, отчаяние и любов започна.

— Възможно е нашето съвремие някога да бъде наречено време на иронията — каза Шварц. — Естествено, не онази, одухотворената на осемнадесетия век, а не доброволната и във всички случаи зловеща и тъпа ирония на нашата епоха, белязана от прогреса на техниката и от регреса в културата. Хитлер не само тръби по света, но и сам си вярва, че е апостол на мира и че другите са му наложили войната. Заедно с него вярват и петдесет милиона немци. Фактът, че години наред са се въоръжавали единствено те, докато никоя друга нация не бе подготвена за война, не променя нищо в тяхното схващане. Затова не бе чудно, че ние, които се бяхме измъкнали от немските лагери, сега се озовахме във френски. Не можеше и да се протестира дори — нация, която се бора за живота си, има по-важни неща, отколкото да окаже пълна справедливост на всеки емигрант. Не ни изтезаваха, не ни гориха в газови камери, нито ни разстрелваха, само ни затваряха — какво повече можехме да искаме?

— Кога пак се срещнахте с жена си? — попитах аз.

— Много време мина. Били ли сте в „Льо Верне“?

— Не, но знам, че беше един от най-лошите френски лагери.

Шварц иронично се усмихна.

— Това е въпрос на степени. Известна ли ви е историята за раците, които хвърлили в казан със студена вода, за да ги сварят? Когато водата се сгряла до 50°, те закрещели, че не се издържа и се вайкали за хубавото време, когато била само 40°; когато градусите станали 60, те се вайкали за хубавото време на 50-те; а после за 60-те, за 70-те и така нататък. „Льо Верне“ беше хиляди пъти по-добър от най-добрия немски концентрационен лагер, тъй като един концентрационен лагер без газови камери е по-добър от друг — с

уредби за отровен газ, така и метафората с раците може да се приложи за нашето съвремие.

Кимнах.

— Какво стана с вас?

— Наскоро застудя. Разбира се, нямахме достатъчно завивки. Липсваше и топливо. Неизбежната немарливост, но мъката се носи по-тежко в студ. Не искам да ви отегчавам с описанието на зимата в лагера. Иронията тук няма място. Ако Хелен и аз бяхме склонили, че сме нацисти, щеше да ни потръгне по-добре — щяха да ни отведат в специални лагери. Докато ние гладувахме, мръзняхме и дрискахме, видях във вестниците снимки на интернирани немски затворници, които не бяха емигранти — те имаха ножове и вилици, столове и маси, легла, завивки, да, дори собствена столова. Вестниците се гордееха с това колко порядъчно се отнасяли с враговете. С нас не беше необходима такава предпазливост — ние бяхме опасни.

Аз свикнах. Изолирах понятието справедливост, както ме бе посъветвала Хелен. Всяка вечер след работа седях в моя ъгъл на бараката. Отредено ми бе едно място с малко слама, метър широко, два метра дълго, и аз се приучих да гледам на този период като на преход, който нямаше нищо общо с моята същност. Ставах инциденти и трябваше да реагирам като ловък звяр. Мъката можеше да убива също както и дизентерията, а справедливостта бе лукс и в мирно време.

— Вярвахте ли в това наистина? — попитах аз.

— Не — възрази Шварц. — Час по час трябваше да си го вътълпявам отново и отново. Това беше малката несправедливост, по отношение на която най-трудно можехме да се измаим. Не голямата. Всеки път трябваше да се издигаме над малката, ежедневната — по-малкото парче хляб, по-тежката работа, за да не би в огорчението си да изпуснем голямата несправедливост.

— И така, вие живеехте като ловък звяр?

— Живях така, докато дойде първото писмо от Хелен — каза Шварц. — Дойде след два месеца чрез адреса на нашия хотелиер в Париж. Подействува ми тъй, сякаш широко се разтваря прозорец в задушно, тъмно помещение. Наистина, животът е на другия бряг, но отново е тук. Писмата идваха нередовно: понякога седмици наред не получавах. Странно беше как променяха и потвърждаваха образа на Хелен. Пишеше, че била добре, че най-после й посочили място в един

лагер и работела в кухнята, а по-късно — в лавката. На два пъти успя да ми изпрати пакет с продукти, как и чрез какви шмекерии и подкупи, не знам. Същевременно от писмата започна да ме гледа друго лице. Кое от него можеше да се припише на отсъствието, на собствените ни желаниа и на измамата на фантазията, не знам. Известно ви е как всичко се уголемява, стига до не-реалност, когато сме затворени и нямаме нищо друго освен няколко писма. Едно изречение лишено от умисъл не означава нищо, но ако се напише при други обстоятелства, може да се превърне в мълния, която да разруши живота; по същия начин друго изречение може да даде някому за седмици топлина, при все че е тъй непредумишлено, както първото. Месеци наред размишляваме за неща, които другият е забравил още когато е залепял плика. Веднъж дойде и една снимка; Хелен стоеше пред бараката си с друга жена и с един мъж. Пишеше, че били французи, които се числели към охраната на лагера.

Шварц вдигна очи.

— Как съм изучавал лицето на мъжа! Заех лупа от един часовникар. Не разбирах защо Хелен е изпратила писмото. Вероятно нищо не бе вложила в това. Или все пак? Не знам. Познато ли ви е подобно нещо.

— Познато е на всеки — отвърнах аз. — Затворническата психоза не е единичен случай.

Съдържателят на кръчмата пристигна със сметката. Ние бяхме последните гости.

— Възможно ли е да поседим още на друго място? — запита Шварц.

Съдържателят назова един локал.

— Там има и жени — каза той. — Красиви, дебели. Не са скъпи.

— Нищо друго ли няма?

— Не знам друго по това време. — Човекът си облече якето. — Ако искате, ще ви придружа. Вече съм свободен. Там жените са хитри. Бих могъл да следя да не ви измамат.

— Не може ли да се стои там без жени?

— Без жени? — съдържателят ни погледна в недоумение. После за секунда се ухили. — Без жени, разбирам! Разбира се, господа, разбира се. Но там са само жени.

Той ни проследи с поглед, докато излезем на улицата. Навън сега бе прекрасна, много ранна утрин. Слънцето още не бе изгряло, ала солената миризма се усилваше вече. По улиците се промъкваха котки, а от отделни прозорци се носеше сънен мирис на кафе. Всички светлини бяха угаснали. През няколко улици трополеше невидима каруца. Рибарски лодки цъфваха ката жълти и червени водни лилии по неспокойната Тежу, а долу бледен и тих, сега вече без изкуствената светлина, чакаше параходът — ковчегът, последната надежда. Продължихме да слизаме надолу, към него.

Бордеят представляваше доста жалка барака. Няколко тлъсти и развлечени жени играеха карти и пушеха. Те направиха ленив опит и после ни оставиха на мира. Погледнах часовника си. Шварц забеляза.

— Няма да продължи много — каза той. — А консулствата не отварят преди девет.

Това ми бе известно, както и на него. Ала на него не му беше известно, че слушане и разказване са две различни неща.

— Една година ни се струва безкрайна — каза Шварц, — а после внезапно става друго. През януари се опитах да избягам, когато ни пращаха на работа. След два дни бях открит, шибан с камшик по лицето от прословутия поручик Ц. и пъхнат за три седмици в карцера на хляб и вода. При втория опит тутакси ме заловиха. След това се отказах — и без друго беше почти невъзможно да пробиеш без храна и документи. Всеки полицай можеше да те спипа. А до лагера на Хелен имаше дълъг път.

Положението се промени, когато през май войната действително започна и четири седмици по-късно свърши. Ние бяхме в неокупираната зона, но се твърдеше, че военна комисия или дори гестапо ще проверява лагера. Известна ви е паниката, която избухна тогава?

— Да — казах аз. — Паниката, самоубийствата, петициите да ни пуснат предварително и нехайството на бюрокрацията, която доста пъти едва ли не пречеше. Не винаги. Имаше лагери, където комендантът беше разумен и на собствена отговорност освобождаваше емигрантите. Наистина, че някои от тях по-късно улавяха в Марсилия или на границата.

— В Марсилия! Там Хелен и аз вече си имахме отрова — отвърна Шварц. — Малки капсули. Те даваха на човек фаталистично

спокойствие. Един аптекар в моя лагер ми ги продаде. Две капсули. Не знаех точно какво съдържат, но му повярвах, че глътне ли ги, човек умира бързо и почти безболезнено. Той твърдеше, че отровата е достатъчна за двама. Продаде ми я, защото се боеше да не я погълне сам призори в часа на отчаянието, преди да се развидели.

Наредени бяхме като за клане. Поражението беше дошло твърде ненадейно. Никой не бе го очаквал толкова бързо. Още не знаехме, че Англия няма да склучи мир. Само виждахме, че всичко е загубено. — Шварц помръдна уморено. — Ние и сега не знаем дали всичко не е загубено. Изтласкани сме до брега. Остава ни морето само.

Морето, мислех аз, и параходи, които все още го кръстосват.

На вратата се появи съдържателят на последната кръчма, в която бяхме седели. Поздрави ни подигравателно с нещо като козируване. После зашушука с дебелия курви. Едната от тях, жена с огромен бюст, се приближи към нас.

— В същност как я правите тази работа? — попита тя.

— Какво?

— Сигурно ужасно боли.

— Какво? — разсеяно запита Шварц.

— Любовта на моряка в открито море — изкрещя шефът откъм вратата и от много смях сякаш му се щеше да изплюе всичките си зъби.

— Скромният философ там ви е излъгал — обърнах се аз към жената, която бе донесла със себе си и здравата миризма на дървено масло, чесън, лук, пот и живот. — Не сме хомосексуалисти. И двамата участвахме във войната срещу Абисиния и туземците ни кастрираха.

— Италианци ли сте?

— Бяхме — отвърнах аз. — Когато си кастриран, вече не принадлежиш на никоя нация. Ставаш космополит.

Известно време жената размишлява върху това.

— Tu es comique^[1] — сериозно ме увери тя и като люшкаше огромния си задник, се върна при вратата, където незабавно и безцеремонно бе удостоена от шефа.

— Странно нещо е състоянието на безнадеждност — каза Шварц. — Колко упорито се е загнездило в нас това, което дори не се нарича вече Аз, а само някакъв порив за живот, желание да съществуващ, само да съществуващ. Понякога изпадаме в състоянието,

описано от рибарите при тайфун — абсолютно затишие, право в сърцето на вихрушката. Предаваме се, държим се като бръмбара, който се преструва на умрял, ала не сме. Само за да преживеем сме се отказали от всякакво друго напрежение, освен от голия инстинкт за живот. Ние сме само будна, концентрирана, крайна пасивност. Не можем да пилеем повече. Затишие, додето тайфунът бушува, опасал ни като кръгъл зид. И изведнъж няма страх, няма отчаяние; те също са лукс, който вече не можем да си позволим. Напрежението, което бихме разходвали по тях, трябваше да е извлечено от екстракта на инстинкта за живот и да го отслаби — затова и то бива отстранено. Ние не сме нищо друго освен взор и обособена, съвършено пасивна готовност. Обладава ни особена, невъзмутима ведрина. През тези дни понякога имах чувството, че навярно това е състоянието на индийския йога, който също отхвърля всичко, докосващо се до съзнателното Аз, за да...

Шварц се запъна.

— За да търси бог? — полуиронично запитах аз.

Шварц поклати глава.

— За да го намери. Ние го търсим винаги. Ала го търсим така, сякаш ни се е доплувало, и за да стигнем целта, скачаме във водата с много дрехи, съоръжения и багаж. Трябва да сме голи. Тъй голи, както бях през нощта, когато напуснах сигурната чужбина, за да се завърна в опасната родина, и пресякох Рейн като бързей на съдбата, едно тясно, огряно от луната късче живот.

Понякога в лагера си мислех за тази нощ. Мисълта за нея не ме правеше по-слаб, напротив, вливаше ми сила. Бях сторил това, което животът бе ми наложил, не бях претърпял крушение, бях имал с Хелен втори живот, дарен от небето, а отчаянието, което бе дошло и само понякога още бродеше из съня ми, беше тук, защото се случи другото: Париж, Хелен и неуловимото чувство, че не си сам. Някъде живееше Хелен, може би и с друг мъж, ала живееше. Колко ужасяващо много може да означава това във време като нашето, когато човек е понищожен дори и от мравката под ботуша!

Шварц замълча.

— Намерихте ли бог? — попитах аз. Въпросът беше суров, ала внезапно доби такава важност за мен, че въпреки всичко го зададох.

— Едно лице в огледалото — отвърна Шварц.

— Чие лице?

— То винаги е едно и също. Вие познавате ли вашето? С което сте се родили?

Погледнах го изненадано. Той бе употребил и по-рано същия израз.

— Едно лице в огледалото — повтори Шварц. — А лицето, което наднича иззад рамото ви, и след него пак другото, ала изведнъж огледалото с неговите безкрайни повторения се оказват вие. Не, аз не го намерих. Какво ли щяхме да правим с него, ако го бяхме намерили? За да имахме тази способност, би трябвало да престанем да бъдем човеци. Да търсим — това е вече друго нещо. — Той се усмихна. — Ала тогава нямах излишни нито време, нито сила. Бях прекалено ниско. Мислех единствено за това, което обичах. Живеех от него. Не мислех вече за бога. Нито за справедливостта. Един кръг се бе затворил. Също както при реката. Повтори се. И отново зависеше само от мен. Когато настъпи това състояние, сами ние не можем да направим почти нищо. Не е и необходимо — размисълът само би ни смутил. Нещата стават от само себе си. Ние сме се завърнали от жалката изолираност на човека в анонимния закон на движението и всичко, което трябва да сторим, е да сме готови да потеглим, когато невидимата ръка леко докосне рамото ни. Необходимо е само да се оставим да ни водят — не задаваме ли въпроси, закриляни сме. Вероятно смятате, че говоря мистични глупости.

Поклатих глава.

— Познавам го и аз. То се появява и в мигове на голяма опасност. Познавал съм хора, които са го изживели във войната. Те напуснаха внезапно, без причина, ала и без колебание скривалище, което минута по-късно ставаше братска могила. Те не знаеха защо; по правилата на разума скривалището е сто пъти по-сигурно от незащитения ров, в който влизаха.

— Извърших невъзможното — каза Шварц. — Изглеждаше най-естественото нещо на света. Опаковах си багажа и една сутрин излязох от лагера на пътя. Не опитах общоприетия начин — да се измъкна през нощта. В щедрата светлина на едно ясно утро се запътих към изхода. Обясних на охраната, че съм свободен, бръкнах в джоба, дадох на двамата пазачи малко пари и им казах да пият по едно за мое здраве. До такава степен изглеждаше изключено някой да прояви подобно нахалство и да напусне лагера открито, че в смайването си двете

селски момчета в униформи дори не помислиха да ми поискат документа за освобождаване.

Аз бавно вървях по селския път. Не тичах, макар че след двайсет крачки вратата на лагера зад мен сякаш се превърна в челюсти на змей, който дебнеше да ме налапа. Спокойно прибрах паспорта на мъртвия Шварц, който бях размахал небрежно пред очите на охраната, и продължих. Миришеше на розмарин и тамян. Бе мирисът на свободата.

След известно време се престорих, че връзвам обувката си. Наведох се и така погледнах назад. По пътя нямаше никой. Тръгнах по-бързо.

Не притежавах нито един от многобройните документи, които се изискваха по онова време. Говорех сносно френски и разчитах може би да мина за французин, говорещ на диалект. Нали тогава цялата страна все още бе на крак. Селищата бяха пълни с бегълци от окупираните области, а пътищата гъмжаха от всякакви превозни средства — каруци с легла и покъщнина и бягащи войници.

Стигнах до малка странноприемница с градинка и няколко маси, а зад нея — зеленчукова градина със зарзават и овощия. Помещението бе настлано с плочки и миришеше на разлято вино, пресен хляб и кафе.

Прислужваше ми босоного момиче. То постла покривка и нареди кана, чаша, чиния, мед и хляб. Несравним лукс — от Париж насам не бях виждал подобно нещо.

Навън, зад прашния плет, се влачеше потрошеният свят, тук, в слънчевата сянка на дърветата, се крепеше едно трепетливо кътче мир, с жужене на пчели и златния светлик на късното лято. Усетих, че бих могъл да го изпия в запас, както камилите водата за пътя през пустинята. Затворих очи, почувствувах светлината и пих.

[1] Ти си смешен (фр.ез.). Б. пр. ↑

XIII

На гарата бе застанал един полицай. Върнах се. Макар и да не допусках, че изчезването ми е разкрито, реших на първо време да избягвам влаковете. Колкото сме нищожни в лагера, толкова по-ценни ставаме, когато се изплъзнем. Докато сме там, се скъпят за парче хляб, а щедростта им не познава граници, за да ни заловят отново — цели полкове мобилизират.

Намерих един камион, който ме взе донякъде. Шофьорът кълнеше войната, немците, френското правителство, американското правителство и бога, ала преди да ме свали, раздели с мен обеда си. Вървах по селския път цял час, докато стигнах друга гара. Тъй като бях научил, че не бива да се крие човек, когато се пази от подозрение, поисках първа класа билет до съседното селище. Чиновникът се колебаеше. Очаквах, че ще пита за документи, затова го изпреварих и го нахоках. Той се стъписа, поомекна и ми даде билета. Отидох-в едно кафене и там изчаках тръгването на влака, който действително пристигна с един час закъснение.

За три дни успях да стигна до лагера на Хелен. Наругах на немски един полицай, който се бе изпречил на пътя ми, и размахах под носа му паспорта на Шварц. Уплашен, той се отдръпна, доволен, че го оставих на спокойствие. Австрия се числеше към Германия и един австрийски паспорт въздействуваше вече като визитна картичка на гестапо. На какво ли не се оказа способен документът на мъртвия Шварц! На много повече, отколкото един човек.

Пътят до лагера на Хелен пълзеше по едни хълм сред жълтуга, пасбище, розмарин и гора. Пристигнах следобед. Лагерът бе ограден с тел, ала не въздействуваше така потискащо, както „Льо Верне“, навярно защото бе женски. Почти всички жени бяха с шарени забрадка и с нещо като тюрбани, а и пъстри рокли носеха; лъхаше безгрижие. Виждах всичко това от гарата.

Тъкмо то ме и обезкуражи. Бях очаквал крайна безутешност, в която щях да нахлуя като някой Дон Кихот или свети Георги, ала тук

сега сякаш изобщо нямаха нужда от мен. Лагерът сякаш всичко си имаше. Ако Хелен бе тук, отдавна да ме е забравила.

Останах скрит, за да подразбера как да постъпя. В дрезгавината една жена доближи оградата. Придойдоха и други. Скоро станаха множество. Стояха тихо и почти не говореха. С невиждащи очи те гледаха през телта. Онова, което искаха да видят — свободата, — не бе там. Небето стана виолетово, сенките изпъзяха от долината и тук-там светваха забулени светлини. Жените се превърнаха в сенки, изгубили багрите и плътността си. Бледи безформени лица плуваха в неравна редица над плоските черни силуети зад телта. После редиците оредяха; една по една жените се разотидоха. Часът на отчаянието бе преминал. По-късно чух, че така го наричали в лагера.

На оградата стоеше само още една жена. Доближих предпазливо.

— Не се плашете — казах аз на френски.

— Да се плаша? — след малко запита тя. — От какво?

— Бих искал да ви помоля за нещо.

— Няма за какво да се молиш, свиня такава — отвърна тя. —

Нищо друго ли нямаш в проклетите си кости?

Погледнах я втренчено.

— Какво искате да кажете?

— Не се прави на по-глупав, отколкото си! Върви по дяволите и пукни от проклетата си похотливост! Нямате ли в селото жени? Тук ли трябва да висите, жалки кучета такива!

Разбрах какво искаше да каже.

— Грешите — казах аз. — Трябва да говоря с една жена, която е тук в лагера.

— Всички искате това! Защо с една? Защо не с две? Или с всички заедно?

— Изслушайте ме! — помолих аз. — Жена ми е тук. Трябва да говоря с жена си!

— И вие ли? — жената се изсмя. Не изглеждаше ядосана, само уморена. — Нов трик! Всяка седмица ви идва наум нещо друго.

— Аз съм тук за първи път!

— Затова си още много бодър. Върви по дяволите!

— Поне ме изслушайте — казах на немски. — Бих искал да уведомяте една жена в лагера, че съм тук. Аз съм немец. Аз самият бях затворен! В „Льо Верне“.

— Виж го ти — каза жената спокойно. — И немски знае. Пуси елзасец! Сифилисът да те стопи, мерзавцо! Теб и твоите проклети колеги, които вечер се нареждат тук! Нека ви отнесе ракът всички до един за туй, дето ни го показвате! Чувства нямате ли, свини такива! Не знаете ли какво вършите! Оставете ни на спокойствие! Оставете ни на спокойствие! — викна тя високо и сурово. — Затворихте ни — не е ли достатъчно! Оставете ни на спокойствие! — изкрещя тя.

Чух да идват и други и отскочих настрана. Цялата нощ останах в гората. Не знаех накъде. Лежах между стволите и гледах светлината да угасва, а после над местността да се издига луната, бледа като бяло злато, и вече с мъглите, изпаренията и есенния хлад. Сутринта слязох обратно долу. Намерих човек, който смени костюма ми за един син монтьорски комбинезон.

Завърнах се отново край лагера. На поста обясних, че трябва да прегледам осветлението. Френският ми език беше достатъчно добър. Пуснаха ме, без повече да питат. Кой ли пък доброволно искаше да влезе в лагер за интернирани?

Предпазливо се промъквах из улиците на лагера. Жените живееха в постройки подобни на сандъци, преградени отвътре със завеси. В бараките имаше долен и горен етаж. По средата минаваше коридор, а от двете страни висяха завеси. Много от тях бяха дръпнати и се виждаше подредбата на помещенията. В повечето имаше само най-необходимото, но някои, с една покривка, няколко пощенски картички, фотографии, бяха добили лична атмосфера, колкото и бедна да бе тя. Аз прибягвах през полутъмните бараки, а жените спираха работата си и ме гледаха.

— Новини? — ме запита една.

— Да, за някоя, която се казва Хелен. Хелен Бауман.

Жената се замисли. Дойде и друга жена.

— Не е ли нацистката пачавра, дето работи в лавката? — попита тя. — Тази, дето върти любов с лекаря?

— Тя не е нацистка — казах аз.

— Тази, дето е в лавката, също не е — отвърна първата жена. — Мисля, че се казва Хелен.

— Тук има ли нацита? — попитах аз.

— Разбира се, тук всичко е омешано. Къде са сега немците?

— Не съм ги виждал.

— Очаква се да дойде военна комисия. Чули ли сте нещо?

— Не.

— Щяла да дойде да освободи нацитата от лагера. Обаче и гестапо ще дойде. Знаете ли нещо?

— Не.

— Немците нямало да се интересуват от неокупираните зони.

— Би им подхождало.

— Нищо ли не знаете?

— Слухове, нищо друго.

— От кого са новините за Хелен Бауман?

Поколебах се.

— От мъжа ѝ. Той е свободен.

Другата жена се засмя.

— Ще има да се чуди!

— Може ли да се влезе в лавката? — попитах аз.

— Защо не? Не сте ли французин?

— Елзасец.

— Страхувате ли се? — попита другата жена. — Защо? Криете ли нещо?

— Съществува ли днес човек, който няма какво да крие?

— Спокойно можете да го повторите — отвърна първата жена.

Другата не каза нищо. Оглеждаше ме, сякаш бях шпионин. Парфюмът ѝ на момина сълза я обвиваше като облак.

— Благодаря — казах аз. — Къде е лавката?

Първата жена ми описа пътя. Минах през полумрака на бараката, сякаш ме шибаха с пръчки. От двете страни изплуваха лица и изпитателни очи. Имах чувството, че съм попаднал в държава на амазонки. После отново дойде улицата, слънцето и застоялият въздух на пленничеството, който висне над всеки лагер като сива политура.

Сякаш ослепях. Никога не бях мислил за верността или за изневярата на Хелен. Било е далеч в периферията, съвсем незначително; прекалено много неща се бяха случили и бе толкова важно да оживеем, че другото почти не съществуваше. Дори и да би ме измъчвало в „Льо Верне“, щеше да е като абстракция — някоя мисъл, някоя представа, измислена от самия мен, разсеяна и отново подета.

Сега обаче стоях между нейните другарки. Предната вечер ги бях видял на оградата, сега ги видях пак; гладни жени, от месеци насам

сами и въпреки пленничеството си — жени, но тъкмо заради това пък и по-чувствителни. Какво друго им бе останало?

Отидох към бараката с лавката. Сред тия, които купуваха продукти, стоеше бледа, червенокоса жена.

— Вие пък какво искате? — попита тя.

Затворих очи и направих движение с главата. После отстъпих встрани. Тя бързо огледа клиентите си.

— След пет минути — прошепна тя. — Добри или лоши?

Схванах, че искаше да каже дали нося добри или лоши новини. Повдигнах рамене.

— Добри — казах аз и излязох.

След малко жената дойде и ми махна.

— Трябва да сме предпазливи — обясни тя. — За кого имате новини?

— За Хелен Бауман. Тук ли е?

— Защо?

Замълчах. Видях луничките по носа и шарещите очи.

— В лавката ли работи?

— Какво искате? — върна въпроса жената. — Сведение? Един техник? За кого?

— За мъжа й.

— Последния път някой попита същото за една друга — с огорчение каза жената. — След три дни я прибраха. Бяхме се уговорили да ни се обади, ако всичко е минало добре. Никаква вест не получихме. И вие сте същият!

— Аз съм нейният мъж.

— Аз съм Грета Гарбо.

— Иначе защо щях да ви питам?

— За Хелен Бауман — каза жената — са питали често. И то странни хора. Искате ли да знаете истината? Хелен Бауман е мъртва. Преди две седмици тя умря и я погребяха. Това е истината. Мислех, че носите новини отвън.

— Умряла ли е?

— Умряла. А сега ме оставете на спокойствие.

— Не е умряла. В бараките знаят по-добре.

— В бараките се говорят много глупости.

Погледнах червенокосата жена.

— Ще ѝ дадете ли едно писмо? Тръгвам, но бих искал да оставя едно писмо.

— Защо?

— Защо пък не? Едно писмо не означава нищо. Нито убива, нито предава.

— Така ли? На колко сте години?

— Това не знам. И без това съм живял само откъслечно. Бихте ли ми продали лист хартия и молив?

— Там има и двете — каза жената и показа към малка маса. — Защо искате да пишете на една мъртва?

— Защото днес това се случва често.

Написах на една бележка: „Хелен, аз съм тук. Отвън. Тази вечер. На телената ограда. Чакам.“

Не залепих писмото.

— Искате ли да ѝ го дадете? — попитах аз жената.

— Много луди има в днешно време — отговори тя.

— Да или не?

Тя прочете писмото, което ѝ подадох.

— Да или не? — повторих аз.

— Не — каза тя.

Оставих писмото на масата.

— Поне не го скъсвайте — казах аз.

Тя нищо не отговори.

— Ще се върна и ще ви убия, ако попречите това писмо да стигне в ръцете на жена ми — казах аз.

— Още нещо? — попита жената и ме загледа втренчено с плоски, зелени очи от изхабеното си лице.

Поклатих глава и се запътих към вратата.

Жената ме гледаше втренчено и не отговори.

— Ще бъда още десет минути в лагера — ще мина пак, за да разбера — казах аз.

Вървах по улицата на лагера. Не вярвах на жената; исках да почакам известно време и после да се върна в лавката, за да потърся Хелен. Но изведнъж почувствувах как мантията на невидимото покровителство ме напусна — изведнъж добих исполински размери, бях беззащитен и трябваше да се скрия.

Наслука влязох в една врата.

— Какво искате? — ме попита една жена.

— Трябва да проверя електрическата инсталация. Има ли някаква повреда? — запита някой до мен, й това бях аз.

— Няма никаква повреда, но тук никога нищо не е било здраво.

Видях, че жената носеше бяла престилка.

— Това болницата ли е? — попитах аз.

— Лазаретът. Повикан ли сте?

— Изпрати ме моята фирма. Трябва да се проверят инсталациите.

— Проверявайте каквото искате — каза жената.

Мина един мъж в униформа.

— Какво има?

Жената в бялата престилка му обясни. Погледнах мъжа. Стори ми се, че го познавам отнякъде.

— Електричество? — каза той. — Лекарства и витамини щяха да бъдат сто пъти по-необходими. — Той захвърли кепето си на масата и излезе.

— Тук всичко е наред — казах аз на жената в бяло. — Кой беше този?

— Лекарят, кой друг? Останалите не ги е грижа за нищо!

— Имате ли много болни?

— Достатъчно.

— А умрели?

Тя ме погледна.

— Защо искате да знаете?

— Така просто — отвърнах аз. — Защо всички тук са толкова мнителни?

— Ами така — повтори жената. — От каприз, вие нищо не подозиращ ангел, с родина и с паспорт! Не, от четири седмици не сме имали умрели. Ала преди това имахме достатъчно.

Преди четири седмици бях получил писмо от Хелен. Следователно тя трябваше да бъде тук.

— Благодаря — казах аз.

— За какво благодарите? — с огорчение запита жената. — Благодарете по-добре на бога, че вашите родители са ви дали отечество, което да обичате, дори и да е нещастно, макар че в нещастията си то затваря още по-нещастни и ги държи на

разположение на хищници, които пък направиха страната ви нещастна! А сега продължавайте да правите светлина — добави тя. — По-добре щеше да е някои глави да се пълнеха с повече светлина!

— Тук идва ли вече немска комисия? — бързо попитах аз.

— Защо искате да знаете?

— Чух, че я очакват.

— Удоволствие ли ви прави да го знаете.

— Не. Трябва да предупредя някого.

— Кого? — жената се изправи.

— Хелен Бауман.

Жената ме погледна.

— За какво? — попита тя после.

— Познавате ли я?

— Защо?

Отново се изпречи стената на недоверието, която едва по-късно прозрях.

— Аз съм мъжът й.

— Можете ли да го докажете?

— Не. Документите ми не са като нейните. Но може би ще е достатъчно, ако ви кажа, че не съм французин.

Извадих паспорта на мъртвия Шварц.

— Нацистки паспорт — каза жената. — Така си и мислех. Защо правите това?

Изгубих търпение.

— За да видя жена си. Тя е тук. Писа ми.

— У вас ли е писмото?

— Не. Унищожих го, когато побягнах. Защо са тези потайности?

— И аз бих искала да узная това от вас.

Лекарят се върна.

— Необходима ли сте тук? — попита той сестрата.

— Не.

— Тогава елате с мен. Готов ли сте — обърна се той към мен.

— Още не. Утре ще дойда пак.

Върнах се в лавката. Червенокосата стоеше с две други жени до една маса и им продаваше бельо. Чаках и отново почувствах, че щастието ме напуска; трябваше да се махна, ако още исках да се измъкна от лагера. Постовете щяха да се сменят, а на новите трябваше

да обяснявам всичко отначало. Хелен не видях. Жената избягваше погледа ми. Тя проточи пазарлъка. После дойдоха още няколко жени, видях през прозореца да минава един офицер. Напуснах лавката.

Старият пост бе още на изхода. Спомниха си и ме пуснаха да мина. Тръгнах и изпитах същото чувство, както в „Льо Верне“: че ще тръгнат след мен, за да ме арестуват. Изби ме пот.

По пътя отдолу се зададе стар камион. Нямахме накъде да завия и продължих да вървя по ръба на платното, забил поглед в земята. Колата ме отмина и спря току зад мен. Устоях на изкушението да побягна. Колата можеше бързо да обърне и тогава бях загубен. Чух зад гърба си бързи стъпки. Някой извика:

— Хей, монтьор!

Обърнах се. Един по-възрастен човек в униформа се приближи.

— Разбирате ли нещо от мотори?

— Не. Аз съм електротехник.

— Може да е и от електрическата инсталация. Елате да прегледате мотора ни!

— Да проверете да видим от какво е — обади се вторият водач.

Погледнах. Беше Хелен. Тя стоеше зад войника, гледаше ме втренчено с пръст на устата. Носеше панталон и яке и беше много слаба.

— Проверете да видим — повтори тя и ме остави да мина край нея. — Внимание! — измърмори тя. — Прави се, че разбираш. Повреда няма.

Войникът се тътреше след нас.

— Откъде идваш? — прошепна тя. Аз отворих скърцащия капак на мотора.

— Избягах. Как мога да те срещна?

И тя се наведе над мотора.

— Аз пазарувам за лавката. В друг ден. Бъди в селото! Първото кафене вляво. В девет часа сутринта.

— А преди това?

— Много ли ще трае? — попита войникът.

Хелен извади от джоба на панталоните си пакет цигари и му го подаде.

— Само няколко минути. Нищо особено.

Войникът задала цигарата си и седна на ръба на платното.

— Къде? — попитах Хелен, наведен над мотора. — В гората? На оградата? Вчера бях там. Тази вечер?

Тя за миг се подвоуми.

— Добре. Тази вечер. Не мога преди десет часа.

— Защо?

— Тогава си отиват другите. Значи, в десет. Ако не — в други ден сутрин. Бъди предпазлив.

— Как са тук полицаите?

Войникът приближи.

— Не съвсем лошо — каза на френски Хелен. — Почти е готово.

— Колата е стара — обясних аз.

Войникът се засмя.

— Новите са у швабите. И у министрите. Готово?

— Готово — каза Хелен.

— Добре, че ви срещнахме — заяви войникът. — От автомобили разбирам само това, че имат нужда от бензин.

Той се покатери в колата. Хелен го последва. Включи мотора. Вероятно бе изключила само тока. Моторът забръмча.

— Благодаря — каза тя и се наведе от седалката към мен. Устните ѝ мълвяха недоловими думи. — Вие сте първокласен специалист — каза тя после и потегли.

Стоях няколко секунди на синия нафтен пушек. Не изпитвах почти нищо, също както не се усеща разликата при рязката смяна на много горещо със студено. След това бавно, докато продължавах механично да вървя, започнах да мисля, а с мисленето дойде и тревогата, и споменът за това, което бях чул, и тихата, плаха човъркаща мъка на отчаянието.

Лежах в гората и чаках. Стената на плача, както наричаше Хелен жените, които мълчаливо и сляпо гледаха в здрача, избледня. Стъмни се. Скоро си отидоха и последните, стрелнаха се обратно. Загледах втрещено стълбовете на оградата. Те се превърнаха в сенки, сред които се появи нова тъмна сянка.

— Къде си? — прошепна Хелен.

— Тук!

Пипнешком се приближих до нея.

— Можеш ли да излезеш? — попитах я аз.

— По-после. Когато всички си отидат. Почакай.

Промъкнах се обратно в храсталака, достатъчно далеч, за да не бъда открит, ако някой насочи джобен фенер към гората. Лежах на земята и вдишвах силната миризма на мъртвите листа. Излезе слаб вятър и наоколо ми зашумя, сякаш хиляди шпиони залазиха към мен. Очите ми все повече и повече свикваха на тъмнината и сега виждах сянката на Хелен, а неясно над нея — бледото ѝ лице, чиито черти не можех да разпозная. Тя висеше на бодливата тел като черно растение с бял цвят, после се превръщаше в тъмна, безименна фигура от мрачни времена и тъкмо защото не можех да разпозная лицето ѝ, то ми се явяваше като вечното лице на всички страдалци по света. Малко по-нататък различих друга жена, която стоеше като Хелен, а после и трета и по-надалеч — четвърта. Стояха като фриз от кариатиди, носещи небосвод от скръб и надежда.

Беше почти непоносимо и аз отместих очи. Когато погледнах отново, останалите три бяха безшумно изчезнали и видях, че Хелен се наведе и задърпа бодливата тел.

— Разтвори я — каза тя.

Стъпих на долната тел и повдигнах съседната.

— Почакай — прошепна Хелен.

— Къде са другите? — попитах аз.

— Върнаха се. Едната е нацистка. Затова не можех да се прехвърля по-рано. Щеше да ме издаде. Тази, дето плачеше.

Хелен съблече блузата и полата си и ми ги подаде през телта.

— Не бива да се разкъсват — каза тя. — Нямам други.

Това ми напомни за бедни семейства, у които не е чак толкова съществено, че децата са си разбили коленете, а по-скоро че са си раздрали чорапите, защото рани заздравяват, но чорапи трябва да се купуват отново.

Усетих дрехите в ръцете си. Хелен се наведе и внимателно пропълзя под телта. Одраска се по рамото. Като тънка черна змия изби кръвта по кожата. Тя се повдигна.

— Можем ли да избягаме? — попитах аз.

— Къде?

Не знаех отговор. Къде?

— В Испания — казах аз. — Португалия. Африка.

— Ела — каза Хелен. — Ела и да не говорим за това. Никой не може да избяга отук без документи. Затова не са и толкова бдителни.

Тя тръгна пред мен към гората. Беше почти гола, загадъчна и много красива. Останала бе-само представата за Хелен, моята жена през последните месеци, достатъчно все пак, за да я разпозная в сладостна болка, обвеяна от полъха на миналото, от който помръзващата и изпълнена с очакване кожа се свива. Затова пък тук имаше някой, сякаш вече безименен, слязъл от фриза на кариатидите, заобиколен от деветмесечна чужбина, а това бе повече от двадесет години нормално съществуване.

XIV

Съдържателят на кръчмата, в която бяхме преди, се приближи към нас.

— Дебелата е отлична — с достойнство обясняваше той. — Французойка. Изпечен дявол, горещо я препоръчвам, господа! Нашите жени са пламенни, ала бързи. — Той примлясна. — Сега ще се сбогувам. Нищо по-добро от това да ни пречисти кръвта една французойка. Те разбират живота. С тях може и по-малко да се лъже, не е както с нашите жени. На добър път, господа! Не вземайте Лолита или Хуана. И двете нищо не струват, а Лолита обича да краде, когато няма как да внимаваме.

Той си отиде. Отвори вратата и утрото нахлу. Чу се ранната гълчава.

— Май и ние трябва да тръгваме — рекох аз.

— Привършвам разказа си — каза Шварц, — а имаме и още малко вино — Той поръча вино и кафе за трите жени, за да ни оставят на спокойствие.

— Тази нощ говорихме малко — продължи той. — Бях постлал якето си, а когато захладя, се покрихме с блузата и полата на Хелен и моя свитер. Хелен заспиваше и отново се събуждаше; веднъж в полусън имах чувството, че плаче, после отново ставаше необузвано нежна и преливаше от милувки, каквито не познавах от нея. Не питах нищо, нито ѝ разказах какво бях чул в лагера. Обичах я много и все пак по необясним, трезв начин бях отдалечен от нея. В нежността се примеси тъга, която усилваше нежността; струваше ми се, че лежим, прилепнали плътно до отвъдното, твърде далеч, за да се върнем някога или за да пристигнем някъде, вече само летеж, близост и отчаяние, да, отчаяние, безмълвно задгробно отчаяние, върху което капеха щастливите ни сълзи, неизплакани призрачни сълзи на едно познание, на което е известен само краят, без да има вече пристигане или завръщане.

— Не можем ли да избягаме? — попитах още веднъж, преди Хелен да се промъкне обратно през бодливата тел.

Тя не ми отговори, преди да стъпи на другата страна.

— Не мога — пошепна тя тогава. — Не мога. Ще накажат други заради мен. Ела пак! Ела пак утре вечер. Можеш ли да дойдеш утре вечер?

— Ако не ме хванат преди това.

Тя втренчено ме погледна.

— Какво стана с живота ни? — запита ме после тя. — Какво сторихме, че стана така с живота ни?

Подадох ѝ блузата и полата.

— Това най-хубавите ти дрехи ли са? — попитах я аз.

Тя кимна.

— Благодаря ти, че си ги облякла. Сигурен съм, че утре вечер ще мога да дойда пак. Ще се скрия в гората.

— Трябва да се нахраниш. Имаш ли нещо за ядене?

— Имам. А може в гората да има ягоди. И гъби също или орехи.

— Ще издържиш ли до утре вечер? Ще донеса нещо.

— Разбира се. Почти съмна.

— Не яж гъби. Не ги познаваш. Ще донеса достатъчно храна.

Хелен си облече полата. Беше широка — светлосиня, на бели цветя. Намести я и я закопча, сякаш се препасваше за някоя битка.

— Обичам те — с отчаяние продума тя. — Обичам те много повече, отколкото можеш да си представиш. Не го забравяй! Никога!

Казваше го почти всеки път, когато се разделяхме. Настъпи време, когато станахме достъпен дивеч за всички — и за френските жандарми, които ни дебнеха от побесняло чувство за ред, и за гестапо, което се опитваше да проникне в лагера, макар да се твърдеше, че има съглашение с правителството на Петен, което се е възпротивило. Никога не се знаеше кой ще те пипне и всяка раздяла сутрин биваше последна.

Хелен ми носеше хляб и плодове, а понякога парче салам и сирене. Не се решавах да сляза долу в близкото градче и да живея там. Устроих се в гората и заживях в оцелялата част на един порутен манастир, който открих недалеч. През деня спях или четях каквото ми носеше Хелен и наблюдавах пътя от един гъсталак, в който не можеше да ме открият. Хелен ми носеше и новините, и слуховете, че немците

наближавали все повече и повече и хич не ги било грижа за техните договори.

И въпреки това беше живот, който едва ли не ни подлудяваше. Страхът се надигаше, понякога горчив като стомашен сок, ала навикът да живеем само за момента побеждаваше всеки път. Имахме хубаво време, а нощем небето бе осеяно със звезди. Хелен бе намерила някакво платнище, на което лежахме върху сухите листа в разрушения манастирски вход и се заслушвахме в шумовете на нощта.

— Как успяваш да изчезваш? — попитах я веднъж. — И то тъй често?

— Заемам поверителна служба, а се ползвам и с известно покровителство — отговори след малко тя. — Нали видя, понякога слизам и до селото.

— Затова ли успяваш да взимаш храна и за мен?

— Взимам я от лавката. Разрешават ни да купуваме оттам, щом имаме пари и ако има какво.

— Не се ли страхуваш, че някой би могъл да те види тук или да те предаде?

Тя се усмихна.

— Само заради теб. Не за себе си. Какво може да ми се случи? Нима не съм вече в затвора!

На следващата вечер не дойде. Стената на плача се разпадна, аз приближих дебнешком, бараките чернееха на слабата светлина, чаках, ала не дойде. Цяла нощ чувах жените, които бродеха до тоалетните, чувах стонове и въздишки. Внезапно по пътя видях засенчените светлини на автомобили. През деня останах в гората. Бях неспокоен; изглежда, нещо се бе случило. Известно време мислех за това, което бях чул в лагера и по някакъв странен обратим начин то се превърна в утеха за мен. Всичко беше по-добро, отколкото Хелен да е болна, отведена или мъртва. Тези три възможности стояха така плътно една до друга, че всичките означаваха едно. А животът ни бе в такава безизходица, че сега се касаеше единствено до това да не се загубим и един ден да се опитаме да се спасим от вихрушката в някой тих, залив. Може би тогава щяхме да успеем още веднъж да забравим всичко.

— Невъзможно е — каза Шварц. — Дори с цялата любов, с цялото съжаление, доброта и нежност. Знаех това и ми беше безразлично; лежах в гората и гледах втренчено прехвъркващите

трупове на пъстрите листа, които се отделяха от клоните, и мислех само: запази я жива! Запази я жива, господи, и никога за нищо няма да я питам. Животът на човека е толкова по-значим от водовъртежите, в които попада. Запази я жива, само жива, и ако трябва да е без мен, запази я жива дори и тъй, но само да е жива!

Хелен не дойде и през следващата нощ. Затова пък вечерта видях отново два автомобила. Те се изкачваха по пътя към лагера. Промъкнах се в широк диаметър и различих униформи. Не видях дали бяха есесовски или военни униформи, но сигурно бяха немски. Прекарах ужасна нощ. Колите бяха дошли към девет часа и едва след един час отпътуваха обратно. Фактът, че бяха дошли нощем, почти потвърждаваше, че беше гестапо. Когато отпътуваха, не можах да разбера дали бяха отведени хора от лагера. Блуждаех — в буквалния смисъл на думата, — блуждаех по пътя и около лагера до сутринта. След това реших да вляза още, веднъж в лагера като техник, но видях, че постовеите са удвоени и при тях — някакъв цивилен със списъци.

Денят ми се стори безкраен. Когато за стотен път се промъкнах край бодливата тел, внезапно видях на около двацет крачки разстояние откъм моята страна увит във вестник пакет. Съдържаше парче хляб, две ябълки и бележка без подпис: тази вечер. Навярно Хелен го бе хвърлила, когато не съм бил там. Изядох хляба на колене, толкова безсилен се почувствувах. След това отидох до скривалището си и заспах. Събудих се следобед. Беше много ясен ден, изпълнен със златиста светлина като с вино. Всяка нощ шумакът се бе обаграл все по-пъстър. Сега буките и една липа се издигаха тъй жълти и червени под топлото следобедно слънце, грейнало над моята полянка, сякаш, докато съм спял, невидим художник ги бе превърнал във факли, които горяха неподвижно в безкрайно тихата светлина. Лист не помръдваше.

Шварц замълча.

— Моля ви, не губете търпение, ако правя привидно излишни описания на природата. През цялото това време природата бе за нас тъй важна, както е за животните. Тя никога не ни върна. Не ни искаше паспорт и документ, че принадлежим към арийската раса. Тя даваше и взимаше, но беше безлична, а това действуваше като балсам. През този следобед дълго време не се помръднах; боях се, че мога да прелея като блюдо, препълнено с вода. Тогава, в свършената тишина, без никакъв повей на вятъра, изведнъж видях стотици листа да политат от

дърветата надолу, като по тайнствена команда. Те спокойно се плъзнаха през ясни въздух и няколко паднаха връз мен. В този миг познах свободата на смъртта и нейната огромна утеха. Знаех, без да взимам решение, че не ме бе споходила милостта да завърши живота си, ако Хелен умре, че не е нужно да оставам сам и че тази милост е възмездието, дадено на човек за свръхмярата от любов, на която е способен и която надхвърля възможностите на създанието — аз го осъзнах, без да мисля, и още докато го съзнавах, като че ли в един много далечен смисъл, не бе вече тъй необходимо да умирам.

Хелен не стоеше в редицата на стената на плача. Тя дойде едва след като другите си бяха отишли. Облечена бе с къси панталони и блуза и ми подаде през телта бутилка вино и един пакет. Изглеждаше много млада в необичайните дрехи.

— Тапата е извадена — каза тя. — Ето и канче. — Тя леко се провря през бодливата тел. — Сигурно си примрял от глад. В лавката намерих нещо, което от Париж насам не си виждал.

— Одеколон — отвърнах аз. Свежа, тя ухаеше в свежата нощ. Хелен поклати глава. Видях, че косата ѝ бе подстригана — беше покъса от преди.

— Но какво се е случило? — внезапно ядосан попитах аз. — Помислих, че са те отвели и си едва ли не на умиране, а ти пристигаш, сякаш си била в козметичен салон. И маникюр ли ти направиха?

— Направих си го сама. — Тя вдигна ръцете си и се засмя. — Хайде да изпием виното!

— Какво се е случило? Гестапо ли дойде?

— Не. Една военна комисия. Но с двама чиновника: от гестапо.

— Отведоха ли някого?

— Не — отвърна тя. — Дай ми да пия.

Видях, че бе много възбудена. Ръцете ѝ горяха, а кожата ѝ беше толкова суха, като че ли всеки момент щеше да запраши.

— Те бяха тук — каза Хелен. — Дойдоха да направят списък на нацистите в лагера. Трябва да бъдат върнати в Германия.

— Много ли са?

— Достатъчно. Не сме допускали, че са толкова много. Някои от тях никога не са го признавали. Имаше една, която познавах — тя изведнъж се изстъпи напред и заяви, че е нацистка, че е набавила ценни сведения, че иска да се върне в Отечеството. Тук се държали с

нея отвратително, веднага да я вземели с тях. Познавах я добре. Прекалено добре. Тя знае...

Хелен бързо отпи и ми подаде канчето.

— Какво знае?

— Не мога вече точно да кажа. Имаше толкова много нощи, през които говорихме, говорихме. Тя знае коя съм... — Хелен вдигна глава. — Никога няма да се върна! Никога! Ще се самоубия, ако искат да ме отведат!

— Няма да се самоубиеш и няма да те отведат. Защо! Бог знае къде е Георг; той не научава всичко. И защо тази жена ще поиска да те издаде? Какво ще ѝ помогне?

— Обещай ми, че няма да позволиш да ме върнат.

— Обещавам ти — казах аз. — Тя бе прекомерно възбудена, за да можех да сторя нещо друго, освен в безсилието си да обещаая всемогъщество.

— Обичам те — каза тя със Своя дрезгав, възбуден глас. — Обичам те, каквото и да се случи някога. Трябва да го вярваш, винаги.

— Вярвам — отговорих аз. И вярвах, и не вярвах.

Изтощена, Хелен се облегна назад.

— Ще бягаме — казах аз. — Още тази нощ.

— Къде? Имаш ли паспорт?

— Да. Даде ми го един, който работеше в канцеларията, където държаха документите на интернираните. Твоят у кого е?

Тя не отговори. Известно време гледа втренчено пред себе си.

— Тук има едно еврейско семейство — започна после тя. — Мъж, жена и дете. Дошли преди няколко дни. Детето е болно. Излязоха напред и те. Искали да се върнат в Германия. Капитанът ги попита да не би да са евреи. Били немци, каза мъжът. Искали да се върнат. Капитанът понечи да им каже нещо, но двамата гестаповци бяха там. „Наистина ли искате да се върнете!“ — запита още веднъж той. „Запишете ги, капитане — се намеси един от гестаповците и се засмя. — Ако толкова много копнеят за родината, ще им направим удоволствието.“ Записаха ги. С тях не може да се разговаря. Казват, че не могат да продължат. Детето било тежко болно. И без това скоро щели да отведат оттук и другите евреи; по-добре било да се обадят порано. Ние сме седели в капана. По-добре било да вървим доброволно. Приличат на глухи катъри. Трябва да поговориш с тях.

— Аз? Какво мога да им кажа?

— Ти си бил там. Оттатък си бил на лагер. Върнал си се. И отново си избягал.

— Къде да им го кажа?

— Тук. Ще доведе мъжа. Знам къде е. Веднага. Аз съм му казала. Още може да се спаси.

След четвърт час тя доведе един слабоват човек, който отказа да се провере през бодливата тел. Стоеше на страната на лагера, аз от другата — и ме слушаше. Сетне дойде и жената. Беше много бледа и не пророни дума. Бяха ги заловили двамата с детето преди около десетина дни. Били в различни лагери и после избягали, а мъжът по едно чудо пак бе намерил жената. Навсякъде бяха оставяли имената си след себе си — по уличните камъни и по ъглите на къщите.

Шварц ме погледна.

— Знаете *Via Dolokosa*^[1], нали?

— Кой не го знае! Започва от Белгия и стига до Пиринеите.

Via Dolokosa бе създаден в началото на войната. След нахлуването на немските войскове части в Белгия и пробива на линията Мажино бе почнало голямото бягство, първо с автомобили, натоварени с покъщнина и легла, а после с всякакъв вид превозни средства — с велосипеди, с конски талиги, с каруци, теглени от хора, с детски колички и накрая в безкрайни редици пеша към юг, преследвани от бомбардировачите-щучки, през разгара на лятото във Франция. Започна и бягството на емигрантите на юг. По онова време изникнаха уличните вестници. Върху уличните зидове, по къщите в селата, по ъглите на кръстопътищата хората записваха с въглен, с тебешир, с боя имената и виковете си за помощ. Емигрантите, които години наред бягаха и се криеха от полицията, имаха освен това и верига от свръзки от Ница до Неапол и от Париж до Цюрих. Това бяха хора, които живеяха там и предаваха сведения, разменяха адреси, даваха съвети. У тях можеше и да се подслониш за няколко ноци. С тяхна помощ човекът, за когото говореше Шварц, бе открил жена си и детето си, нещо, което иначе би било по-трудно, отколкото да намериш пословичната игла в купа сено.

„Решим ли да останем, пак ще ни разделят — обясни ми човекът.
— Това е женски лагер. Вкараха ни заедно, но само за няколко дни.

Вече ми съобщиха, че ще ме пратят другаде, в един от мъжките лагери. Не бихме го понесли.“

— Той бе обмислил всичко — каза Шварц. — Така било по-добре. Не били в състояние да бягат; били опитали. Едва не умрели от глад. А сега — детето лежало болно, жената била изтощена; самият той нямал вече сили. По-добре било да се отиде доброволно; останалите тук сме били само още като добитък в двора на кланица. Щели да ни отведат според нуждата и настроението. „Защо не ни пуснаха да тръгнем още когато му беше времето!“ — каза накрая той — деликатен, тънък човек, с тясно лице и малки, тъмни мустачки.

Никой не би могъл да каже. Истина бе, че не искаха да ни задържат, ала не искаха и да ни пуснат — в сгромолясването на една нация това бе незначителен парадокс, недостатъчно забелязан от ония, които биха могли да го отстранят.

Следващия следобед по пътя се изкачваха два камиона. В същия миг видях как бодливата тел сякаш оживя. Около една дузина жени си помагаха при провирането. Разпиляха се в гората. Стоях скрит, додето забележа Хелен.

— Предупредиха ни от префектурата — каза тя. — Немците са дошли да отведат онези, които желаят да се върнат. Не се знае какво друго ще се случи, затова ни разрешиха да се скрием в гората, докато си тръгнат.

Това бе първия път, когато я виждах денем, освен през краткия миг на пътя. Дългите ѝ крака и лицето ѝ бяха обгорели; но беше много слаба. Очите бяха прекалено големи и прекалено блестящи, а лицето — прекалено тясно.

— Даваш ми храната си, а сама гладуваш — казах аз.

— Имам достатъчно за ядене — отвърна тя. — Това е осигурено. Ето — тя бръкна ръка в джоба — дори и парче шоколад. Вчера можахме да купим Pate de foie gras^[2] и сардини в консерви. Без хляб обаче.

— Ще отиде ли човекът, с когото говорих? — попитах аз.

— Да...

Внезапно лицето на Хелен потрепна.

— Никога няма да се върна — каза после тя. — Никога! Ти си ми го обещал! Не желая да ме хванат!

— Няма да те хванат.

След един час колите отпътуваха. Жените пееха. Вятърът донесе „Дойчланд, Дойчланд юбер алес“.

През тази нощ дадох на Хелен част от отровата, която бях получил в „Льо Верне“.

След един ден тя знаеше, че Георг е научил къде е.

— Кой ти каза? — попитах аз.

— Някой, който знае.

— Кой?

— Лекарят на лагера.

— Той откъде знае?

— От комендатурата. Там питали.

— Каза ли ти лекарят какво да направиш?

— Можел да ме скрие за няколко дни в лазарета. Не за дълго.

— Тогава трябва да напуснеш лагера. От кого дойде вчера предупреждението да се скрият в гората най-заstraшените?

— От префекта.

— Добре — рекох аз. — Погрижи се да получиш оттук паспорта си и документ за освобождаване. Може би лекарят ще ти помогне. Ако не, ще бягаме. Пригответи каквото искаш да вземеш. Не казвай на никого. На никого! Ще се опитам да говоря с префекта. Изглежда, че е човек.

— Недей! Бъди предпазлив! За бога, бъди предпазлив!

Почистих доколкото бе възможно монтьорския комбинезон и сутринта напуснах гората. Трябваше да очаквам, че ще се натъкна на френски полицаи или на немски патрули, но отсега нататък винаги трябваше да го очаквам.

Успях да се явя пред префекта. Сплаших един полицаи и един писар, като се представих за немски техник, който искаше да събере сведения относно изграждането на електрическа мрежа за военни цели. Когато правим неочакваното, понякога пробиваме, бях научил това. Като беглец полицаият незабавно щеше да ме арестува. Този вид хора реагират най-добре на викове.

На префекта казах истината. Първоначално искаше да ме изхвърли. После нахалството ми започна да го забавлява. Даде ми една цигара и ми каза да се пръждосвам по дяволите — той не бил нито чул, нито видял нещо. Десет минути по-късно ми обясняваше, че нищо не можел да направи, че вероятно немците имали списъци и щели да го

държат отговорен, ако някой липсвал. Не желаел да се затрие в немски концентрационен лагер.

— Господин префект — казах аз. — Знам, че сте закриляли затворници. Знам също, че трябва да прилагате заповедите си. Но и двамата знаем още, че Франция се намира в хаоса на поражението, че заповедите от днес утре могат да станат позор и че когато объркването се изроди в безсмислена жестокост, дори и по-късно, трудно се намират извинения. Защо трябва против волята си да държите невинни хора в кафез от бодлива тел, готови за крематориуми и изтезания? Възможно е по времето, когато Франция още се защищаваше, да е съществувало някакво привидно право да затварят чужденци в лагери за интернирани без оглед на това дали са за или против нападателите. Войната обаче отдавна свърши; преди няколко дни победителите отведоха сънародниците си. Това, което сега се намира още в лагера, са жертви, които всеки ден чезнат от страх да не бъдат убити. Би трябвало да ви моля за всички тези жертви — аз ви моля само за една от тях. Ако се опасявате за списъците, впишете жена ми като избягала, от мен да мине, впишете я като умряла, ако щете като самоубийца, тогава няма да носите отговорност!

Той ме изгледа продължително.

— Утре елате пак — ми каза после.

Не мръднах.

— Не знам в чии ръце ще бъда утре. Направете го днес по-добре.

— Елате след два часа.

— Ще чакам пред вратата ви — казах аз. — Това е най-сигурното място, което познавам.

Внезапно той се усмихна.

— *Quel le affaire d'amour*^[3] — каза той. — Женен сте, а трябва да живеете, сякаш не сте. Обикновено става обратното.

Отдъхнах си. След един час ме повика да вляза.

— Свързах се с ръководството на лагера — каза той. — Вярно е, че са питали за жена ви. Ще приемем предложението ви и ще я оставим да умре. Тогава ще имате спокойствие. Ние също.

Кимнах. Внезапно ме обзе особен, непознат страх, остатък от суеверие да не предизвикам съдбата. Но не бях ли самият аз отдавна умрял и не живеях ли с документите на един мъртъв?

— До утре всичко ще бъде уредено — каза префектът.

— Направете го днес — отвърнах аз. — Веднъж стоях две години в лагер, защото избягах един ден по-късно.

Изведнъж се почувствувах крайно изтощен. Навярно той бе забелязал, че съм посивял като пред припадък. Изпрати за коняк.

— Кафе — казах аз и се свлякох на един стол. Стаята се въртеше във виолетови и сиви сенки. Не бива да падам, помислих си, когато забуча в ушите ми. Хелен е свободна, трябва да се махнем оттук!

В шумоленето и пърпоренето се намесиха някакво лице и глас, който крещеше, отначало неразбираемо, а после по-високо. Опитах се да ги следя, него и лицето, и после го чух: „Смятате ли, че за мен това е шега, *merde alors?*“^[4] Какво по дяволите означава всичко? Аз не съм пазач на затворници, аз съм порядъчен човек, по дяволите и всичко, и с всички... всички да си вървят, всички!“

Отново изгубих гласа и не знам дали наистина бе крещял така, или ми се бе чуло. Кафето дойде, аз, олюлявайки се, излязох навън и се отпуснах на една пейка. След известно време дойде някой и каза да съм почакал още малко. Аз и без друго не бих си отишъл.

После дойде префектът и ми обясни, че всичко е наред. Стори ми се, че припадъкът се оказа полезен, колкото и думите ми.

— По-добре ли се чувствувате? — ме запита чиновникът. — Не трябва да се страхувате толкова много от мен. Аз съм само един дребен провинциален френски префект.

— Това е повече от бог — отвърнах аз щастлив. — Бог ми е дал само едно твърде общо разрешение за пребивание на земята, с което не мога да предприема нищо. Онова, от което действително се нуждая, е разрешение за пребивание в окръга тук и никой друг не може да ми го даде освен вие, господин префект.

Той се засмя:

— Но ако ви търсят, тук сте най-заstraшен.

— Ако ме търсят, в Марсилия съм по-заstraшен, отколкото тук. Ще предположат, че по-скоро съм там, отколкото тук. Дайте ни разрешение за една седмица. През това време ще можем да поемем пътя през Червено море.

— Червено море?

— Това е израз между бегълци. Ние живеем като евреите при изтеглянето им от Египет. Зад нас немската армия и гестапото, от двете ни страни — морето от френски и испански полицаи, а пред нас —

обетованата земя Португалия, с пристанището в Лисабон, за към още по-обетованата земя Америка.

— Да не би да имате американска виза?

— Ще получим.

— Изглежда, че вярвате в чудеса.

— Нямам друг избор. Днес не стана ли чудо?

Шварц ми се усмихна.

Странно е колко пресметливи можем да станем, изпаднем ли в беда. Знаех добре защо съм казал последния израз и защо преди това бях поласкал префекта със сравнението за бога. Трябваше да издействувам едно кратко разрешение за пребивание. Когато разчитаме изцяло на други, превръщаме се в точно пресмятащи психолози, дори и да сме останали почти без дъх, а може би тъкмо заради това. Едното няма нищо общо с другото, а двете действуват отделно, без едното да накърнява другото, страхът е истински, болката е истинска, а такава е и сметката. Всички имат еднаква цел: спасение.

Шварц видимо се беше успокоил.

— Скоро свършвам — каза той. — Наистина получихме разрешение за пребивание до една седмица. Чаках на портала на лагера, за да отведе Хелен. Бе късно следобед. Ръмеше ситен дъжд. До нея стоеше лекарят. Видях я за миг да говори с него, преди още да ме забележи. Тя говореше оживено, а лицето ѝ бе по-развълнувано, отколкото бях свикнал да го виждам; имах чувство, че надничам от улицата в стая, без да ме виждат.

После тя ме забеляза.

— Жена ви е тежко болна — обърна се към мен лекарят.

— Това е истина — отвърна със смях Хелен. — Изпращат ме в болница и там ще умра. Съвсем както е уговорено.

— Това не е шега — враждебно заяви лекарят. — Жена ви действително е за болница.

— Тогава защо отдавна не е вече там? — попитах аз.

— Какво означава всичко това? — се намеси Хелен. — Не съм болна и няма да отида в болница.

— Можете ли да я пратите в болница — попитах аз лекаря, — така че там да бъде в безопасност?

— Не — след известна пауза отвърна той.

Хелен отново се засмя.

— Разбира се, че не. Що за глупав разговор. Adieu, Жан.

Тя тръгна надолу по пътя. Искан да попитам лекаря какво й е, но не можах. Той ме гледаше втренчено, после бързо се запъти обратно към лагера. Последвах Хелен.

— Носиш ли паспорта си? — попитах.

Тя кимна.

— Дай ми чантата си — казах аз.

— Няма почти нищо вътре.

— Въпреки това ми я дай.

— Роклята, дете ми я купи в Париж, е все още с мен.

Вървахме надолу по пътя.

— Болна ли си? — попитах аз.

— Ако наистина бях болна, нямаше да мога да вървя, Трябваше да имам температура. Не съм болна. Той лъже. Исканше да остана. Погледни ме. Имам ли вид на болна? — Тя се спря.

— Да — казах аз.

— Не бъди тъжен — каза тя.

— Не съм тъжен.

Сега знаех, че е болна. Знаех също, че никога нямаше да го признае пред мен.

— Би ли ти помогнало, ако беше в болница?

— Не! — каза тя. — Ни най-малко! Трябва да ми повярваш. Ако бях болна и в болницата можеха да ми помогнат, веднага щях да се опитам да вляза. Повярвай ми!

— Вярвам ти!

Какво друго можех да сторя? Внезапно цялата смелост ме напусна.

— Може би щеше да предпочетеш да останеш в лагера — най-после казах аз.

— Ако не бе дошъл, щях да се самоубия.

Продължихме нататък. Дъждът се усили. Появаше около нас като сиво було от много ситни капчици.

— Трябва да побързаме да стигнем до Марсилия — казах аз. — Оттам пък до Лисабон, а после — Америка.

Там има добри лекари, си мислех аз. И болници, в които не арестуват. Може би ще ми позволят да работя.

— Ще забравим Европа като лош сън — обадох се отново аз.

Хелен не отговори.

- [1] Пътят на страданието (итал.ез.). Б. пр. ↑
- [2] Пастет от гъши дроб (фр.ез.). Б. пр. ↑
- [3] Ама че любовна история (фр.ез.). Б. пр. ↑
- [4] Дявол да го вземе (фр.ез.). Б. пр. ↑

XV

— Одисеята започна — продължи Шварц. — Странствуването през пустинята. Пътят през Червено море. Знаете го навярно и вие.

Кимнах.

— Бордо. Разузнаването на граничните проходи. Пиринеите. Бавният щурм към Марсилия. Щурмът над отпуснатите сърца и бягството от варварите. Наред с това безумието на подивялата бюрокрация. Никакво разрешение за пребивание, а от друга страна, отказ за разрешение да отпътуваме. А когато най-после го получихме, междувременно бе изтекъл срокът на транзитната виза за Испания, която се даваше само ако притежавахме входна виза за Португалия, но често тя пък зависеше от някоя друга: това означаваше, че всичко трябва да почне отначало — чакането пред консулствата, тези преддверия на ада и на рая! Един *circulus viti osus*^[1] на безумието!

Отначало попаднахме в затишие — каза Шварц. — Същата вечер Хелен рухна. Бях намерил стая в един краен хотел. За пръв път отново бяхме легални; за пръв път от много месеци насам имахме стая само за нас — тази бе причината, предизвикала истеричния ѝ плач. После седнахме мълчаливи в малката градина на хотела. Станало бе много хладно, но не ни се спеше още. Изпихме бутилка вино и наблюдавахме пътя, който водеше към лагера и се виждаше от градината. Дълбока благодарност почти болезнено бе заседнала в тила ми. Тази вечер всичко бе приспано от нея, дори страхът, че Хелен е болна. След кризата тя изглеждаше облекчена и много спокойна, като пейзаж след дъжд, и красива, като лице от старинна камей. Вие ще ме разберете — прибави Шварц. — В съществуване като нашето болестта добива различно значение от общоприетото. При нас болест означава да не можеш вече да бягаш.

— Знам — с горчивина отвърнах аз.

— Следващата вечер видяхме затъмнените фарове на една кола да пълзят нагоре по пътя към лагера. Хелен се разтревожи. През целия ден почти не бяхме напускали стаята си. Отново да имаш легло и

собствено кътче беше тъй невероятно, че не можехме дори да усетим сладостта му. Усещахме голяма умора и изтощение и двамата, затова на драго сърце не бих мръднал от хотела седмици наред. Обаче внезапно Хелен поиска да тръгнем. Не искаше да гледа повече пътя към лагера. Опасяваше се, че гестапо ще продължи да я търси.

Опаковахме багажа си. Разумно беше да продължим да се движим, докато още имахме разрешение за пребивание в нашия окръг; ако ни уловяха, най-много щяха да ни отпратят тук, но нямаше веднага да ни задържат, поне така се надявахме.

Поисках да отидем в Бордо, ала по пътя чухме, че отдавна е станало много късно за там. Един малък двуместен „Ситроен“ ни взе и водачът ни посъветва да се подслоним другаде. Близо до неговата цел на пътуването имало малък замък; знаел, че е празен, може би щяхме да прекараме там нощта.

Едва ли имахме друг избор. Късно следобед шофьорът ни свали. В сивата светлина пред нас се издигаше малкият замък — по-скоро вила, с тъмни прозорци и без пердета. Изкачих се по главната стълба и опитах вратата. Не беше заключена и имаше следи от насилствено отваряне. Стъпките ми отекнаха в сумрачната зала. Извиках и като ответ получих пресечено ехо. Помещенията бяха съвършено празни. Всичко, което е могло да се вземе, бе взето. Останали бяха залите от осемнадесетото столетие, облицованите с ламперия стени, изящните пропорции на прозорците, таваните и витите стълби.

Бавно обиколихме. Никой не отговаряше на виковете ни. Потърсих електрически ключ. Нямаше. В замъка не бе прокарано електричество — останал си бе както преди. Имаше малка трапезария в златисто и бяло, една спалня в резеда и позлата. Нито една мебел; навярно собствениците го бяха опразнили, преди да избягат.

Най-после намерихме една ракла в малката мансарда. Вътре имаше няколко карнавални костюма, пъстри и евтини, вероятно останали от някакво празненство, и няколко кутии свещи. Ала още повече се зарадвахме на железната пружина с дюшек. Продължихме да търсим и открихме в кухнята малко хляб, няколко консерви сардина, връзка чесън, полупразен буркан с мед, а в зимника — няколко фунта картофи, две-три бутилки вино и наръч дърва. Истинска страна на феите!

Къщата почти навсякъде имаше камини. Закрихме прозореца на една стая, навярно спалня, с няколко от намерените костюми. Обиколих пак къщата и намерих овощна и зеленчукова градина. По дърветата още висяха ябълки и круши. Събрах ги и ги внесох вътре.

Когато се стъмни така, че да не се забелязва димът, наклadox огън в камината и започнахме да се храним. Бе призрачно и тайнствено. Отблясъкът на огъня трептеше върху великолепната ламперия, а сенките ни се люшкаха като духове от един щастлив свят.

Стопли се и Хелен смени дрехите си, за да ги изсуши. Извади вечерната си рокля от Париж и я облече. Отворих виното. Нямахме чаши и пихме от бутилката. Сетне Хелен се преоблече още веднъж. Извади от раклата едно домино и част от костюм и побягна с тях по тъмното стълбище. Викаше отгоре и отдолу и се стрелкаше навред. Гласът ѝ отекваше от всички страни. Престанах да я виждам и чувах само стъпките ѝ, докато внезапно застана в тъмното зад мен — усетих дъха ѝ в тила си.

— Помислих, че съм те загубил — казах аз и здраво я улових.

— Няма да ме загубиш никога — прошепна тя през тясната маска. — А знаеш ли защо? Защото никога не си искал да ме задържиш, както селянинът нивата си. В сравнение с това и най-блестящият мъж става скупчен.

— Положително не съм блестящ мъж — изненадан казах аз.

Бяхме застанали на площадката на стълбището. През полуотворената врата на спалнята падаше една ивица от трепкащата светлина на камината върху бронзовите орнаменти на парапета, върху раменете и устата на Хелен.

— Ти не знаеш какво си — промърмори тя и ме погледна с блестящи очи, като на змия — не показваха през маската бялото, а само бяха неподвижни и лъщящи. — Но ти би трябвало да знаеш колко печални са всички тези донжуановци! Като дрехи, които обличаме само по веднъж. Но ти — ти си душата!

Може би костюмите, които носехме, ни улесняваха да изговаряме подобни думи. Също като нея и аз бях облякъл един костюм, малко против волята си, но другите ми дрехи, като нейните, още бяха мокри и се сушаха на камината. Необичайните дрехи в тази призрачна обстановка на *belle époque* промениха и нас, отвориха устните ни за по-други думи от обикновените. Вярност и изневяра изгубиха

гражданската си тежест и едностранчивост; едното можеше да бъде и другото, не съществуваха вече само едното или само другото, а много отсенки, имената изгубиха своето значение.

— Ние сме мъртви — пошепна Хелен. — И двамата. За нас вече няма закони. Ти си мъртъв, с мъртъв паспорт, а аз съм умряла днес в болница. Погледни дрехите ни. Сякаш сме пъстри позлатени прилепи, които се стрелкат из едно отмряло столетие. Наричаха го красивото столетие, такова е и било, със своите менуети, грация и сводове рококо — ала в края му дебнеше гилотината, както винаги и навсякъде дебне в хладната утрин, след всяко тържество, святкаща и неумолима. Къде ли е нашата, любими?

— Остави това, Хелен — казах аз.

— Никъде — пошепна тя. — Къде има гилотина за мъртъвци? Тя вече не може да ни посече — не може да съсечеш светлината, нито сянката, ала не се ли опитваха хиляди пъти да счупят ръцете ни? Задръж ме, в това вълшебство тук и в златната тъма, и може би в нас ще остане нещо и ще озари злощастния час на последното ни дихание.

— Не говори така, Хелен — продумах аз и почувствах леки тръпки.

— Помни ме винаги каквато съм сега — пошепна тя, без да ме слуша. — Кой знае какво ще става още с нас...

— Ще идем в Америка и все някога войната ще свърши — отговорих аз.

— Не се оплаквам — плътно до лицето ми каза тя. — Как можем да се оплаваме? Какво щеше да стане от нас? Една посредствена, скучна двойка, която в Оснабрюк щеше да води посредствен, скучен живот, с посредствени чувства и в годината едно пътуване в добавка...

Не можех да не се засмея.

— Възможно е да се приеме и така.

Същата вечер тя бе много весела и я отпразнува тържествено. Със свещ и златните пантофки, които беше купила в Париж и опазила въпреки всичко, тя изтича в зимника и донесе нова бутилка вино. Аз стоях горе на стълбите и я гледах как се изкачва в тъмното, вдигнала към мен осветеното си лице пред много-ликите сенки. Бях щастлив, ако можем да наречем щастие огледалото, което отразява чисто и съвършено едно любимо лице.

Огънят бавно угасна. Тя заспа под купчината пъстри дрехи. Беше странна нощ. Много по-късно чух грохота на самолетите, от който огледалата стил рококо леко задрънчаха.

Останахме сами четири дни. След това трябваше да отида в съседното село да напазарувам. Там чух, че от Бордо щели да отплават два парахода.

— Още ли не са дошли немците? — запитах аз.

— И са тук, и не са тук — бе отговорът. — Зависи от това, кой сте.

Споделих го с Хелен. За моя изненада тя бе доста равнодушна.

— Параходи, Хелен! — възбудено й говорех аз. — Далеч оттук! Към Африка! Към Лисабон! Някъде! Оттам може да се продължи.

— Защо не останем тук? — попита тя. — В градината има плодове и зеленчук. Мога да готвя, докато имаме дърва. Хляб ще взимаме от селото. Имам ли още пари?

— Останаха още малко. Имам и една рисунка. Мога да я продам в Бордо — ще имаме пари за път.

— Кой купува днес рисунки?

— Хора, които искат да вложат парите си.

Тя се засмя.

— Тогава продай я и да останем тук.

— Да бихме могли!

Тя се бе влюбила в къщата. От едната страна имаше малък парк, зад него овощна и зеленчукова градина. Имаше дори басейн и слънчев часовник. Хелен обичаше къщата, а изглежда, че и къщата я обичаше. Беше рамка, която й подходеше, и за първи път ние не бяхме в хотел или в бараки. Животът в карнавалните костюми и атмосферата на безгрижно минало породиха и у мен една илюзорна надежда — понякога дори вяра в живота след смъртта — сякаш първата репетиция на сцената бе вече зад нас. Щях да бъда доволен и аз, ако можехме да живеем така няколко стотици години.

И въпреки това продължавах да мисля за параходите в Бордо. Струваше ми се невероятно да отплават, щом като градът частично бе вече окупиран; но това бе времето на раздвоената война. Франция имаше примирие, ала още нямаше мир. Привидно имаше една

окупационна и една свободна зона, ала нямаше властта да отстоява съглашения, а на всичко отгоре там бяха немската армия и гестапо, а двете не винаги работеха ръка за ръка.

— Трябва да разбера какво става — казах аз. — Ти ще останеш тук, а пък аз ще се опитам да стигна до Бордо.

Хелен поклати глава.

— Не оставам сама тук. Ще дойда с теб.

Разбрах я. Вече нямаше граница между опасни и безопасни области. Можеше да излезеш жив от някоя неприятелска главна квартира и да бъдеш заловен на отдалечен остров от агенти на гестапо; всички стари мащаби се бяха изменили.

Пристигнахме там по силата на случайността, нещо, което навярно ви е познато? — каза Шварц. — Когато впоследствие се замислим, не проумяваме как е било възможно. Пеш, в камион, веднъж дори яздихме малко два плещести, добродушни коня, които един ратай водеше за продан. В Бордо вече имаше войскове части. Градът не бе окупиран, но имаше войскове части. Ударът бе силен; всяка минута очаквахме да бъдем задържани. Хелен бе облечена в обикновен костюм; заедно с вечерната рокля няколко панталона и два свитера, приблизително това бе цялото съдържание на гардероба ѝ. Аз носех монтьорския комбинезон. Друг костюм имах в раницата.

Оставихме нещата в една кръчма. Навсякъде биеше на очи, ако носиш багаж, въпреки че безброй французи с куфари бяха на път.

— Ще отидем до някое пътническо бюро и ще попитаме за параходите — казах аз. Не познавахме никого тук.

Действително едно бюро още съществуваше. На прозорците висяха стари плакати: „Прекарайте есента в Лисабон“, „Алжир — перлата на Африка“, „Ваканция във Флорида“, „Слънчева Гренада“. Повечето от тях бяха избелели, но тия за Лисабон и Гренада още светеха с великолепието на багрите.

Не се наложи да чакаме, докато стигнем гишето. Един четиринадесетгодишен експерт ни осведоми. За параходите не било вярно. Седмици наред се носели подобни слухове. Факт било, че много време преди окупацията тук имало английски параход, за да отведе поляци и емигранти, записани в полския легион — доброволен отряд, който се организираше в Англия. Сега точно параход нямало да отплува.

Попитах за какво тогава са всички тези хора в залата.

— Повечето са като вас — отвърна експертът.

— А вие? — попитах аз.

— Аз се отказах да заминавам — каза той. — С това си изкарвам хляба. Преводач съм, съветник, специалист но визи, експерт в подслоняването...

Не се зачудих. Бедата ни кара да зреем рано, а младежта не познава душевни тревоги, породени от сантименталност или предрасъдъци. Отидохме в едно кафене и експертът ми описа положението. Съществуваше възможност войсковите части да се оттеглят; и въпреки това в Бордо трудно се получаваха разрешения за пребивание; за визи да не говорим. В момента като удобен за получаване на испанска виза минаваше Байон, обаче там било препълнено. Най-подходяща изглеждаше Марсилия; но това бе дълъг път. По-късно го извървахме всички, и вие също, нали? — запита Шварц.

— Да — казах аз. Пътя към Голгота.

Шварц кимна.

— Естествено пак направих опит в американското консулство пътем. Но Хелен имаше валиден немски паспорт от нацистко време; тогава как можехме да докажем, че се намираме в смъртна опасност? Треперещите от страх евреи пред вратите изглеждаха по-заstrasени. Двата паспорта свидетелстваха срещу нас, дори и паспортът на мъртвия Шварц.

Решихме да се върнем в малкия ни замък. На два пъти ни спираха полицаи; и двата пъти приложих насилие — изругах полицаите, тикнах им паспортите под носа и се представих за австро-немец, към военното управление. Хелен се смееше, намираше го за смешно. За пръв път ми хрумна тази идея, когато бях поискал в кръчмата да ми върнат багажа. Кръчмарят заяви, че никога не бил получавал от нас багаж.

— Ако желаете, можете да извикате полиция — каза той и намигна насмешливо. — Но предполагам, че нямате такова желание!

— Не е необходимо — възразих аз. — Дайте нещата насам!

Кръчмарят кимна на младежа зад тезгяха.

— Анри, господинът иска да си тръгва.

Анри се приближи със засукани ръкави.

— На ваше място бих си помислил, Анри — казах му аз. — Или горите от желание да, видите как изглежда един немски концентрационен лагер отвътре?

— Та gueule^[2] — изръмжа Анри и посегна към мен. — Стреляйте, сержант! — извиках сурово аз и погледнах встрани от него.

Анри се хвана. Той се обърна и понеже ръцете му още бяха вдигнати, аз с все сила го ритнах в меките части. Той изрева и падна. Кръчмарят пипна една бутилка и излезе иззад тезгяха.

Аз грабнах бутилката „Дюбоне“ от тезгяха, счупих я в един ръб и задържах назъбената част в ръката си, Кръчмарят се спря. Зад мен издрънча втора бутилка, Не се обърнах, не трябваше да изпускам кръчмаря от очи.

— Аз съм — обади се Хелен и изкрещя на кръчмаря:

— Мръсник! Изваждай нещата или от лицето ти и следа няма да остане!

С назъбена бутилка в ръка, тя ме заобиколи и се спусна към кръчмаря. Улових я здраво със свободната си ръка. Вероятно бе грабнала бутилка „Перно“, защото внезапно наоколо силно замириса на анасон. Поток от пристанищни псувни се изля върху кръчмаря. Полуприведена, Хелен се мъчеше да се освободи от ръката ми. Кръчмарят бързо отстъпи зад тезгяха.

— Какво става тук? — запита на немски някой откъм вратата.

Кръчмарят взе да се хили. Хелен се обърна. Немският подофицер, който преди малко измислих за Анри, сега действително стоеше тук.

— Ранен ли е? — попита подофицерът.

— Тази свиня ли? — Хелен показа към Анри, който все още стискаше юмруци между краката си и с вдигнати колене седеше на пода.

— Това не е кръв, а „Дюбоне“!

— Немкиня ли сте? — попита подофицерът.

— Да — отвърнах аз. — И на всичко отгоре ни окрадоха.

— Имате ли документи?

Кръчмарят се ухили; изглежда, че разбираше малко немски.

— Естествено — изсъска Хелен. — Аз ви моля да ни подкрепите в нашето право! — Тя високо издигна паспорта си. — Аз съм сестра на командира на хитлеристки щурмов батальон Юргенс. Ето — тя показа

датата на паспорта. — Живеем в замъка — тя назова име, което никога не бях чувал — и тръгнахме за един ден до Бордо. Оставихме си нещата тук, при този крадец, който твърди сега, че никога не ги бил получавал. Моля ви, помогнете ни!

Хелен отново се нахвърли на кръчмаря.

— Вярно ли е? — запита го подофицерът.

— Естествено, че е вярно! Немската жена не лъже! — цитира тя едно от идиотските клишета на режима.

— А вие кой сте? — запита подофицерът мен.

— Шофьорът — обясних аз и заоправях комбинезона си.

— Давай насам! — кресна подофицерът на кръчмаря.

Човекът зад тезгяха бе престанал да се хили.

— Да ви затворим ли дюкяна? — попита подофицерът.

Хелен превеждаше с голямо удоволствие и прибави още сума „salauds“^[3] и „sales etrangers“^[4]. Последното ме възхити особено много; да наречеш французин в собствената му страна мръсен чужденец можеше да почувствува истински само някой, който достатъчно често сам е бил наричан така.

— Анри! — излая кръчмарят. — Къде си оставил нещата? Аз нищо не знам — обясняваше той на подофицера. — Младежът трябва да е свършил тая работа!

— Лъже — преведе Хелен. — Прехвърля вината на онази горила там. Давай нещата насам — обърна се тя към кръчмаря. — Незабавно! Или ще повикаме гестапо!

Кръчмарят срита Анри. Онзи се измъкна.

— Извинявайте — каза кръчмарят на подофицера. — Недоразумение. Една чашка?

— Коняк — отговори Хелен. — Първо качество.

Кръчмарят постави една чаша на тезгяха. Хелен се вторачи в него. Той прибави още две чаши.

— Вие сте храбра жена — каза подофицерът.

— Немската жена не се бои от нищо — цитира Хелен нацистката идеология и отмести счупената бутилка „Перно“.

— Каква кола карате? — ме запита подофицерът. Погледнах го твърдо във ведрите сиви очи.

— „Мерцедес“, колата на фюрера, то се знае!

Той кимна.

— Тук е хубаво, а? Не като у дома, ама е хубаво, не намирате ли?

— Много хубаво. Не като у дома, не ще и дума.

Пихме. Конякът беше превъзходен. Дойде Анри с вещите ни и ги сложи върху един стол.

Проверих раницата. Всичко беше налице.

— Наред е — казах аз на подофицера.

— По вина на младежа — обясни кръчмарят. — Свободен си, Анри! Пръждосвай се!

— Благодаря, подофицер — каза Хелен. — Вие сте истински немец и кавалер.

Подофицерът козирува. Беше под двадесет и пет години.

— Ето сметката за бутилките „Дюбоне“ и „Перно“, дето бяха счупени — каза съдържателят, отново добил смелост.

Хелен преведе.

— Без кавалерство — добави тя. — Беше самоотбрана.

Подофицерът взе най-близкостоящата бутилка от тезгяха.

— Позволете — галантно се обърна той. — В края на краищата не напразно сме победители!

— Мадам не пие „Коантро“ — обясних аз. — Вземете коняка, подофицер, макар и да е наченат.

Подофицерът поднесе на Хелен бутилката. Аз я пяхнах в раницата. Сбогувахме се пред вратата. Тревожех се, че войникът ще поиска да ни придружи до колата, но Хелен се справи отлично.

— Подобно нещо у нас не може да се случи — каза с гордост младият човек на сбогуване. — У нас цари ред.

Проследих го с поглед. Ред, помислих си аз. С изтезания, с изстрели в тила и масови убийства! Предпочитам да са сто хиляди дребни мошеници като този тук!

— Как се чувствуваш? — попита Хелен.

— Добре. Не знаех, че умееш така да псуваш.

Тя се засмя.

— Научих се в лагера. Как облекчава само! Изведнъж от плещите ми се смъкна цяла година заточение! Само не знам ти къде се научи да се биеш със счупени бутилки и да докарваш хората до евнуси!

— В борба за човешките права — отговорих аз. — Живеем в епохата на парадоксите. Водим война, за да запазим мира.

Така бе горе-долу. Принудени бяхме да лъжем и да мамим, за да се защитаваме и да останем живи. През следващите седмици крадах на селяните овошките от дърветата и млякото от зимниците им. Бе щастливо време — опасно, объркано и жалко, понякога безутешно, често пъти комично — ала никога горчиво. Току-що ви разказах инцидента с кръчмаря; появиха се и други подобни ситуации. Навярно и това ви е познато.

Кимнах.

— Ако можеха да се приемат така, често те биваха и смешни.

— Научих се — отвърна Шварц. — От Хелен. Тя бе човек, в който миналото бе престанало да се наслаждава. Онова, което понякога само бегло бях почувствувал в себе си, у нея се превръщаше в сияйно настояще. Ден по ден миналото в нея се разпукваше, както ледът след онзи призрачен Ездач по Боденското езеро. Затова пък всичко се стремеше към настоящето. Това, което при други се разпределя за цял живот, при нея се съсредоточаваше за момента, ала то не бе някакво вцепенено съсредоточаване, а волно, ведро като Моцарт и неумолимо като смъртта. Понятията морал и отговорност, в техния сковаващ смисъл, вече не съществуваха; по-висши, почти извънземни закони ги заместиха. Вече не й оставаше време за нещо друго. Искреше като фойерверк, без пепел. Не искаше да се спаси; тогава още не го вярвах. Тя знаеше, че е невъзможно да бъде спасена, но прие, защото аз настоявах, и аз, глупакът, я влачих по пътя към Голгота цели дванадесет спирки от Бордо до Байон, а след туй по безкрайния път към Марсилия и обратно дотук.

Когато се върнахме, намерихме замъка окупиран. Видяхме униформи, войници, които мъкнеха дървени тезгяхи и няколко офицера с бричове на летци и високи лъскави ботуши, които се перчеха насам-натам като чуждоземни пауни.

Наблюдавахме ги от парка, скрити зад един бук и една мраморна богиня. Бе късен, галещ като коприна следобед.

— Оставили ли сме нещо отгатък? — попитах аз.

— Ябълките по дърветата, въздуха, златния октомври и мечтите ни — отговори Хелен.

— Навсякъде сме ги оставили. Като летящи паяжини наесен.

Офицерът на терасата даде няколко резки команди.

— Гласът на двадесети век — каза Хелен. — Да си тръгваме.
Къде ще спим тази нощ?

— В някое сено, а може би и в легло. Заедно във всички случаи
— отговорих аз.

[1] Омагьосан кръг (лат.ез.). Б. пр. ↑

[2] Затваряй си устата (фр.ез.). Б. пр. ↑

[3] Мръсници (фр.ез.). Б. пр. ↑

[4] Мръсни чужденци (фр.ез.). Б. пр. ↑

XVI

— Спомняте ли си площада пред консулството в Байон? — попита Шварц. — Редиците от по четирима бегълци, които след това се разтуряха и в паника блокираха входа, отчаяно стенеха, плачеха и се бореа за място?

— Спомням си, че имаше номера за местата — отвърнах аз. — Те даваха правото да се стои отвън. Въпреки това тълпата блокираше входа. Когато отваряха прозорците, стоновете се превръщаха във викове и рекове и трябваше да хвърлят паспортите през тях. Тази гора от протегнати ръце!

По-хубавичката от двете жени, които още будуваха в кръчмата, се затътри с прозявки към нас.

— Вие сте просто смешни — каза тя. — Говорите, говорите! Ние обаче трябва да спим вече. Ако ви се седи още някъде — всички кръчми в града са вече отворени.

Тя разтвори вратата. Утрото нахлу бяло и кресливо. Слънцето грееше. Тя пак затвори вратата. Погледнах часовника.

— Параходът няма да отплува днес следобед — заяви Шварц. — Ще замине едва утре вечер.

Не му вярвах. Той разбра.

— Да идем някъде — предложи той.

След тихата кръчма шумът навън бе почти непоносим. Шварц се спря.

— Тичат, крещят! — Той се загледа в дружина деца, които мъкнеха кошове с риба. — Все нататък! Сякаш никой не липсва!

Слязохме надолу към пристанището. Водата се вълнуваше, вятърът бе хладен и силен, слънцето — сурово, без топлинка; плющяха платна и всеки дейно се занимаваше с утрото, с работата и със себе си. Сред цялото това оживление ние се плъзгахме като увехнали цветя.

— Все още ли не вярвате, че параходът заминава утре? — попита ме Шварц.

На безмилостната светлина той изглеждаше много уморен и съсипан.

— Не мога да повярвам. Преди това ми казахте, че тръгва днес. Да попитаме. Много е важно за мен.

— И за мен беше тъй важно. След това изведнъж престава да бъде важно.

Не отговорих. Продължихме нататък. Внезапно ме бе обзело бясно нетърпение. Празнорек, скоклив, животът си искаше своето. Нощта бе изтекла. И за какво ли бе това илюзорно обещание?

Спряхме пред един магазин с проспекти. Бяла табела на прозореца известяваше, че заминаването на парахода е отложено за следния ден.

— Свършвам — каза Шварц.

Бях спечелил един ден. Опитах се да вляза въпреки табелата. Бе затворено още. Около десетина души ме наблюдаваха. Спуснаха се от различни страни, когато натиснах бравата. Бяха емигранти. Щом видяха, че вратата е затворена, те се извърнаха и отново се престориха, че разглеждат витрината.

— Сам виждате, че имате още време — каза Шварц и предложи да пием кафе на пристанището.

Той набързо изпи горещото кафе и прилепи ръце към чашата, сякаш мръзнеше.

— Колко е часът? — попита той.

— Седем и половина.

— Един час — промърмори той. — След един час ще дойдат. — Той вдигна очи. — Не желая да ви разказвам някоя йеремиада. Така ли звучи?

— Не.

— Как звучи?

Колебаех се.

— Като историята на една любов.

Внезапно лицето му се отпусна.

— Благодаря — каза той. След това се съсредоточи. — Злото започна от Биариц. Бях чул, че от Сен Жан дьо Луц трябвало да отпътува една гемия. Не се оказа вярно. Когато се върнах в пансиона, заварих Хелен да лежи на пода с разкривено лице.

— Гърч — прошепна тя. — Сега ще мине. Остави ме!

— Ще повикам незабавно лекар.

— Никакъв лекар — изхриптя тя. — Не е нужно. Сега ще мине. Върви! Върни се след пет минути. Остави ме сама! Направи каквото ти казвам! Никакъв лекар! Върви най-после! — изкрещя тя. — Знам какво говоря. Ела след десет минути. Тогава можеш...

Тя ми махна да вървя. Вече не бе в състояние да говори; ала очите ѝ бяха изпълнени с една толкова ужасяваща, неясна молба, че излязох. Стоях навън и се вирах в улицата. После потърсих лекар. Казаха ми, че някой си доктор Дюбоа живее само през две-три улици. Прибягах дотам. Той се облече и тръгна с мен.

Когато пристигнахме, Хелен лежеше на леглото. Лицето ѝ беше влажно от пот; но беше по-спокойна.

— Довел си лекар — изрече тя тъй недружелюбно, сякаш бях най-големият ѝ враг.

Доктор Дюбоа се приближи с лека стъпка.

— Не съм болна — каза тя.

— Мадам — с усмивка каза доктор Дюбоа, — не предпочитате ли да предоставите на един лекар да установи това?

Той отвори чантата си и извади инструменти.

— Остави ни сами — обърна се Хелен към мен.

Объркан, аз излязох от стаята. Сетих се за това, което бе казал лекарят в лагера. Тръгнах по улицата напред-назад и втренчено загледах табелата на отсрещния гараж. Тлъстия човек от табелата на отсрещния гараж. Тлъстият човек от табелата, направен от маркучи, се превърна в мрачен символ от черва и пълзящи бели червеи. Долавях ударите на чука от гаража и ми се стори, че някой чука по ламаринен ковчег; внезапно разбрах, че заплахата отдавна е стояла зад нас, един пепеляв фон, на който животът ни бе придобил по-релефни контури, като огряна от слънце гора пред стена от буря.

Дюбоа се върна по някое време. Имаше остра брадичка и навярно бе курортен лекар, който предписваше невинни средства против кашлица и махмурлук. Отчаях се, като го видях да пристига с танцовата си походка. Това бе мъртъв сезон за Биариц; положително бе благодарен за всичко, което му се предлагаше.

— Госпожа съпругата ви — каза той.

Погледнах го втренчено.

— Какво? — попитах аз. — По дяволите, кажете истината или не казвайте нищо!

Една деликатна, много красива усмивка за миг го промени изцяло.

— Ето — каза той, извади рецепта и написа нещо неразбираемо — Ето! Поръчайте го в аптеката. Нека ви върнат рецептата, ще можете да я ползвате постоянно. Отбелязал съм го.

Взех бялата бележка.

— Какво е?

— Нищо, което да можете да промените — отвърна той. — Не забравяйте това! Нищо, което да можете да промените.

— Какво е? Искам да знам истината, без тайни!

На това той не отговори.

— Когато ви дотрябва, идете в някоя аптека — каза той. — Ще ви го дадат.

— Какво е?

— Силно успокояващо средство. Дава се само по лекарско предписание.

Взех го.

— Какво ви дължа?

— Нищо.

И той се понесе нататък. На ъгъла на улицата се обърна.

— Вземете го и го поставете някъде, гдето жена ви ще може да го намери! Не говорете с нея за това. Тя знае всичко. Достойна е за възхищение.

— Хелен — обърнах се към нея аз. — Какво означава всичко това? Ти си болна. Защо не искаш да говориш с мен за болестта си?

— Не ме мъчи — отговори тя много отпаднала. — Остави ме да живея, както искам.

— Не искаш ли да говориш с мен за това?

Тя поклати глава.

— Няма за какво да се говори.

— Не мога ли да ти помогна?

— Не, любими — отвърна тя. — Този път не можеш да ми помогнеш. Ако би могъл, щях да ти го кажа.

— Последният Дега е още в мен. Мога да го продам. В Биариц има богати хора. Ще получим достатъчно пари, за да постъпиш в болница.

— За да ме затворят? И без това няма да помогне нищо. Повярвай ми!

— Толкова ли е зле?

Тя ме погледна тъй изтерзана и отчаяна, че повече не попитах.

Реших да отида още веднъж при Дюбоа и да разбера.

Шварц замълча.

— Рак ли имаше? — попитах аз.

Той кимна.

— Трябваше отдавна да го предположа. Бе ходила в Швейцария и тогава ѝ казали, че е възможно да я оперират още веднъж, но няма да помогне. Била е вече оперирана преди това — бях видял белега. На времето професорът ѝ бе казал истината. Тя е могла да избира между още няколко безполезни операции и късче живот без болница. Казал ѝ бе още, че не може да гарантира престоят в болницата да удължи живота ѝ. Бе отказала операциите.

— И не искаше да ви го каже?

— Не. Тя мразеше болестта. Опитваше се да не ѝ обръща внимание. Чувствуваше се мръсна, сякаш червей лазеха в нея. Имаше чувството, че болестта е пихтиесто животно, което живее в нея и расте. Хелен мислеше, че ще се гнуся от нея, ако зная. Може би все още се надяваше, че може да задуши болестта, като нехае за нея.

— Никога ли не сте разговаряли по този въпрос?

— Много малко — отвърна Шварц. — Тя бе говорила с Дюбоа, а сетне аз го принудих да ми разкаже всичко. От него получих тогава и лекарствата. Той ми обясни, че болките ще се увеличават; но било възможно всичко да завърши бързо и без мъки.

Не говорих с Хелен. Тя не желаше. Заплашваше ме, че ще се самоубие, ако не я оставя на спокойствие. Тогава се престорих, че ѝ вярвам, сякаш наистина бяха гърчове от невинен произход.

Трябваше да напуснем Биариц. Мамехме се взаимно. Хелен наблюдаваше мен, а аз нея, но скоро измамата доби странна мощ. Тя най-напред унищожих онова, от което безмерно се страхувах — понятието за времето Разпределението на седмици и месеци се разпадна и уплахата пред краткостта на времето, което ни оставаше,

стана прозрачна като стъкло. Страхът престана да бъде прикритие — той по-скоро закриляше дните ни. Всичко, което можеше да ни разстрои, рикошираше в него; нищо не можеше да проникне навътре. Аз изживявах пристъпите си на отчаяние, когато Хелен спеше. Тогава втренчвах поглед в лицето, което дишаше леко, после в здравите си ръце и съзнавах ужасяващата безпомощност, която природата ни налага — непреодолимата преграда. Моята здрава кръв не можеше да спаси любимата болна. Това не може да се разбере, а и смъртта не може да се разбере.

Мигът стана за нас всичко. Идният ден се намираше в безкрайната далечина. Когато Хелен се събуждаше, почваше денят, а когато спеше и аз я чувствах до себе си, започваше лъкатушенето между надежда и безутешност, изграждането на планове върху въздушни основи, на прагматични чудеса и на една философия „да задържиш още“ и да забравиш, която угасваше в ранни зори и се удавяше в мъглата.

Застудя. Носех със себе си Дега — парите ни за Америка, и сега на драго сърце бих го продал; но в малките градове и в селата нямаше кой да даде нещо за него. Някъде се залавяхме на работа. Научих се на селски труд. Сякох и копах; исках да върша нещо. Ние не бяхме единствените. Видях професори да режат с трион дърва и оперни певци да копаят моркови. Селяните бяха като всички селяни: те използваха случая да намерят евтини работници. Някои плащаха; други даваха храна и позволяваха да се преспи. Трети пък гонеха просителите. Така ние странствувахме и приближавахме Марсилия. Били ли сте в Марсилия?

— Кой не е бил там? — отвърнах аз — Това бе ловният участък на жандармерията и гестапо. Те ловяха емигрантите пред консулствата като зайци.

— За малко не хванаха и нас — поде Шварц. — При това префектът към външния отдел на Марсилия правеше всичко, за да спаси емигрантите. Аз все още страстно желяех да получа американска виза. Струваше ми се, че тя би могла да усмири и рака. Известно ви е, че виза не се получаваше, ако не можеше да се докаже, че се намиращ в голяма опасност и ако в Америка не си включен в един списък на известни художници, учени или интелектуалци. Сякаш тогава не се намирахме в опасност всички и сякаш човекът не беше човек!

Разликата между ценни и обикновени хора не е ли вече един далечен паралел със свръхчовека и малоценния индивид?

— Не могат да приберат всички.

— Не могат ли? — попита Шварц.

Не отговорих. Какво имаше да се отговаря? Тук „да“ и „не“ бяха едно.

— Тогава защо да не са най-нищите? — попита Шварц. — Тези без имена и без заслуги.

Пак не отговорих. Шварц имаше две американски визи — какво искаше още? Та нима не знаеше, че Америка даваше виза на всекиго, щом отгатък някой гарантираше, че няма да е в тежест на държавата.

Следващия миг той го каза.

— Не познавах никого в Америка, но ми дадоха един адрес в Ню Йорк. Писах. Писах и на други. Описах нашето положение. Тогава един познат ми каза, че съм сбъркал; в САЩ не се допусkali болни. Неизлечимо болни пък било изключение. Трябваше да представя Хелен здрава. Хелен бе чула част от разговора. Не успях да избягна това — в Марсилия, този разстроен пчелен рояк, не се говореше за нищо друго.

Същата вечер седнахме в един ресторант близо до Каньобиер. Вятърът фучеше из улиците. Не бях обезкуражен. Надявах се да намеря някой човечен лекар, който да удостовери, че Хелен е здрава. Продължавахме да играем същата игра: че си вярваме един друг и че аз нищо не знам. Бях писал на префекта към нейния лагер да потвърди, че се намираме в опасност. Бяхме намерили една малка стая; получих и разрешение за пребивание за една седмица и нощем работех на черно в един ресторант като мияч на съдове; имахме малко пари и един аптекар ми бе дал по рецептата на Дюбоа десет ампули морфин — за момента имахме всичко, което ни трябваше.

Седяхме до прозореца на ресторанта и гледахме към улицата. Можехме да си позволим този лукс, защото в продължение на една седмица не бе необходимо да се крием. Внезапно Хелен се изплаши и улови ръката ми. Тя втренчи очи във веещия мрак.

— Георг! — прошепна тя.

— Къде?

— Там, в откритата кола. Познах го. Току-що мина.

— Сигурна ли си, че си го познала?

Тя кимна.

Стори ми се почти невъзможно. Опитах се да видя хората, които седяха в минаващите коли. Не успях, ала пак не се успокоих.

— Защо пък трябва да е именно в Марсилия — казах аз и незабавно осъзнах, че ако ще е някъде, естествено е да бъде в Марсилия — последното убежище на емигрантите от Франция.

— Трябва да се махнем оттук — казах аз.

— Къде?

— Към Испания.

— Не е ли още по-опасно в Испания?

Носеха се слухове, че в Испания гестапото било като у дома си и че арестували и предавали емигрантите, но по онова време имаше всевъзможни слухове и не можеше да се вярва на всички.

Опитах отново стария начин: испанска транзитна виза, която се даваше само ако имаш португалска: това пък отново зависеше от виза за друга страна. Към това се прибавяше най-загадъчното от всички бюрократични коварства — изходната виза от Франция.

Една вечер щастieto ни се усмихна. Заговори ни един американец. Беше малко пийнал и търсеше с кого да поговори английски. След няколко минути той седеше вече на нашата маса и черпеше с напитки. Беше на около двадесет и пет години и очакваше параход, с който да се върне в Америка.

— Защо не дойдете и вие? — попита той.

За миг замълчах. Наивният въпрос като че ли раздра на две покривката помежду ни. Тук седеше човек от друга планета. Онова, което за него бе тъй естествено, както въздухът, за нас бе тъй недостижимо, както седемте съзвездия.

— Ние нямаме виза — накрая казах аз.

— Поискайте утре да ви дадат. Нашето консулство е тук, в Марсилия. Хората са много мили.

Познавах милите хора полубогове: само за да се срещнеш със секретарите им, се чакаше на улицата по часове. Сетне разрешиха да се чака в зимника, защото чиновниците от гестапо често от улицата ловяха емигрантите.

— Утре ще ви придружа — каза американецът.

— Добре — отвърнах аз и не му повярвах.

— Да го полеем.

Пихме. Гледах пред себе си свежото, нищо неподозиращо лице и едва го понасях. Тази вечер, когато американецът ни разказваше за морето от светлини на Бродуей, Хелен стана сякаш прозрачна. Това бяха невероятни истории на един потаен град. Гледах лицето на Хелен, когато чуваше имената на артисти, на пиеси, на локали, на цялото прелестно вълнение в един град, който никога не бе познал войната: чувствувах се нещастен и въпреки това радостен, че тя слушаше, защото досега на всичко, което се наричаше Америка, тя се бе противопоставяла с някаква странна мълчалива пасивност. В цигарения дим на кръчмата лицето ѝ постепенно се оживи, тя се смееше и обеща да отидем заедно с младия човек на пиесата, която той особено много обичал, пихме и знаехме, че на другата сутрин всичко ще е забравено.

Не бе забравено. В десет часа американецът дойде да ни вземе. Аз бях махмурлия, а Хелен отказа да ни придружи. Валеше; стигнахме до гъстата навалица от емигранти. Беше като насън; минахме през нея, тя се разтвори пред нас като Червено море пред емигрантите израилтяни на фараона. Зеленият паспорт на американеца бе златното ключе от приказката, което отваряше всяка врата.

Невероятното се случи. Щом като чу за какво ставаше дума, младият човек невъзмутимо обясни, че ще гарантира за нас. Прозвуча ми нелепо: беше толкова млад. Струваше ми се, че за подобно нещо трябва по-възрастен от мен. Прекарахме около един час в консулството. От седмици бях дал показания, че се намираме в голяма опасност. Много трудно, чрез втора и трета ръка, бях получил от Швейцария потвърждение, че съм бил в лагер в Германия, както и това, че Георг търси Хелен и мен, за да ни върне. Казаха ми да отида пак след една седмица. Отвън младият американец ми разтърси ръката.

— Радвам се, че се срещнахме. Ето — той изрови една визитна картичка, — обадете ми се, когато пристигнете оттатък.

Махна ми и понечи да тръгне.

— Ами ако се случи нещо? Ако още имам нужда от вас? — попитах аз.

— Какво има още да се случва? Всичко е наред — той се засмя. — Моят баща е доста известен. Чух, че утре заминава кораб за Оран; бих искал да се възползвам, преди да се завърна. Кой знае кога ще дойда пак. По-добре да разгледам каквото мога.

Той изчезна. Половин дузина емигранти ме заобиколиха и искаха да знаят името и адреса му; те предполагаха какво се бе случило и искаха същото за себе си. Когато им казах, че не знам адреса му в Марсилия, те ме нахокаха. Наистина не го знаех. Показах им картичката с американския адрес. Записаха си го. Казах им, че е безполезно, човекът искаше да отиде в Оран. Те заявиха, че ще го чакат на парахода. Върнах се у дома раздвоен. Може би бях провалил всичко, защото показах картичката; ала и без това в момента ми липсваше решителност и колкото повече време минаваше, толкова побезнадеждно ми се струваше всичко.

Казах го на Хелен. Тя се усмихна. Тази вечер тя бе много кротка. В малката стая, която бяхме пренаели от друг наемател — знаете ли онези адреси, дето се предават от уста на уста, — пееше неуморно едно зелено канарче, за което се грижехме. От околните покриви постоянно приходеше една чужда котка и клякаше на прозореца, вперила жълтите си очи в птицата, която висеше от тавана в кафеза си. Беше студено, ала Хелен искаше прозорците да стоят отворени. Знаех, че има болки — един от белезите.

Къщата утихна късно.

— Спомняш ли си още за малкия замък? — попита Хелен.

— Спомням си го тъй, сякаш някой ми е разказвал за него — отвърнах аз. — Сякаш не аз, а някой друг е бил там.

Тя ме погледна.

— Може би наистина е така. Всеки носи в себе си няколко лица — каза тя после. — Съвършено различни. Ала понякога стават самостоятелни, за известно време ни ръководят и ние ставаме такива, каквито преди изобщо не сме се познавали. И все пак се завръщаме към себе си! Не се ли завръщаме? — настойчиво запита тя.

— Никога не съм имал повече лица — заявих аз. — Неизменно еднакъв, съм бил.

Тя буйно разтърси глава.

— Колко се заблуждаваш! После ще разбереш колко много се заблуждаваш!

— Какво искаш да кажеш?

— Забрави го! Виж котката на прозореца! И нищо не подозиращата птица! Жертвата, как радостно цвърчи само!

— Птицата никога няма да ѝ падне в ноктите. Сигурна е в своя кафез.

Хелен избухна в смях.

— Сигурна в кафези си — повтори тя. — Кой търси сигурност в кафез?

Събудихме се призори. Портиерката крещеше побесняла. Отворих вратата, облечен и готов да бягам, но не видях полиция.

— Кръв! — крещеше жената. — Не можеше ли да го свърши другаде! Такава свинщина! Ей сега ще пристигне полицията! Така е, когато си милостив! Използват те! И от пет седмици насам не е плащала наема си!

Другите обитатели се тълпяха в сивата светлина на тесния коридор, втренчили поглед в съседната стая. Там се бе самоубила една жена на около шейсет години. Беше си прерязала лявата вена. Кръвта бе потекла по леглото.

— Извикайте лекар — каза Лахман, един емигрант от Франкфурт, който търгуваше в Марсилия с икони и молитвени броеници.

— Лекар! — възмути се портиерката. — Не виждате ли, че е умряла преди няколко часа още? Така става, когато човек ви приема! Сега ще дойде полицията! Нека всички ви да арестува. А леглото — кой ще го почисти?

— Ние ще свършим тая работа — каза Лахман. — Оставете полицията настрана.

— А наемът? Той къде остава?

— Ще успеем да го съберем помежду си — отвърна една стара жена в червено кимоно. — Къде другаде да идем? Бъдете милостива!

— Била съм милостива! Само те използват и нищо повече. Какви вещи е имала? Никакви!

Портиерката се зае да търси. Голата светлина на единствената крушка в стаята светеше жълтеникаво и бледо. Под леглото стоеше куфар от най-евтините. Портиерката коленичи откъм тясната страна на железното легло, по която не бе потекла кръв, и издърпа куфара. Дебелият ѝ задник, напъхан в домашна роба в райе, наподобяваше задницата на огромно, нагло животно, което се мъчи да налапа жертвата си.

Тя отвори куфара.

— Нищо! Няколко вехтории! Протрити обувки!

— Ето! — каза старата жена. Тя се казваше Люси Льове и продаваше на черно долнокачествени чорапи, и счупен порцелан лепеше.

Портиерката отвори някаква кутийка. Върху розов памук бяха положени тънка верижка и пръстен с малък камък.

— Злато? — попита дебелият жена. — Най-много да е позлатено!

— Злато — каза Лахман.

— Ако беше злато, щеше да го продаде, преди да свърши това — обясни портиерката.

— Това не винаги се върши само от глад — отвърна спокойно Лахман. — Златни са. А малкият камък е рубин. На стойност най-малко седем-осемстотин франка.

— Глупости!

— Ако желаете, мога да го продам вместо вас.

— И с това да ме натопите, нали? Не, драги — не мен!

Наложи се да извика полицията. Не можеше да се избегне. Емигрантите, които живеяха в къщата, изчезнаха през това време. Повечето поеха обичайната си обиколка — до консулствата, да продадат нещо или да търсят работа, а останалите — в най-близката църква, да чакат новини от съгледвач на ъгъла. Църквите бяха сигурни.

Тъкмо отслужваха литургия. В страничните тремове пред изповедалните като тъмни, малки хълмове коленичеха жени в черни дрехи. Свещите горяха, без да се помръднат, бучеше орган и светлината трепкаше по златния потир, който свещеникът вдигна — Христовата кръв — с нея бе избавил света. До какво бе довело това? До кървави кръстоносни походи, религиозен фанатизъм, инквизицията, изгаряне на вещици, избиване на еретици — и всичко в името на любовта към ближния.

— Не е ли по-добре да отидем на гарата? — попитах аз Хелен. — В чакалнята е по-топло, отколкото тук а църквата.

— Почакай за малко.

Тя отиде до един чин под амвона и коленичи. Не знам дали се молеше и на кого, но аз мислех вече само за деня, когато я чаках в катедралата на Оснабрюк. Тогава бях преоткрил един човек, когото не

бях познавал преди и който с всеки изминат ден бе ставал за мен почужд и по-близък. Сега бе същото, ала чувствавах, че тя ми се изплъзваше някъде, където няма имена — само тъмнина и може би неизвестни закони на тъмнината, — тя се бунтуваше и се завръщаше, ала вече не ми принадлежеше така, както исках да си внуша, а може би и никога не ми е принадлежала повече; та кой ли принадлежи някому и какво означава това: съпринадлежност, тази бюргерска дума на безнадеждна илюзия? Ала всеки път, когато се завръщаше, както го наричаше тя, за един час, за един поглед, за една нощ, аз си представях, че съм някакъв счетоводител, който не трябва да пресмята, а без да пита, да приема една скиталка, една нещастница, една любима, прокълнатата! Знаем, че за това съществуват други названия — евтини, прибързани и неубедителни — ала нека те останат за други отношения и за хора, които вярват, че техните егоистични закони са оброк пред бога. Самотата търси другар и не пита кой е. Не знаеш ли това, значи никога не си бил самотен, а сам.

— За какво се моли? — попитах аз и незабавно се разкаях. Хелен ме изгледа със странен поглед.

— За визата до Америка — отвърна после тя и аз знаех, че излъга. За секунда помислих, че може би се е молила за обратното, защото всеки път отново чувствавах пасивната съпротива, която проявяваше спрямо пътуването.

— Америка? — веднъж през нощта бе казала тя. — Какво ще търсиш там? За какво ще бягаш толкова надалеч? В Америка ще се намери пак друга Америка, където ще трябва да отидеш, а после пак някоя друга страна, дима не разбираш?

Нищо ново не искаше вече. На нищо не вярваше. Смъртта, която я гризеше, не желаше повече да отстъпва. Командуваше като вивисектор, който наблюдава резултата, когато орган след орган, клетка след клетка се променят и рушат Болестта танцуваше с нея в злокобен карнавал, така както ние бяхме играли безгрижни с костюмите в замъка; от един тесен череп с горящи очи ме поглеждаше човек, който ту ме мразеше, ту ми бе отчаяно предан, жена-въплъщение на жаждата за живот и отчаянието, човек, който имаше все пак само мен, за да се завърне от мрака, признателен за това в своя изпълнен с боязън и безстрашие ужас пред смъртта.

Шпионинът дойде и съобщи, че полицията си е отишла.

— Трябваше да идем в музея — заяви Лахман, — там е топло.

— Има ли тук музей? — запита една млада гърбава жена, чийто мъж бе заловен от жандармите и тя от шест седмици го очакваше.

— Разбира се.

Помислих си за мъртвия Шварц.

— Ще отидем ли? — попитах аз Хелен.

— Не сега. Да се върнем.

Не исках да вижда мъртвата отново, но не можах да я възпра. Когато се върнахме, портиерката се бе успокоила. Навярно бе дала да оценят верижката и пръстена.

— Бедната жена — каза тя, — сега и име дори няма.

— Съвсем без документи ли беше?

— Имаше *sauf-conduit*^[1] Обаче преди още да дойде полицията, другите го грабнаха и теглиха чоп кой да го вземе. Спечели го малката с червените коси.

— Ах, така значи; разбира се, тя изобщо няма документи. Сигурно и мъртвата е останала доволна.

— Искате ли да я видите?

— Не — отвърнах аз.

— Да — настоя Хелен.

Отидох с Хелен. Мъртвата окончателно бе спряла да кърви. Когато се качихме, заварихме две емигрантки да я мият. Тъкмо я обръщаха като бяла дъска. Косите ѝ висяха до земята.

— Излезте! — изсъска ми едната.

Аз тръгнах. Хелен остана. След известно време се върнах, за да я взема. Тя стоеше сама в тясната стаичка до долния край на леглото и гледаше втренчено бялото, хлътнало лице, с едното око полуотворено.

— Хайде сега — казах аз.

— Така изглеждаме после — прошепна тя. — Къде ще я погребат?

— Не знам. Там, където погребват бедните. Ако струва нещо, портиерката ще се погрижи да събере пари.

Хелен не отговори. Студеният въздух нахлуваше през отворения прозорец.

— Кога ще я погребат? — попита тя.

— Утре или в други ден. Може би ще я откарат за аутопсия.

— Защо? Не вярват ли, че се е самоубила?

— Ще повярват.

Пристигна портиерката.

— Утре ще я откарат в някоя болница за аутопсия. Младите лекари се учат да оперират на такива трупове. За нея ще е все едно, а и без друго нищо не струва. Искате ли чаша кафе?

— Не — каза Хелен.

— Аз ще изпия едно — отвърна портиерката. — Странно как само се вълнува човек, нали? Пък нали всички трябва да умрем.

— Да — каза Хелен, — но никой не иска да го повярва.

Събудих се през нощта. Тя седеше в леглото и сякаш се слушваше.

— Замириса ли ти?

— Какво?

— Мъртвата. Мирише. Затвори прозореца.

— Нищо не мирише, Хелен. Това не става тъй бързо.

— Мирише.

— Може би от клонките. — Емигрантите бяха събрали пари и поставили до мъртвата няколко лаврови клонки и една свещ.

— Защо внесоха клонките? Утре ще я нарежат, а после ще хвърлят парчетата в една кофа и ще ги продават като отпадъчно месо за животните.

— Не ги продават, а просто предават аутопсираните трупове да ги изгорят или да ги погребат — обясних аз и обвих с ръка Хелен. Тя ме отбягна.

— Не искам да бъда нарязана — каза тя.

— Защо трябва да бъдеш нарязана?

— Обещай ми — каза тя, без да ме слуша.

— Нищо не ми струва да обеща.

— Затвори прозореца. Пак ми замириса.

Станах и затворих прозореца. Навън грееше ясният месец, а котката бе клекнала до прозореца. Тя изсъска и отскочи, когато крилото на прозореца я докосна.

— Какво беше това? — попита Хелен зад мен.

— Котката.

— И тя надушва, Виждаш ли?

Обърнах се.

— Седи тук всяка нощ и очаква канарчето да излезе от кафеза. Заспи пак, Хелен. Сънувала си. Наистина нищо не мирише от другата стая.

— Тогава може би аз мириша?

Погледнах я втренчено.

— Тук никой не мирише, Хелен, сънувала си.

— Щом не е тя, трябва да съм аз. Престани с тези лъжи! — внезапно остро отвърна тя.

— Боже мой, Хелен! Никой не мирише! Ако изобщо би могло да мирише на нещо, то ще е на чесън долу от ресторанта. Ето! — взех едно от шишенцата одеколон, с които търгувах на черно по това време, и поръсих наоколо няколко капки. — Така, сега въздухът е свеж.

Тя все още бе седнала в леглото.

— Значи, признаваш — каза тя. — Иначе не би използвал одеколон.

— Няма какво да признавам. Направих го само за да те успокоя.

— Знам, че го мислиш — отговори тя. — Ти мислиш, че мириша. Както тази до нас. Не лъжи! Виждам го по погледа ти, отдавна! Смяташ ли, че не усещам как ме гледаш, когато мислиш, че не те забелязвам! Знам, че се гнусиш от мен, знам това, виждам го, чувствавам го всеки ден. Знам какво мислиш! Ти не вярваш на това, което казват лекарите! Ти вярваш нещо друго и мислиш, че ще можеш да го помиришеш, и се гнусиш от мен! Защо не си честен и не го кажеш?

Известно време не отроних дума. Ако имаше да каже нещо повече, трябваше да го каже. Ала тя мълчеше. Усещах, че трепереше. Хелен седеше в леглото — неясна, бледа, извита дъга, подпряна на ръцете, с огромните хлътнали очи и силно начервените устни — дни наред тя се червеше вече и преди лягане — и ме гледаше втренчено като ранен звяр, който иска да скочи върху мен.

Мина много време, докато се успокои. Накрая почуках у Баум от първия етаж и купих от него едно джобно шише коняк. Седяхме в леглото, изпихме го и чакахме утрото. Хората, които отнесоха трупа, дойдоха рано. Те затрополиха с тежките си обувки нагоре по стълбите. Носилката се блъскаше в стените на тесния коридор. През тънката стена глухо се долавяха шегите им. Час по-късно дойдоха новите наематели.

[1] Билет за свободен пропуск (фр.ез.). Б. пр. ↑

XVII

Няколко дни аз търгувах с кухненски принадлежности. Рендета от ламарина, ножове, резачки за зеленчук и малки неща, за които не беше необходим подозрителният куфар. На два пъти се върнах в стаята си по-рано от обикновено и не намерих Хелен. Почаках, разтревожих се, но портиерката ми обясни, че никой ме идвал да я взема. Била излязла преди няколко часа. Случвало се често.

Върна се късно вечерта. Лицето ѝ не издаваше нищо. Не ме погледна. Не знаех как да постъпя, но щеше да е още, по-странно, ако не я питам нищо.

— Къде беше, Хелен? — не издържах все пак аз.

— На разходка.

— В такова време?

— Да, в такова време! Не ме контролирай!

— Не те контролирам — казах аз. — Само се тревожех да не те е заловила полицията.

Тя рязко се изсмя.

— Полицията вече няма да ме залови.

— Бих искал да повярвам.

Тя ме погледна втренчено.

— Ако продължаваш да питаш, ще изляза пак. Не мога да понасям постоянно да ме наблюдаваш, не разбираш ли? Къщите навън не ме наблюдават! Безразлична съм им! Безразлична съм на хората, които минават край мен. Те не ме питат и не ме наблюдават!

Разбрах какво искаше да каже. Навън никой не знаеше, че е болна. Там тя не беше пациент; беше жена. И искаше да остане жена. Искеше да живее; но да бъде пациент за нея означаваше бавно да умира.

Нощем плачеше насън. На сутринта забравяше всичко. Това идваше от раздвоението, което не можеше да понесе. То легна като отровна паяжина върху изплашеното ѝ сърце. Виждах, че нуждата ѝ от упойващи средства постоянно нарастваше. Попитах Левисон, който в

миналото е бил лекар, а сега търгуваше с хороскопи. Каза ми, че отдавна вече е късно за нещо друго. Потвърди мнението на Дюбоа.

Вече често закъсняваше. Страхуваше се да не я разпитвам. Не го и правех. Веднъж, когато бях сам, се получи букет рози. Излязох, а когато се върнах, беше изчезнал. Тя започна да пие. Няколко души счетоха за необходимо да ми съобщят, че са я видели по баровете в компания. Аз се вкопчих за американското консулство. Бях получил разрешение да чакам в преддверието; ала дните минаваха и нищо не се случваше.

После ме заловиха. На двадесет метра от консулството внезапно полицията заприщи пътя. Опитах се да стигна до консулството, но възбудих подозрение. Който остана вътре в консулството, беше спасен. Видях Лахман да изчезва през вратата, откъснах се, пробих и паднах — спъна ме един жандарм.

— Младежът на всяка цена! — каза един усмихнат мъж в цивилни дрехи. — Той удивително много бърза.

Провериха документите ни. Задържаха шестима. Полицията се оттегли. Внезапно ни обградиха група цивилни. Изтикаха ни до един затворен камион, натовариха ни и ни откараха в предградието, в една къща, разположена доста уединено в градината. Звучи като долнопробен филм — каза Шварц. — Ала последните девет години не бяха ли те един блудкав, кървав филм?

— Гестапо ли беше — попитах аз.

Шварц кимна.

— Днес ми се вижда цяло чудо, че не бяха ме заловили по-рано. Знаех, че Георг няма да престане да ни търси. Усмихнатият млад човек ми обясни това, когато взе документите ми. За нещастие между тях беше и паспортът на Хелен; бях го взел със себе си за консулството.

— Най-после хванахме една от нашите рибки — каза младият човек. — Покрай нея и другата скоро ще дойде. — Той се усмихна и ме удари с натежалата от пръстени ръка по лицето.

— Не сте ли на същото мнение, Шварц?

Изтрих разкървавената си от пръстените устна. В стаята имаше още двама души цивилни.

— А може би ще предпочетете сам да ни съобщите адреса? — запита усмихнатият млад човек.

— Не го знам — отвърнах аз. — Аз самият търся жена си. Преди една седмица се скарахме и тя избяга.

— Скарали сте се? О, колко грозно! — Младият човек отново ме удари по лицето. — На ти, за наказание!

— Да го люшнем ли, шефе? — запита един от агентите, които стояха зад мен.

Младият човек с девическото лице се усмихна.

— Обяснете му, Мьолер, какво значи люшкане!

Мьолер ми обясни, че ще завият телефонна жица около половите ми органи и после ще ме люшкат.

— Известно ли ви е това? Нали сте били вече на лагер? — попита ме младият човек.

Не ми бе известно.

— Мое изобретение — каза той. — Обаче на първо време можем да го направим по-просто. Ще завържем скъпоценностите ви толкова здраво, че да не мине и капка кръв. Какво си мислите, след един час как ли ще крещите, а? И за да стоите мирно, ще ви натъпчем устенцата със стърготини.

Той имаше забележителни стъклени светлосини очи.

— Ние сме богати на чудесни хрумвания — продължи той. — Знаете ли какво може да се постигне с малко огън?

Двамата агенти се разсмяха.

— С една тънка нажежена жичка — каза усмихнатият млад човек. — Вкарана бавно в ушите или нагоре през ноздрите, може да се направи какво ли не, черни Шварц! Хубавото в случая е, че изцяло сте на наше разположение за, експериментите ни.

Той ме ритна силно в краката. Когато застана плътно пред мен, усетих парфюма му. Не се помръднах. Знаех, че е безполезно да оказвам съпротива, а още по-безполезно да подчертавам храбреца в мен. Щеше да достави най-голяма радост на моите мъчители да ме пречупят. И така при следващия удар, който последва с един бастун, изохквайки, аз паднах. Последва громък смях.

— Ободрете го, Мьолер! — заповяда младият човек с нежен глас.

Мьолер дръпна от цигарата си, наведе се към мен и я допря до клепача ми. Усетих болка, сякаш в окото ми бяха изсипали огън. Тримата се разсмяха.

— Стани, момченцето ми — каза Усмихнатия.

Залитайки, аз се изправих. Едва се бях вдигнал и ми стовариха нов удар.

— Това са само упражнения за сгряване — обясни той. — Имаме време, животът е пред нас — целият живот, който ви предстои, Шварц. При следващото симулиране имаме за вас вълшебна изненада. Ще хвъркнете на четири крака във въздуха.

— Не симулирам — отвърнах аз. — Боледувам тежко от сърце. Възможно е следващия път изобщо да не се изправя на крака, каквото и да правите.

Усмихнатия се обърна към агента.

— Нашето момченце било болно от сърце, да му вярваме ли?

Нанесе ми нов удар, ала почувствувах, че съм направил впечатление. Мъртъв не можеше да ме предаде на Георг.

— Още ли не сте се сетили за адреса? — попита той. — По-лесно е да го кажете сега, отколкото по-късно, когато ще бъдете вече без зъби.

— Не го знам. Бих искал да го зная.

— Нашият малчуган се държи геройски. Колко хубаво! Жалко, че освен нас никой няма да го види.

Той ме ритна, докато се умори. Лежах на земята и се мъчех да защитя лицето си и гениталиите си.

— Така — накрая каза той, — сега ще заключим нашето момченце в зимника. После ще вечеряме, а след това започваме истински. Едно прекрасно нощно заседание!

Всичко това ми бе познато. Заедно с Шилер и Гьоте то принадлежеше към културата на фаустовския човек и аз го бях преживял на лагера в Германия. Обаче отровата беше у мен; претърсили ме бяха само повърхностно и не я бяха открили. Имах и едно ножче за бръснене, втъкнато в парченце корк, зашито в подгъва на панталоните ми: не бяха намерили и него.

Лежах в тъмното. Странното е, че при подобни положения в първия миг отчаянието не е заради туй, което ни очаква, колкото за това, че сме били така глупави да се оставим да ни уловят.

Лахман бе видял как ме спипаха. Той не знаеше наистина, че това е гестапо, тъй като изглеждаше да е замесена и френската полиция, но ако най-късно след един ден не се върнех, Хелен щеше да опита да се свърже с мен чрез полицията и вероятно щеше да узнае кой

ме е задържал. Тогава щеше да дойде. Въпросът беше дали Усмихнатия искаше да я изчака. Допусках, че незабавно щеше да информира Георг. Ако Георг беше в Марсилия, щеше да ме разпита още същата вечер.

Той беше в Марсилия. Хелен не се бе излъгала. Дойде и се залови с мен. Не желая да говоря за това. Заливаха ме с вода, когато губех съзнание. След това ме завлякоха в зимника. Само отровата, която притежавах, ме накара да издържа това, което се случи. За щастие Георг нямаше търпение за извратените изтезания, които ми бе обещал Усмихнатия, но и той по своему беше на висота.

През нощта дойде още веднъж — каза Шварц. — Разкрачи се на едно ниско столче пред мен като символ на абсолютната власт; през деветнадесети век мислехме, че много отдавна сме я преодолели, но въпреки всичко тя бе станала емблема за двадесетия, а може би тъкмо заради това. През този ден аз видях две проявления на злото — Усмихнатия и Георг — абсолютно злия и брутално злия. Усмихнатия беше по-лош от двамата, ако речем да сравняваме — той изтезаваше заради удоволствието, а другият — за да наложи волята си. Междувременно бях измислил един план. Трябваше по някакъв начин да изляза от къщата; затова, когато Георг седна пред мен, престорих се, че не издържам вече. Готов съм да кажа всичко, уверих го аз, ако ме пощади. Лицето му изразяваше самодоволното, презрително хилене на човек, който никога не е изпадал в подобно положение и поради тора вярва, че би устоял, както героят от читанките. Този тип никога няма да устои.

— Знам — казах аз. — Чух един офицер от гестапо да реве, когато си смаза палеца, като пречукуваше едното със стоманено въже. Този, когото пречукаха, не издаде звук.

— Георг ме ритна — каза Шварц. — Така, значи, на всичко отгоре и условия ще ми поставяш, а? — озъби се той.

— Не поставям условия — отговорих аз. — Но ако върнете Хелен в Германия, тя пак ще избяга или ще се самоубие.

— Глупости! — изфуча Георг.

— Хелен е доста безразлична към живота — казах аз. — Тя знае, че има рак, който е неизлечим.

Той ме погледна втренчено.

— Лъжеш, мършо такава! Тя има някаква женска болест, а не рак!

— Тя има рак. Когато са я оперирали първия път в Цюрих, са го открили. Още тогава е било твърде късно. Казали са ѝ го.

— Кой?

— Човекът, който я е оперирал. Тя е поискала да знае.

— Такава свиня! — изрева Георг. — Ала и тази мърша ще хвана! До една година Швейцария ще бъде немска. Такъв изверг!

— Искан Хелен да се завърне — обяснявах аз. — Тя се възпротиви. Обаче мисля, че би го направила, ако ѝ кажех, че трябва да се разделим.

— Смешно!

— Бих могъл да го направя тъй отвратително, че за цял живот да ме намрази — казах аз.

Видях как мисълта на Георг заработи. Бях се подпрял на ръцете си и го наблюдавах. Една точка между веждите ми ме заболя, с такава сила се опитвах да му внуша волята си.

— Как? — накрая запита той.

— Тя се страхува, че болестта ѝ се забелязва и че се гнуся от нея. Ако ѝ кажа това, ще скъса с мен завинаги.

Георг обмисляше. Можех да следвам всяка от мислите му. Той видя, че това предложение бе за него най-благоприятното. Дори и да изтръгнеше от мен адреса на Хелен, тя щеше само още повече да го намрази; и обратното, ако аз се отнесех към нея като подлец, тя щеше мен да намрази и той щеше да се яви като спасител: „Не съм ли ти го казвал винаги?“

— Къде живее тя? — попита той.

Посочих фалшив адрес.

— Къщата има половин дузина изходи — казах аз — през зимници и свързани улици. Лесно може да избяга, ако дойде полиция. Няма да изгубя, ако отида сам.

— Нито пък аз — заяви Георг.

— Би помислила, че сте ме убили. Тя има отрова.

— Дрънканици!

Аз чаках.

— А какво искаш насреща? — попита Георг.

— Да ме пуснете.

Усмихна се за секунда. Сякаш звяр показа зъбите си. Веднага разбрах, че никога не би ме пусал.

— Добре — каза после той. — Ще дойдеш с мен. За да не хитруваш.

— Ти ще й го кажеш в мое присъствие.

Кимнах.

— Давай! — Той стана. — Измий се там на чешмата!

— Ще го взема със себе си — обърна се той към един от агентите, който се изтягаше неприлично в една стая с еленови рога. Агентът козирува и отвори вратата на колата на Георг.

— Тук, до мен — каза Георг. — Знаеш ли пътя?

— Не оттук, а откъм „Каньобиер“.

Потеглихме във ветровитата и студена нощ. Бях се надявал да се изтърколя навън, когато колата забави ход някъде или спре, но Георг бе заключил моята врата. Викането също не би помогнало; никой нямаше да се притече на помощ на човек, който викаше от немска кола, и преди да успее да извикам два пъти от една лимузина със затворени прозорци, Георг щеше да ме повали в несвяст.

— Човече, моли се да си казал истината — изръмжа той. — Иначе ще те обезглавя и ще накарам да ти осолят главата.

Бях потънал в седалката си, но когато веднъж внезапно удари спирачките пред една затъмнена двуколка, аз се килнах напред.

— Страхливецо, не се преструвай на немощен! — изруга Георг.

— Прилоша ми — казах аз и бавно се изправих.

— Страхопъзльо!

Бях разкъсал конците на подгъва на панталоните си. При второто спиране можах да напипам ножчето за бръснене; при третото, удрайки главата си в защитното стъкло, можах в тъмнината да го взема.

Шварц вдигна глава. Ситна пот беше избила по челото му.

— Той никога нямаше да ме пусне — каза той. — Не мислите ли така и вие?

— Разбира се, че нямаше.

— На един завой извиках колкото можах по-рязко и силно: Внимание! Наляво!

Неочакваният вик подеждува, преди Георг да успее да помисли. Главата му автоматично изхвърча наляво, той удари спирачките и улови по-здраво кормилото. Хвърлих се отгоре му. Ножчето не беше

голямо, но улучих Георг отстрани така, че прорязах врата му през гръкляна. Той изпусна кормилото и понечи да се хване за гърлото. После се свлече вляво към вратата и блъсна с ръка дръжката, която поддаде. Колата изхвърча и се заби в един храсталак. Вратата се отвори от удара и Георг падна. Кървеше силно и хъхреше.

Измъкнах се след него и се ослушах. Заобикаляше ме свистяща тишина, в която моторът още по-силно гърмеше. Изключих го, но сега пък тишината зашумя като вятър. В същност кръвта бучеше в ушите ми. Наблюдавах Георг и потърсих ножчето с корковата ивица. То блещукаше на стъпалото на колата. Взех го и зачаках. Не знаех дали Георг нямаше внезапно да скочи; след това видях как няколко пъти ритна с крака и утихна. Хвърлих ножчето, но после го вдигнах и пак го пъхнах в земята. Изключих светлините на колата и се ослушах. Бе тихо. Не бях обмислял предварително нищо; сега трябваше да действувам бързо. Всяка минута ми беше скъпа — можеха да ме заловят.

Съблякох Георг и събрах нещата му. После завлякох тялото в храсталака. Щеше да мине известно време, докато го открият, а после още толкова, докато установят самоличността му. Може би щях да имам късмет да го запишат просто като убит непознат. Опитах колата. Още беше в исправност. Закарах я обратно на улицата. Повърнах. В колата намерих джобно фенерче. По седалката и на вратата имаше кръв. Лесно се почистваше кожената им тапицерия. Ризата на Георг ми послужи. При една вада измих и стъпалото. Осветявах колата и бършех, докато се изчисти. Накрая измих и себе си и се качих отново. Гнусях се да седна на мястото на Георг; имах чувството, че ще ми скочи в тила от тъмнината. Подкарах.

Оставих колата малко по-далеч от къщата, в една странична улица. Бе завалял дъжд. Вървах по улицата и дишах дълбоко. Постепенно забелязах, че цялото тяло ме болеше. Спрях се пред магазин за риба и видях поставено странично едно огледало. Не успях да видя кой знае какво в матовото сребро на неосветения диск, ала доколкото се видях, лицето ми бе подпухнало и кървящо. Вдишвах дълбоко влажния въздух. Стори ми се невъзможно да съм бил тук същия следобед, толкова дълго бе ми се видяло времето.

Успях да мина незабелязан покрай портиерката. Тя вече спеше и само промърмори нещо. Нямаше нищо необичайно за нея, че се

връщам късно. Качих се бързо по стълбите.

Хелен липсваше. Огледах леглото и гардероба. Събудено от светлината, канарчето запя. На прозореца се появи котката и вторачи горящите си очи като някоя прокълната душа. Почаках известно време. После се промъкнах отгатък до Лахман и тихо почуках.

Той на часа се събуди. Бегълците спят леко.

— Вие сте... — каза той, погледна ме и замълча.

— Казахте ли нещо на жена ми? — попитах аз.

Той поклати глава.

— Тя не беше тук. А до преди един час не се бе върнала.

— Слава богу.

Той ме погледна, сякаш си бях загубил разсъдъка.

— Слава богу — повторих аз. — Тогава навярно не са я заловили. Тя просто е излязла.

— Просто е излязла — повтори Лахман.

— Какво се е случило с вас? — ме запита тогава той.

— Разпитваха ме. Избягах им.

— Полицията?

— Гестапо. Мина. Легнете си.

— Знае ли гестапото къде сте?

— Тогава нямаше да съм тук. Преди да съм, ще бъда далеч.

— За секунда! — Лахман изрови няколко икони и броеници.

— Ето вземете това. Понякога прави чудеса. Хирш бе прехвърлен така контрабанда през границата. Населението в Пиренеите е много набожно. Това са неща, благословени от самия папа.

— Наистина ли?

Той се усмихна с чудно хубава усмивка.

— Ако ви спасят, благословил ги е сам бог. Довиждане, Шварц.

Върнах се и започнах да опаковам вещите си. Чувствувах се съвсем кух, ала опнат като барабан. В чекмеджето на Хелен открих пачка писма. Видях, че са били изпратени до поискване — Марсилия. Не помислих нищо и ги сложих в куфара ѝ. Намерих също вечерната рокля от Париж. Сложих и нея. После седнах до мивката и натопих ръката си. Изгорелите нокти боляха. Когато поемах въздух, също дишах с болка. Гледах мокрите покриви и не мислех за нищо.

Най-после чух стъпките на Хелен. Като някакъв разстроен, красив дух тя застана на вратата.

— Какво правиш тук? — Тя не знаеше нищо. — Какво ти е?

— Трябва да се махнем, Хелен — казах аз. — Незабавно.

— Георг?

Кимнах. Бях решил да ѝ кажа колкото е възможно по-малко.

— Какво се е случило с теб? — изплашена попита тя и се приближи.

— Арестуваха ме. Ще ме търсят.

— Трябва да се махнем?

— Незабавно.

— Къде?

— В Испания.

— Как?

— Докъдето стигнем с кола. Можеш ли да се приготвиш?

— Да.

Тя се олюля.

— Имаш ли болки?

Тя кимна. Какво стои там на вратата, помислих си аз. Какво е то? Чужда ми беше.

— Имаш ли още ампули? — попитах аз.

— Няколко.

— Пак ще намерим.

— Излез за момент навън — каза тя.

Стоях в коридора. Врати се откряваха. През тесните прозорци се показваха лица с очи на лемури, джуджета полифеми, еднооки и с криви уста. В дълги сиви долни гащи, Лахман като скакалец се стрелна по стълбата и ми бутна в ръката половин бутилка коняк.

— Може да ви дотрябва — прошепна той.

Веднага сръбнах голяма глътка.

— Пари имам, ето! Дайте ми още цяла бутилка — казах аз.

Бях прибрал на Георг портфейла и бях намерил вътре много пари. Само за секунда ми мина през ума да го хвърля. Бях намерил в него и паспорта му, заедно с нашите — на Хелен и моя. И трите ги бе държал в джоба си.

Дрехите на Георг, свити на вързоп и с един камък вътре, бях хвърлил от пристанището. На светлината на джобното фенерче

внимателно бях разгледал паспорта и след това бях отишъл у Грегориус. Бях го помолил да замени снимката на Георг с моята. Първоначално той ужасен се възпротиви. Да подправя емигрантски паспорти беше неговият занаят и там той се считаше по-прав и от бога, когото държеше отговорен за цялата бъркотия, ала никога досега не бе виждал паспорт на висш чиновник от гестапо. Обясних му, че не е нужно като художник да се подписва на произведението си. Аз щях да бъда отговорен за това по-късно и никой нищо няма да узнае за него.

— Ами ако ви измъчват?

Показах му ръката и лицето си.

— Заминавам след час — казах аз. — С това лице като емигрант едва ли ще измина десет километра. Но трябва да мина през границата. Това е единствената ми възможност. Ето моя паспорт. Фотографирайте снимката и поставете копието вместо снимката в гестаповския паспорт. Какво ще струва? Пари имам.

Грегориус се съгласи.

Лахман донесе втората бутилка коняк. Платих му и се върнах в стаята. Хелен стоеше до нощната масичка. Чекмеджето, където се намираха писмата, беше изтеглено. Тя го прибра и се приближи плътно до мен.

— Георг ли свърши това?

— Бяха консорциум — отвърнах аз.

— Проклет да е! — Тя се изправи на прозореца. Котката отскочи. Отвори кепенците. — Проклет да е! — повтори тя с толкова жар и тъй убедително, сякаш го заклеймяваше в някакъв мистичен ритуал.

— Проклет да е за цял живот, завинаги...

Хванах свитите й юмруци и я отведох от прозореца.

— Трябва да се махнем оттук.

Слязохме по стълбите. Погледи ни следваха от всички врати. Едно сиво рамо ни махаше.

— Шварц! Не взимайте раница. Жандармите са подозрителни към раници. Имам един евтин куфар от изкуствена кожа, много шик...

— Благодаря — казах аз. — Нямам вече нужда от куфар. Щастие ми трябва.

— Ще стискаме палци.

Хелен бе тръгнала напред. Чух как пред вратата една измокрена курва я съветваше да си остане в къщи, дъждът бил попречил на

занаята. Добре, помислих си аз; улиците не можеха да бъдат достатъчно безлюдни за мен. Хелен се смая, когато видя колата.

— Крадената — казах аз. — С нея трябва да стигнем колкото се може по-далеч. Качи се.

Още бе тъмно. Дъждът се стичаше на потоци по защитното стъкло. Ако имаше още кръв по стъпалото, сега щеше да се измие. Спрях малко встрани от къщата, дето живееше Грегориус.

— Застани ей тук — казах аз на Хелен и показах към стъклената козирка на един магазин, който предлагаше рибарски принадлежности.

— Не мога ли да чакам седнала?

— Не. Ако дойде някой, престори се, че чакаш клиенти. Веднага се връщам.

Грегориус бе готов. Сега страхът му бе отстъпил пред гордостта на художника.

— Трудното беше униформата — каза той. — Нали е цивилен. Вижте. Просто му отрязвах главата.

Той беше извадил снимката на Георг, бе изрязал главата и врата, поставил униформата на моята снимка и фотографирал монтажа.

— Шварц, командир на хитлеристки щурмов батальон — с гордост изрече той. Беше изсушил вече копието и го бе поставил.

— Печатът някак си сполучи. Ако го разглеждат внимателно и без друго сте загубен — дори и истински да беше. Ето стария ви паспорт, невредим.

Той ми даде двата паспорта и остатъците от снимката на Георг. Скъсах фотографията на малки парченца, докато слизах по стълбите, и ги хвърлих навън във водата, която шуртеше в канавката.

Хелен чакаше. Преди това бях проверил колата; резервоарът беше пълен. Ако всичко вървеше добре, щях да мина с този бензин през границата. Щастиято не ме изоставяше: в прегръдката на командното табло се откри един граничен пропуск, използван вече на два пъти. Реших да прекося границата на друго място, а не там, където колата веднъж се е появявала. Намерих също една карта от концерна „Мишлен“, няколко чифта ръкавици и атлас на автомобилните пътища в Европа.

Колата се движеше по дъжда. Имахме още няколко часа до съмване и пътувахме в посока Перпинян. Докато се развидели, исках да продължа на главното шосе.

— Да карам ли аз? — след известно време попита Хелен. —
Ръцете ти!

— Ще можеш ли? Не си спала.

— Ти също.

Погледнах я. Имаше свеж и спокоен вид. Недоумявах.

— Искаш ли глътка коняк?

— Не. Ще карам, докато намерим някъде кафе.

— Лахман ми даде още една бутилка коняк. — Извадих я от палтото. Хелен поклати глава. Беше си направила инжекция.

— По-късно — с много благ глас каза тя. — Опитай се да заспиш. Ще се сменяме.

Хелен караше по-добре от мен. След малко тя запя монотонни, къси песнички. Напрежението ми е било голямо; сега бръмченето на колата и полугласното тананикане започнаха да ме приспиват. Знаех, че трябва да спя, ала постоянно се стрясках-. Сивата околност отлиташе край нас и ние използвахме фаровете, без да ни е грижа за правилата за затъмнение.

— Уби ли го? — внезапно попита Хелен.

— Да.

— Налагаше ли се?

— Да.

Продължихме да пътуваме. Гледах шосето втренчено и мислех за много неща, сетне усетих, че потъвам като камък. Когато се събудих, дъждът бе спрял.

Беше сутрин, колата бръмчеше, Хелен седеше на кормилото, а аз имах чувството, че всичко е било сън.

— Това, което казах, не е вярно — казах аз.

— Знам — отвърна тя.

— Беше друг — казах аз.

— Знам.

Не ме погледна.

XVIII

Исках в последното по-голямо селище преди границата да получа испанска виза за Хелен. Тълпата пред консулството бе отчайваща. Трябваше да нося риска и за колата, може би я търсеха вече; друг избор нямаше. В паспорта на Георг имаше и виза.

Бавно приближих колата. Тълпата се раздвижи чак когато позна немския номер. Раздвои се пред нас. Част от емигрантите избягаха. Колата си пробиваше път към входа сред алея от омраза. Един жандарм козирува. Отдавна не ми се беше случвало подобно нещо. Поздравих небрежно и влязох в консулството. Жандармът ми направи път. Трябва да си убиец, с огорчение помислих аз, за да те уважават.

Щом представих паспорта си, веднага получих визата. Вицеконсулт видя лицето ми. Ръцете ми не можеше да види. Бях сложил ръкавиците от колата.

— Наследство от войната и от ръкопашен бой — казах аз. Той кимна с разбиране.

— И ние изживяхме нашите години на борба. Хайл Хитлер! Голям човек, същият като нашия каудилио.

Излязох. Около колата се бе образувало празно пространство. Отзад в колата седеше едно подплашено момче на около дванадесет години. То се бе сгушило в ъгъла и цялото бе очи и притиснати с ръце уста.

— Трябва да го вземем с нас — каза Хелен.

— Защо?

— Той има документ, който след два дни ще бъде невалиден. Ако го заловят, ще го изпратят в Германия.

Сега усетих потта под ризата си. Хелен ме погледна. Беше много спокойна.

— Отнехме един живот — каза тя на английски. — Сега трябва друг един да спасим.

— Имаш ли документ? — попитах аз момчето.

Без да продума, то ми подаде едно разрешение за пребивание. Взех го и се върнах в консулството. Бе много трудно да се върна; колата вън сякаш от стотици високоговорители тръбеше своята тайна. Казах небрежно на секретаря, че съм забравил за още една виза — служебна, за заверка отвъд границата. Той се слиса, като видя документа, после се усмихна, престори се, че ми повярва, и даде визата.

Качих се в колата. Настроението бе станало още по-враждебно. Вероятно мислеха, че искам да отведа момчето в лагер.

Напуснах града и се надявах, че щастие то не ще ме изостави. С всеки изминат час кормилото в ръцете ми загряваше все повече. Боях се, че скоро ще трябва да го оставя, ала нямах представа тогава какво щеше да стане. В такова време Хелен не можеше да пресича планината по кози пътечки; беше прекалено изтощена, а загубата на колата щеше да прогони и призрачната закрила, идеща от нашите врагове. Нито един от нас нямаше разрешение за напускане на Франция. Пеша бе по-друго, отколкото с луксозна кола.

Продължихме нататък. Бе странен ден. Като че ли отсамшното и отвъдното бяха пропаднали и ние се движехме по тесен хребет из една висока, забулена в облаци местност, като в кабина на въжена линия. Най-близкото, с което можех да го сравня, би била някоя от старите китайски картини с туш, на които сред върхове, облаци и водопади шестуват пътници монотонно. Момчето се сгуши на задната седалка и почти не мръдна. В живота си не бе научило друго, освен да се съмнява. За друго то не си спомняше. Когато културтрегерите на Третия райх разбиха черепа на дядо му, то е било на три години, когато обесиха баща му — на седем, а на девет, когато изгориха майка му в газова камера — едно чистокръвно дете на двадесетия век. По някакъв начин се бе изплъзнало от концентрационния лагер и само си бе проправило пътя през границата. Ако го пипнеха, щяха да го върнат и да го обесят като дезертър в концентрационния лагер. Сега искаше да иде в Лисабон: там имал чичо — часовникар, тъй казала майка му вечерта преди да я изгорят, когато го благословила и му дала последните съвети.

Всичко вървеше добре. На френската граница никой не ни поиска разрешение за напускане на страната. Представих бегло

паспорта си и направих заверките за колата. Жандармите козируваха, бариерата се вдигна и ние напуснахме Франция. Няколко минути покъсно се възхищавахме от колата испанските митнически чиновници — искаха да знаят колко километра развива в час. Казах някакви цифри и те замечтаха за последната голяма марка на една от техните коли — „Хиспано-Суица“. Заявих, че съм имал такава и обрисовах летящия жерав на охладителя. Бяха възхитени. Попитах къде бих могъл да напълня резервоара. Обясниха ми, че за приятелите на Испания има специален фонд. Нямах пезети. Обмениха ми франкове. Сбогувахме се с обичайните любезности.

Облегнах се назад. Хребетът и облаците изчезнаха. Пред нас се простираше една чужда страна; страна, която вече не приличаше на Европа. Още не бяхме се изплъзнали, ала между Франция и тази страна лежеше пропаст. Гледах пътищата, магаретата, хората, носиите, суровата камениста местност. Африка. Това бе истинският Запад, отвъд Пиринеите, чувствавах го. После видях, че Хелен плачеше.

— Сега си там, където желаете — прошепна тя.

Не знаех какво имаше пред вид. Всичко бе минало така гладко, че ме изпълваше с недоверие. Помислих си за вежливостта, поздравите, усмивките — за първи път от години насам отново се бях натъкнал на тях, а трябваше да убия, за да се отнесат с мен като е човек.

— Защо плачеш? — попитах аз. — Още не сме спасени. Испания гъмжи от гестаповци. Трябва да я прекосим колкото е възможно по-бързо.

Преспяхме в малко селище. В същност намерението ми бе да оставя някъде колата и да продължим с влака. Не го сторих. Испания беше несигурна; исках да я напусна колкото е възможно по-бързо. По необясним начин колата се превърна в мрачен талисман; техническото ѝ съвършенство потиска и ужасът, който изпитвах от нея, много ми трябваше: престанах да мисля за Георг. Прекалено дълго той бе висял като заплаха над живота ми; сега го нямаше. Мислех за Усмивнатия; той е още жив и можеше по телефона да се опита да ни арестуват. За убийство всяка страна екстрадираше. Че е било самоотбрана, щях да доказвам там, където се бе случило.

Стигнах до португалската граница късно през следващата нощ. Виза бях получил по пътя без трудности. Оставих Хелен на границата в колата със запален мотор. Ако се случеше нещо подозрително, тя щеше да подкара към мен, щях да скоча вътре и така щяхме да пробием на португалската митница. Не можеше да ни се случи кой знае какво; беше малка спирка и в тъмнината, преди да успеят чиновниците да стрелят и да ни улучат, щяхме да се изплъзем. Какво щеше да стане след туй в Португалия, бе друг въпрос.

Нищо не стана. Във веещия мрак униформените чиновници стояха като фигури от картина на Гоя. Те козируваха и ние потеглихме към португалската граница, където по същия начин ни пуснаха. Тъкмо колата бе поела, един от чиновниците се затича след нас и извика да спрем. Обмислих бързо и спрях; ако бях продължил транзит, възможно беше на следната спирка да ни спрат. Спрях. Едва дишахме.

Чиновникът достигна колата.

— Пропускът ви — каза той. — Забравихте го. Как ще се върнете без него през границата?

— Много ви благодаря.

Момчето зад мен дълбоко въздъхна. Аз самият за миг имах усещането, че съм без тегло, така облекчен се почувствувах.

— Сега си в Португалия — обърнах се аз към момчето. То бавно свали ръце от устата си и за първи път се облегна назад. Бе седяло приведено през цялото пътуване.

Край нас отлитаха села. Кучета лаеха. В ранната утрин пламтеше огънят в някаква ковачница. Ковачът подковаваше един бял кон. Не валеше. Очаквах чувството на избавление, което тъй дълго бях копнял; но то не дойде. Хелен тихо седеше до мен. Исках да се радвам, ала се чувствувах празен.

В Лисабон телефонирах на американското консулство в Марсилия. Описах какво се бе случило до момента, когато се появи Георг. Човекът, с когото говорих, смяташе, че вече няма опасност за мен. Всичко, което можах да изкопча от него, бе, че ми обеща, когато бъде преведена виза, да я препрати в консулството в Лисабон.

Трябваше да се отървем от колата, която ни бе закриляла тъй дълго.

— Продай я — посъветва ме Хелен.

— Не би ли трябвало да я оставя да се търкулне някъде в морето?

— Това не променя нищо — отвърна тя. — Ще имаш нужда от пари. Продай я.

Тя имаше право. Продадох я много лесно. Купувачът ми обясни, че ще плати митото и ще лакира колата в черно. Беше търговец. Продадох му колата на името на Георг. Седмица по-късно я видях с португалски номер. В Лисабон имаше много като нея; познах я само по една много незначителна изпъкнатина на лявото стъпало. Паспорта на Георг изгорих.

Шварц погледна часовника си.

— Останалото се разказва бързо. Веднъж седмично ходех в консулството. Известно време живяхме на хотел. Имах още пари от продажбата на колата и ги използвах за това. Искрах сега Хелен да бъде обкръжена от възможно най-големия лукс. Намерихме лекар, който ѝ помогна да получи лекарства. Отидох с нея дори в казиното. За целта взех смокинг от една заложна къща. Хелен пазеше още вечерната си рокля от Париж. Към нея ѝ купих чифт златни обувки. Бях забравил другите в Марсилия. Знаете ли казиното?

— За съжаление, да — отвърнах аз. — Снощи бях там. Сбърках.

— Аз пожелах Хелен да играе — каза Шварц. — Спечели. Необяснимият отрязък от време все още продължаваше. Тя хвърляше небрежно чиповете и номерата идваха.

Последните дни нямаха почти нищо общо с действителността. Сякаш отново бе настъпило времето в замъка. Играехме някакъв театър, ала за първи път имаш чувството, че най-после ми принадлежи изцяло, макар че ден след ден тя все повече ми се изплъзваше към най-неумолимия от всички любовници. Не беше се предала още, ала вече не се бореше. Имаше мъчителни нощи и нощи, през които плачеше; после отново идваха почти неземни мигове, когато сладост, безутешност, мъдрост и обич, освободени от веригите на плътта, внезапно задействуваха тъй бурно, че аз не смеех да помръдна, така свръхмогъщи ми изглеждаха те.

— Любими мой — ми каза тя веднъж през нощта — единствения път, когато заговори за това, — не ще я видим заедно твоята обетована земя.

Бях я завел следобед при лекаря. Внезапно като удар от гръм почувствах безсилния гняв, който човек може да изпита, когато открие, че не може да задържи онова, що обича.

— Хелен — попитах задавено аз, — какво стана от нас?

Тя мълчеше. После поклати глава и се усмихна.

— Каквото можеше — отвърна тя. — А това е достатъчно.

След това дойде денят, в който ми съобщиха от консулството, че случило се бе невероятното: две визи преведени за нас. Опиянението на една прищявка при случайно запознанство беше издействувало това, което всички молби и цялата мъка не можеха да постигнат! Разсмях се. Беше истерия. Ако сме в състояние да се смеем, в днешно време по света има много неща за смях, не смятате ли?

— Някога смехът пресеква — казах аз.

— Удивителното е, че през последните дни се смеехме често — продължи Шварц. — Намирахме се в един пристан, недокосван от ветрове, така изглеждаше. Горчивината бе изтекла, нямаше сълзи, а тъгата бе станала толкова прозрачна, че често пъти не бе различима от иронично-меланхоличната ведрост. Настанихме се в едно малко жилище. С непонятна слепота продължавах да следвам моя план — да избягаме в Америка. Дълго време не заминавах параходи, докато най-после се появи един сигурен. Продадох последната рисунка на Дега и купих местата. Бях щастлив. Мислех, че сме спасени. Въпреки всичко! Въпреки лекарите. И това последно чудо трябваше да стане!

Заминаването бе отложено с няколко дни. Завчера отидох още веднъж до параходната компания. Пътуването бе определено за днес. Казах на Хелен и излязох пак, за да купя нещо. Когато се върнах, тя бе мъртва. Всички огледала в стаята — разбити. Вечерната й рокля лежеше разкъсана на пода. Тя лежеше до нея, не на леглото.

Първо помислих, че е убийство за грабеж. След това — че е убита от гестапо; но те не биха търсили нея, а мен. Едва когато видях, че освен огледалата и роклята нищо друго не бе повредено, аз разбрах. Сетих се за отровата, която й бях дал — твърдеше, че я е загубила. Стоях и гледах втренчено, а после затърсих някакво писмо. Нямаше. Нямаше нищо. Беше си отишла без нито една дума. Представяте ли си?

— Да — казах аз.

— И го разбирате?

— Да — отвърнах аз. — Какво ли е имала още да ви пише?

— Все пак нещо. Защо. Или...

Той замълча. Навярно мислеше за последно сбогом, за последно уверение в любов, за нещо, което той би могъл да вземе със себе си в своята самота. Научил се бе да отхвърля редица шаблонни понятия, ала не и това, явно.

— Започнела ли е да пише, не би могла да спре — казах аз. — С това, че не ви е писала нищо, тя ви е казала повече, отколкото би успяла с думите.

Той се замисли.

— Видяхте ли табелата в пътническото бюро? — прошепна той тогава. — Отложено с един ден. Тя щеше да живее един ден повече, ако бе знаела!

— Не.

— Тя не искаше да тръгне. Затова го направи!

Поклатих глава.

— Не е могла да издържи повече болките, господин Шварц — предпазливо казах аз.

— Не вярвам — отговори той. — Защо тогава ще го направи тъкмо в деня преди пътуването? Или е мислела, че болна няма да я пуснат в Америка?

— Защо не оставите умирация сам да определи докога може да издържи? — отвърнах аз. — Това е най-малкото, което можем да сторим!

Той ме загледа втренчено.

— Тя е издържала до краен предел — казах аз. — Заради вас, нима не виждате? Само заради вас. Щом е разбрала, че сте спасен — предала се е.

— Ами ако не бях толкова сляп? Ако не бях искал да отиваме в Америка?

— Господин Шварц — отвърнах аз, — това не би спряло болестта.

Той поклати странно глава.

— Отиде си, а изведнъж, сякаш никога не е била — прошепна той. — Погледнах я, отговор не получих. Какво сторих? Убих ли я, или я направих щастлива? Обичаше ли ме, или бях само един стълб, на който се опираше, когато ѝ се харесваше? Отговор не намирам.

— Нужен ли ви е?

— Не — каза той, внезапно притихнал. — Простете ми. Навярно не.

— Отговор няма. Има само един, този, който си даваме сами.

— Разказах ви го, защото трябва да знам — прошепна той. — Какво е било? Дали един празен, безсмислен живот, животът на ненужен човек, на рогоносец, на убиец...

— Това не знам — казах аз. — Но и на любящ, ако щете, на светец, ако отдавате някакво значение на тези неща. Но за какво са тия определения? То е съществувало. Не е ли достатъчно?

— Съществувало е, но съществува ли още?

— Докато сте тук, то съществува.

— Само ние още го задържахме — прошепна Шварц. — Вие и аз. Никой друг. — Той втренчено ме загледа. — Не забравяйте това! Някой трябва да го задържи! То не трябва да си отива! Останахме само двама. При мен не е сигурно. То не трябва да умира. Трябва да продължи да живее. При вас е сигурно.

При цялото ми неверие едно странно чувство ме прониза. Какво искаше този човек? Заедно с паспорта си да ми прехвърли и своето минало? Или все пак искаше да посегне на живота си?

— Защо трябва да умира във вас? — попитах аз. — Вие ще живеете, господин Шварц.

— Няма да посегна на живота си — отвърна Шварц спокойно. — Няма да го сторя, след като видях Усмихнатия и знам, че е още жив. Ала паметта ми ще се опита да заличи спомена. Тя ще го накъса, ще го надrobi, ще го преправя, докато стане безопасен и годен да преживее. Няколко седмици още и не бих могъл да ви разкажа това, което ви разказах днес. Затуй исках да ме изслушате! У вас то ще остане неподправено, защото не представлява опасност за вас. А някъде все пак трябва да остане — внезапно безутешно каза той. — У някого, тъй както е било, поне още известно време. — Той извади от джоба си два паспорта и ги сложи пред мен. — Ето и паспорта на Хелен. Билетите са вече у вас. Сега имате и американска виза. За двама — усмихна се призрачно той и замълча.

Втренчих поглед в паспортите.

— Наистина ли вече нямате нужда от вашия? — попитах аз с огромно усилие.

— Можете да ми дадете вашия в замяна — каза той. — Трябва ми само за ден-два. За границата.

Погледнах го.

— В чуждестранния легион не питат за паспорти. Известно ви е, че там приемат емигранти. А докато съществуват още хора като Усмихнатия, би било престъпление да се прахоса един живот със самоубийство, след като може да се изпрати срещу варвари, подобни на Усмихнатия.

Извадих паспорта от джоба си и му го подадох.

— Благодаря — рекох аз. — Благодаря от сърце, господин Шварц.

— Ето и пари. Съвсем малко ми трябва. — Шварц погледна часовника. — Искате ли да направите още нещо за мен? След половин час ще я откарат. Искате ли да ме придружите?

— Да.

Шварц плати сметката. Излязохме навън, в крещящото утро.

Параходът чакаше в Тежу бял и неспокоен.

Стоях в стаята до Шварц. Разбитите огледала още висяха. Сега те бяха празни. Счупените парчета бяха изнесени.

— Не трябваше ли да остана последната нощ при нея? — попита Шварц.

— Вие бяхте при нея.

Жената лежеше в ковчега като всички мъртъвци; с безкрайно чуждо лице. Тук не се интересувахте от нищо вече — нито от Шварц, нито от мен, нито от себе си. Невъзможно бе да си представи човек как е изглеждала. Тук лежеше една статуя. Само един човек още имаше представа каква е била, докато е дишала: Шварц. Шварц обаче вярваше, че тази представа имам сега и аз.

— Тя има още — каза той, — тук имаше още...

Той извади от едно чекмедже няколко писма.

— Не съм ги чел, вземете ги.

Взех писмата и поисках да ги сложа в ковчега. После размислих — мъртвата най-после принадлежеше единствено на Шварц, той го вярваше. Писмата от други нямаха вече нищо общо с нея — той не искаше да ѝ ги даде, ала не искаше и да ги унищожи, защото все пак бяха част от нея.

— Ще ги взема — казах аз и ги пъгнах в джоба си. — Те са без всякакво значение. Не струват дори петачето за чиния супа.

— Патерици — отвърна той. — Знам. Веднъж бе споменала, че има нужда от патерици, за да продължи да ми бъде вярна. Представяте ли си? Абсурд някакъв...

— Не е — казах аз, а после много предпазливо, събрал цялото съчувствие на света, добавих: — Защо най-после не я оставите на спокойствие? Тя ви е обичала и е останала при вас, докато е могла.

Той кимна. Изведнъж ми се видя съвсем безпомощен.

— Това исках да знам — измърмори той.

Стана горещо в стаята със силната миризма, мухите, угасените свещи, слънцето вън и мъртвата. Шварц улови погледа ми.

— Помогна ми една жена — каза той. — Тежко е в чужда страна. Лекарят. Полицията. Откараха я. Снощи я върнаха. Преглеждали са я. Причината за смъртта. — Той безпомощно ме погледна. — Те са я... тя вече не е цяла — казаха ми да не я откривам...

Дойдоха носачите. Затвориха ковчега. Шварц залитна.

— Ще ви придружа — казах аз.

Не бе много далеч Утрото беше лъчезарно, а вятърът виеше като овчарско псе зад върволица от перести облаци. Малък и изгубен, Шварц стоеше беззащитен под голямото небе на гробищата.

— Ще се върнете ли в жилището си? — попитах аз.

— Не.

Бе взел един куфар със себе си.

— Знаете ли някой да подправя паспорти? — попитах аз.

— Грегориус. От една седмица е тук.

Отидохме при Грегориус. С паспорта на Шварц свърши бързо; не бе необходимо да е много прецизен. Шварц носеше у себе си проспекта на едно регистрационно бюро за чуждестранния легион; достатъчно бе само да пресече границата и да хвърли в казармата моя паспорт. Легионът не се интересуваше от миналото.

— Какво стана после с момчето, което бяхте взели със себе си? — попитах аз.

— Чичото го мрази; но момчето е щастливо, че този път поне човек от семейството го мрази.

Погледнах човека, който сега носеше моето име.

— Желая ви всичко добро — казах аз и отбягнах да го нарека Шварц. Не ми дойде наум нищо друго освен тази тривиална фраза.

— Няма да ви видя повече — отговори той. — Така е добре. Казал съм ви прекалено много, за да имам желание да ви видя пак.

Не бях толкова сигурен. Възможно бе тъкмо заради това да поиска по-късно някога отново да ме види. В представите му аз бях единственият, който отнасяше със себе си неподправената картина на неговата участ. Но може би именно заради това щеше и да ме намрази, мислейки, че съм му отнел жената, този път невъзвратно и завинаги — вярваше, че собственият му спомен го мами и само моят е бистър.

Гледах го да върви по улицата надолу с куфара в ръка, окаяна фигура, образа на вечния рогоносец и на вечния любещ.

Ала от цялата галерия тъпи победители не бе ли той притежавал по-дълбоко човека, когото обичаше? И какво притежаваме в действителност. Защо е тази врява около неща, които в най-добрия случай са само взети за известно време назаем; и защо са тези брътвежи за това, дали ги притежаваме повече или по-малко, след като измамната дума „притеждавам“ означава само: да прегърнем нищото?

Носех у себе си снимка на жена си — по това време постоянно имаше нужда от снимки за паспорт. Грегориус незабавно се залови за работа. Не се отделих от него. Не смеех да изпусна двата паспорта от очи.

Към обед бяха готови. Завтекох се към дупката, в която живеехме. Рут седеше на прозореца и наблюдаваше рибарските деца на двора.

— Загуби ли? — попита тя, когато заставах на вратата.

Вдигнах високо паспортите.

— Утре заминаваме! Ще носим други имена, всеки различно, а в Америка ще трябва още веднъж да се оженим.

Едва ли се замислях, че сега носех паспорта на човек, когото може би щяха да търсят за убийство. На следващата вечер отпътувахме и без трудности пристигнахме в Америка. Но паспортите на двамата влюбени не ни донесоха щастие. Половин година по-късно Рут се разведе с мен. За да легализираме развода, трябваше преди това още веднъж да се оженим. По-късно Рут се омъжи за богатия млад американец, който беше гарантирал за Шварц. Той намираще всичко за

много комично и бе свидетел на втората ни сватба. Седмица по-късно ни разведеха в Мексико.

Прекарах войната в Америка. Странното бе, че започнах да се интересувам от живопис, която почти никак не ме привличаше преди — сякаш по наследство от далечния мъртъв пра-Шварц. Мислех често и за другия, който може би още живееше. Двамата се смесваха в някакъв призрачен дим и ми се струваше понякога, че го усещам около себе си, сякаш бях в негова власт, макар да знаех, че това е безсмислица. Най-сетне намерих работа в магазин за художествени изделия и в стаята ми висяха няколко копня на рисунки от Дега, към които проявявах голяма слабост.

Продължавах често да мисля за Хелен, която бях видял само мъртва, и известно време, докато живеех сам, дори я сънувах. Писмата, които бях получил от Шварц, хвърлих, без да чета, още първата нощ зад борда, когато параходът се плъзна по океана. В едно от тях усетих нещо твърдо, като малко камъче. Измъкнах го в тъмното от плика и го погледнах — плоско късче кехлибар, което преди хиляди години бе уловило и вкаменило изящен комар. Задържах го, а по-късно го взех със себе си — малкия комар, в борба със смъртта, в кафеза от златни сълзи, който го бе опазил, докато останалите от неговия род са били изядени, измръзнали и изчезнали.

След войната се завърнах в Европа. Имаше известни трудности около идентифицирането на самоличността ми, защото по същото време стотици от господарската раса в Германия се опитваха да загубят своята. Не чух никога нищо за Шварц Веднъж дори отидох в Оснабрюк и го потърсих, въпреки че бях забравил истинското му име. Ала градът бе опустошен, никой нищо не знаеше за него, а и никой не се интересуваше. По обратния път към гарата ми се стори, че го зърнах. Изтичах след него; оказа се някакъв секретар от пощата, който обясни, че се казва Янсен и е баща на три деца.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.